

**Ш. УӘЛИХАНОВ атындағы
КӨКШЕТАУ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ**
Педагогика ғылымдары сериясы

№ 1 / 2023

**ВЕСТНИК
КОКШЕТАУСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА
имени Ш. УАЛИХАНОВА**
Серия Педагогические науки

**Ш.УӘЛИХАНОВ атындағы
КӨКШЕТАУ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ**

**ВЕСТНИК
КОКШЕТАУСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА
имени Ш.УАЛИХАНОВА**

Меншік иесі **Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті КеАҚ**
Собственник **НАО Кокшетауский университет имени Ш.Уалиханова**

Жауапты редактор – Ответственный редактор
Ракишева Г.М., д-р PhD, ассоц.профессор

Редакция алқасы – Редакционная коллегия

Уильям П. Риверс	д-р PhD
Кенжегалиева М.Д.	д-р PhD
Тастанбекова К.	д-р PhD
Бурькина М.Ю.	д.псих.н., профессор
Далингер В.А. д.п.н.,	д.п.н., профессор
Жахина Б.Б.	д.п.н., профессор
Абильдина С.К.	д.п.н., профессор
Магауова А.С.	д.п.н., профессор
Стукаленко Н.М.	д.п.н., профессор
Кульгильдинова Т.А.	д.п.н., профессор
Шайхеслямова К.О.	д.п.н., профессор
Ахаев А.В.	д.п.н., профессор
Курманова Б.Ж.	д.п.н., доцент
Искакова А.Т.	к.п.н., профессор
Дамекова С.К.	к.п.н., доцент

Адрес редакции: 020000, г. Кокшетау, ул. Абая, 76

Тел.: + 7 (7162) 255597

Email: kokshetau_Ped_science@mail.ru

ISSN 2708-5295

**ПЕДАГОГИКА ҒЫЛЫМДАРЫ
сериясы**

№ 1 / 2023

**серия ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ
НАУКИ**

Жауапты хатшы-
Ответственный секретарь
Жантемирова М.Б.

2020 жылдан бастап шығады
Жылына 4 рет шығады

Издается с 2020 года
Выходит 4 раза в год

Басуға 29.03.2023ж.кол койылды
Пішімі 60x84 1/12
Кітап-журнал қағазы
Көлемі 6 б.т.
Таралымы 100 дана
Бағасы келісім бойынша
Тапсырыс № 15

Подписано в печать 29.03.2023г.
Формат 60x84 1/12
Бумага книжно-журнальная
Объем 6 п.л. Тираж 100 экз.
Цена договорная.
Заказ № 15

Ш.Уәлиханов атындағы КУ
баспаханасында басылған

Отпечатано в типографии
КУ имени Ш.Уалиханова

МЕТОДОЛОГИЯ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

ӘӨЖ 37312

Жетенова А. К.¹, Темиров Қ.У.²

*¹Бастауышта оқыту педагогикасы мен әдістемесі мамандығының
2 курс магистранты*

*Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті КеАҚ
²п.ғ.к., профессор*

*Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті КеАҚ
Көкшетау қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: zhetenova.anar@gmail.com*

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ОҚУ НӘТИЖЕЛЕРІН БАҒАЛАУДЫҢ МӘНІ МЕН МАЗМҰНЫ

Аңдатпа. Бүгінгі күні оқушылардың оқу жетістіктерін бағалау - оқу үдерісінің маңызды да салмақты бөлігі болып табылады. Сол себептен, зерттеу іс-әрекеттерін кеңінен қолданып, оқушылардың жетістіктерін бүгінгі күннің талабына сай жаңаша бағалау жүйесі қажет етіледі. Бұл жерде оқушылар өзін-өзі бағалау, бірін-бірі бағалау, топтық бағалауда оқу үдерісінің белсенді қатысушысы бола алады. Өйткені, дәстүрлі бағалау процесінде мұғалім оқушыға жауап бергені үшін немесе сабақ оқымағаны үшін баға қояды. Сонда оқушы қаншалықты әділ баға алғанын білмей қалады, күмәнмен қарайды. Бағалаудың жаңа әдісінде оқушы бағаны қандай критерийлер бойынша алғанын, келесі сабақтарда қандай критерийлерге көңіл бөлу керектігін ұғынады. Бұл жүйеде оқушының нәтижесімен бірге іс-әрекеті де бағаланады.

Қазіргі кезде жобаланып жатқан білім беру бастауыш сынып оқушысының жеке тұлғалық қасиеттерін, қызығушылықтарын арттырып, алған білімін өмірде қолдану біліктілігін қалыптастыруды көздейді, сондықтан оқушыларды белігілі бір табысқа жетелеуде критериялды бағалауды қолдану тиімді деп танылуда.

Оқушылардың білімін дәстүрлі түрде бағалау көп жағдайда объективті көрсеткіштерге негізделмей, тек мұғалімнің субъективтік көзқарасы мен ұйғарымдарынан тұратындығы көпшілік қауымға белгілі. Мұнда ұстаз сыныптың орта деңгейін негізгі көрсеткіш ретінде таңдап, оқушылардың білімін осы шәкілмен бағалайды. Көбіне көп талаптар оқулық мазмұны мен мұғалімнің айтқанын неғұрлым түпнұсқаға жақын қайталаумен байланысты. Егер бағалауды оқушының үйрену деңгейін анықтап, оны дамытатын бағыт пен мазмұнды айқындау деп түсінсек, онда дәстүрлі бағалауды оқушының қателерді

жіберу/жібермеуін қадағалап, дұрыс/бұрыс жауаптардың санын ескеретін жүйе деп атау керек. Бағалаудың мақсаты – баға қою.

XXI ғасыр білімділер ғасыры болмақ. Білімділерді аялап тербетер, баптап өсірер тәрбие керек. Еліміздің қоғамның эканомикалық, саяси – мәдени дамуына үлес қосатын, әлеуметтік цивилизацияға көтерілетін, парасатты, денсаулығы мықты азаматын тәрбиелеп шығару – мектептің ұстаздар қауымының бүгінгі таңдағы жетпес міндеті.

Қазақстан Республикасы бастауыш білімінің мемлекеттік стандартында: “...бастауыш сынып оқушысын белгілі бір қажетті біліктермен дағдылардың иесі, оқу әрекетінің субъектісі, әр түрлі мәдениеттер мен өз көзқарасы тұрғысынан диалогқа түсетін автор және жас ерекшелігіне сәйкес өз жолын қалыптастыруға күш жұмсап еңбектенетін бала” – деп қарау міндеті анықталған.

Бұл міндет осы уақытқа дейін оқытудың көздейтін негізгі мақсаты – балаларға білім беру екендігі қазіргі кезде бір жақты, жеткіліксіз деп есептеледі. Себебі, мектеп оқушыларға білім беру мен қағаттанып сол білімді нақты тәжірибеде қолдануға үйретпесе, онда бұл жеткіліксіз болар еді. Демек, білімді тиісті жағдайда қолдану оқытудың көздейтін негізгі мақсаты болып саналады. Білім мазмұнына деген мұндай жаңаша көз қарас ең алдымен білім, білік дағдыларды меңгерудің негізгі ретінде оқушы дамуы мен тәжірибесін қамтамасыз ету міндеттерін шешуді көздейді.

Қазақстан Республикасы «Білім туралы» Заңында: білім беру мазмұнының ұғымына жеке адамның біліктілігі мен жан-жақты дамуын қалыптастыру үшін негіз болып табылатын білім берудің әрбір деңгейі білімдер жүйесі. Білім беру мазмұны білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттары негізінде әзірленетін білім беретін бағдарламаларымен айқындалады, - деп көрсетілген. Әр реформа заман талаптарына сәйкес білім мазмұны өзгеріске ұшырайды. Білім мазмұнын жаңарту, білім беру жүйесін дамыту – өмір талабының объективті заңдылығы.[1,23]

Қазақстан Республикасының гуманитарлық білім беру тұжырымдамасында: "Білім берудің гуманитарлық сипаты, онда адам тек зерттеу объектісі ретінде ғана емес, ең алдымен, шығармашылыққа құлшынысымен оқушылардың баурап жететін субъектісі ретінде көрінуімен бедерленеді, - делінген. Білім беруде оқушы мұғалімнің объектісі ғана емес, білімді меңгеруде жеке субъект ретінде көрінеді. Бастауыш сынып оқушыларының оқу жетістігін дамыту үшін мұғалім белсенділігі, шығармашылық ізденісі, шәкірттерінің жас және жеке ерекшелігімен қатар оның неге қызығатынын жете білуі маңызды болмақ. Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасында бастауыш мектептің негізгі міндеті: "Баланың жеке басын бастапқы қалыптастыруды қамтамасыз ету, оның қабілеттерін анықтау және дамыту", - делінген. Осы міндетті шешудің бірден бір жолы бастауыш сынып

оқушыларының оқу жетістігін дамытуда критериалды бағалауды қолдануды дамыту болып табылады.

Бағалау – одан арғы оқу туралы шешімді қабылдау мақсатымен оқытудың нәтижелерін жүйелі түрде жиынтықтауға бағытталған қызметті белгілеу үшін қолданылатын термин.

Білім сапасын көтерудің бір үлкен көрсеткіші – бағалау. Бағалаудың белгілі екі түрі бәрімізге аян. Ол – оқушыны бағалау және оқушының өзін-өзі бағалауы. Бұл бағалаудың білім сапасын көтеруде мәні өте зор. Критериалды бағалау – бұл оқушылардың жоспарлаған оқу мақсаттары мен шынайы нәтижелерінің сәйкестік деңгейлерін орнату. Сонымен қатар, алдын ала белгілі критерийлерге сәйкес, оқушының жеке оқуын түзетуге мүмкіндік беретін, оқу мақсаттарына сәйкес күтілетін нәтижеге жетуде оқушылардың оқу жетістіктерін бағалау. Бағалаудың осы жүйесін қолдану нәтижесінде бала өз білімінің қаншалықты деңгейінде екеніне көз жеткізе алады. Оқуға деген ұмтылыстары қалыптасады, өз-өзіне деген сенімі артады.

Ш.И.Амоношвили, В.М.Полонский, М.Н.Скаткин т.б. дидактиктердің және басқа да әдіскердің еңбектерінде айтылмыш екі мәселе жіктеліп, әрқайсысы жеке-жеке қарала бастады.

Бағалау - бұл оқушының оқу-тәрбие алу үрдісінің деңгейін көрсетеді. Оқушы программаны қаншалықты меңгергендігін мұғалімнің басқаларға көрсете білуі.

Бақылаудың тақырыптық түсін ұйымдастырудың практикалық мәселелері П.Горбунов, У.С.Березняк, В.И.Ивашенко, А.К.Исаков, Е.И.Теповский, С.Ф.Сухорский, М.Чергинский, ғылыми педагогикалық еңбектерінде талдаған. Бақылауды ұйымдастырудың жекеленген әдістемелік мәселелері жайында М.Р.Львов, Н.Н.Светловский, А.П.Пышкало, Т.Л.Доган теориялық талдау жасаған. Осылардың негізінде қаралып отырған педагогикалық мәселенің теориялық аспектісі жеткілікті дәрежеде зерттелген деп қортынды шығаруға болады. Себебі «бақылау» ұйымдастырудың мәні, олардың оқу-тәрбие процесіндегі қызметі, формалары мен тәсілдері анықталған.[2,31]

Елімізде болып жатқан әлеуметтік-экономикалық түрлендірулер адамзаттың барлық салаларына елеулі өзгертулер енгізді. Әсіресе, бұл білім саласына айтарлықтай ықпал етті.

Білім сапасын көтеру үшін оқушының білім мазмұнын меңгергенін, оның жеткен жетістігін бағалау арқылы жүзеге асырылатын ескере отырып, бүкіл бағалау түрлерін, яғни оқу үдерісінде практикалық тұрғыда іске асатын бағалау деп түсінуге болады. Олар сөз арқылы сипатталған мұғалім бағасы, мұғалім бағасының балл арқылы бейнеленуі – баға арқылы, оқушының өзінің жұмысын өзін-өзі бақылауы, өзіне-өзі баға беру арқылы бағалауы және т.б.

«Бағалау – оқу үдерісін жақсартуға ықпал ететін бес қарапайым ерекшелікті оқушылармен тиімді кері байланыс орнату, оқу үдерісіне қызу араластыру, оқыту мен бағалау нәтижелері арасында байланыс орнату, оқу табыстылығының негізгі факторлары бағалаудың мәнін түсіну, өз жұмысын өзі бағалау және өзін-өзі жетілдіру жолдарын түсіне білуді дамыту» деп, атап өтуімізге болады. «Бағалау» термині «жақын отыру» дегенді білдіретін латын сөзінен шыққандығы кездейсоқ емес, себебі бағалаудың негізгі сипаты бір адам басқа адамның не айтып, не істегенін немесе өзін өзі бақылау жағдайында өзінің дербес ойлауын, түсінігін немесе тәртібін мұқият бақылауы болып табылады. Бұл жорамал ресми тестілерден және емтихандардан бастап, мұғалімдер сыныптарда күніне жүз рет өткізетін бейресми бағалауға дейінгі бүкіл бағалау спектріне қатысты. Бұған қарамастан, бағалау түрлі нысанда болуы мүмкін: бір тестілер қолдағы қарындаш пен қағаздың көмегімен жүргізілсе, басқалары сыныптағы әдеттегі сөйлесу кезінде сұрақ қоюға негізделеді. Бағалаудың барлық түрлеріне жалпы сипаттамалар тән және олар төмендегілерді қамтиды: қадағалау; алынған мәліметтердің интерпретациясы; бұдан арғы іс-әрекетті анықтауға бағытталған қорытынды.

Білімді бағалау – сол білімді игеру мүмкіндігін зерттейді, кемшіліктерін анықтап, оларды түзету жолдарын қарастырады, жетістіктерін одан әрі дамыту, жетілдіру жолдарын іздестіреді. Білім деңгейін бағалаудың формальдығы, нақты білімінің шын мәнінде бағаланбай қалуы, асыра бағалаушылыққа жол берілуі кейбір өз істеріне жауапсыздықпен қарайтын оқытушылардың көзбояушылыққа жол беруі, білім сапасына ғана емес, адамгершілік қасиеттеріне, келешекте қоғамға пайдалы қызмет етулеріне кері әсерін тигізеді. Білімді тексерудің өзі – кең ауқымды ұғым. Оған білім тексеру жүйесі, тексеру жолы, әдіс-тәсілдері, талап-қағидалары, ұйымдастыру жолы т.б. жатады. Сонымен қатар білімді бағалаудың ең басты құрамдас бөліктері: білімді тексеруге қойылатын талаптар, білімді тексеру мақсаттары, міндеттері, білім тексеру сапасы, тексеру құралы т.б. Олай болса, оқуды бағалау оқу іс-әрекеті барысында адам өзін қоршаған ортаны игереді, ол туралы білімі кеңейіп, тереңдей түседі, шынайы білімге айналады.[3, 28]

Бүгінгі күні оқушылардың оқу жетістіктерін бағалау - оқу үдерісінің маңызды да салмақты бөлігі болып табылады. Сол себептен, зерттеу іс-әрекеттерін кеңінен қолданып, оқушылардың жетістіктерін бүгінгі күннің талабына сай жаңаша бағалау жүйесі қажет етіледі. Бұл жерде оқушылар өзін-өзі бағалау, бірін-бірі бағалау, топтық бағалауда оқу үдерісінің белсенді қатысушысы бола алады. Өйткені, дәстүрлі бағалау процесінде мұғалім оқушыға жауап бергені үшін немесе сабақ оқымағаны үшін баға қояды. Сонда оқушы қаншалықты әділ баға алғанын білмей қалады, күмәнмен қарайды. Бағалаудың жаңа әдісінде оқушы бағаны қандай критерийлер бойынша алғанын, келесі

сабақтарда қандай критерийлерге көңіл бөлу керектігін ұғынады. Бұл жүйеде оқушының нәтижесімен бірге іс-әрекеті де бағаланады. Одан басқа оқушыларды бағалауда мұғалім түрлі әдіс-тәсілдерді қолдана алады. Біріншіден, оқушының қызығушылығы артады, екіншіден, мұғалімнің жұмысы да жеңілдеуі мүмкін (оқушылар бірін бірі бағалау, топпен бағалау, топты бағалау әдістерін қолданғанда). Адамзат табиғатының терең қасиеттерінің бірі адамдардың өз дәрежесінде бағалануына деген құштарлық болып табылады.

Бағалау - оқыту нәтижесін анықтау үшін қолданылатын тәсіл, оқушының берілген тақырыпты меңгерудегі кемшіліктерін жоюда, оның үлгерімінің нәтижелі болуына ықпал ететін фактор.

Оқушыны қандай мақсатта, не үшін, қалай бағалаймыз? Бағалау кезінде мынадай мақсаттар болуы мүмкін: оқытудың қиындықтарын анықтау, жетістікке жеткендегі кері байланыс, уәж, болжау, стандарттарды бақылау, бағдарламаның мазмұны мен стилін бақылау. Бұл келтірілген барлық бағалаудың түрлерінде бақылау, интерпретациялау, қорытындылауды қамтиды.

«Оқыту үшін бағалау және оқуды бағалау» модулі білім беру, оқыту үдерісіндегі әдіс-тәсілдердің барлық түрлерімен байланыста болады. Бұны меңгеру үшін қалған модульдердің мазмұнын игеру қажет, болжау, сұрыптау, бақылау, жоспарлау әдістерін меңгеру керек. Оқушылардың алға қарай даму мақсатында жұмыс нәтижелерін, өз-өздерін бағалай білуі керек. Оқуды бағалаудың мақсаты - оқушылардың оқып білгенін жинақтау. Бірақ, маңызды мәні бар тест жүйесі арқылы оқушылардың білімін бағалау оқыту үдерісіне кері әсерін тигізуі мүмкін.

Мұғалімнің оқушыларды бағалауы - ол оның білімін топтау, белгілі бір шаблонмен салыстыру. Мұғалімнің іс-әрекеттеріне қарай, шеберлігіне қарай оқушыларды бағалауда бірнеше әдістерін қолдана алады: жеке, жұптық, топтық, жиынтық, қателер талдауын, салыстырмалы түрде, өздерін-өздері, кері байланыс, т.б. Оқушының мұғалімге деген сенімі артады, көзқарасы өзгереді.

Қазақстандық білім беру жүйесінде бағалау төмендегі жүйемен жүргізілді. Баға оқушыға білімдік стандарттарды меңгергені үшін қойылады. Мұғалімнің негізгі міндеттерінің бірі – баланы өзіне баға беруге дағдыландыру үшін оған бағалау өлшемдерін түсіндіру. Баға білімді есепке алу ғана емес, ол тәрбиелік құрал. Сондықтан, оқушы білімін бағалауда немқұрайлылыққа салынуға болмайды. Сонымен баға қою білімді және шеберлікті талап етеді. Баға – бала өміріндегі маңызды оқиға. Баға арқылы бала өзі туралы ойын реттеп, сыныптағы беделін нығайтады.[4,41]

Қазіргі таңда Қазақстанда әлемдік білім беру кеңістігіне кіруге бағытталған жаңа білім беру жүйесі құрылуда. Білім беру парадигмасының орын алмасуы: жаңа мазмұн, өзгеше жағдай, өзгеше қарым-қатынас, өзгеше тәртіп, өзгеше педагогикалық менталитет қалыптасуда. Білім беру мазмұны жаңа ақпарат

алмасу, ғылым мен нарық практикасындағы проблеманы шығармашылық түрде білім беру процесінде жеке тұлғаға бағытталған дағдылармен байытылуда. Педагогикалық технологиялар, жалпы білім беру деңгейіне пара-пар ғылымның рөлі артып келеді.

Оқуды бағалау кезінде бір оқушының жетістіктерінің белгіленген нормалармен немесе бірдей жастағы оқушылар тобының қол жеткізген деңгейімен арақатынасы салыстырылған соң қорытынды жасалады. Мұндай қорытындылар стандартқа немесе әдетте балл немесе деңгей түрінде келтірілген межелікке «сәйкес/сәйкес емес деген нысанда жасалады. Бұл олар негізделген өлшемдер мен стандарттардың таңбалануы.

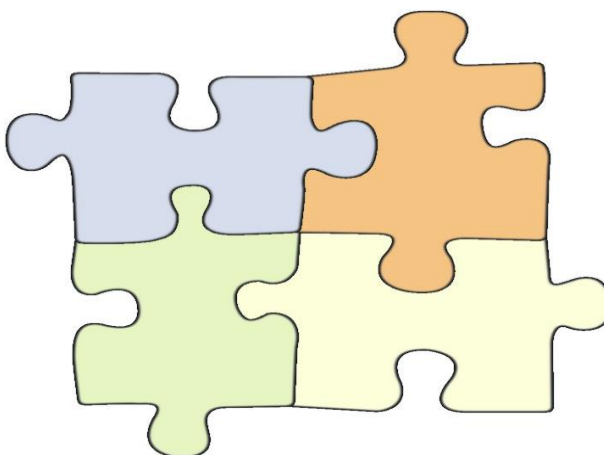
Жоғарыда айтылған зерттеу бағалау арқылы оқытуды жақсарту бір карағанда қарапайым болып көрінетін бес басты фактордан тұратындығын көрсетті:

1. Оқушылармен тиімді кері байланысты қамтамасыз ету;
2. Оқушылардың өзіндік оқуға белсенді қатысуы;
3. Бағалау нәтижелерін ескере отырып, оқытуды өзгерту;
4. Бағалаудың оқушылардың өзін-өзі бағалауы мен қызығушылығына едәуір ықпал ететіндігін мойындау, бұл өз кезегінде білім алуға түбегейлі түрде ықпал етеді;
5. Оқушылардың өздерін- өздері бағалай алуы және өздерінің оқуын қалай жақсартуға болатындығын түсінудің қажеттілігі.

«Қара жәшік» ішіндегі жұмыс. Сыныптасын және кері байланысты өзін-өзі бағалау қамтамасыз ету

Сұрақтың дұрыс
қойылуы

Оқушымен бірге
критерийлерді талдау

Сурет 1. Оқушының өзін-өзі бағалауын дамыту.

Бағалау - оқыту нәтижесін анықтау үшін қолданылатын тәсіл, оқушының берілген тақырыпты меңгерудегі кемшіліктерін жоюда, оның үлгерімінің нәтижелі болуына ықпал ететін фактор. Бағалау, көбінесе, баға қоюдың синтездік түрі (1-ден 5-ке дейінгі ранг) арқылы жүзеге асады. Сондай-ақ, мектеп тәжірибесіндегі бағалау баға қоюмен ғана шектелетін тәсіл емес, ол материалды меңгеру, меңгермеу фактісімен қатар оның себептерін анықтауға мүмкіндік беретін оқытудың маңызды құрамды бөлігі болып табылады. Жоғары оқу орындарында бағалау рейтингтік әдіс арқылы жүргізіледі. [5,41]

Оқушыны қандай мақсатта, не үшін, қалай бағалаймыз? Бағалау кезінде мынадай мақсаттар болуы мүмкін: оқытудың қиындықтарын анықтау, жетістікке жеткендегі кері байланыс, уәж, болжау, стандарттарды бақылау, бағдарламаның мазмұны мен стилін бақылау. Бұл келтірілген барлық бағалаудың түрлерінде бақылау, интерпретациялау, қорытындылауды қамтиды.

«Оқыту үшін бағалау және оқуды бағалау» модулі білім беру, оқыту үдерісіндегі әдіс-тәсілдердің барлық түрлерімен байланыста болады. Бұны меңгеру үшін қалған модульдердің мазмұнын игеру қажет, болжау, сұрыптау, бақылау, жоспарлау әдістерін меңгеру керек. Оқушылардың алға қарай даму мақсатында жұмыс нәтижелерін, өз-өздерін бағалай білуі керек. Оқуды бағалаудың мақсаты - оқушылардың оқып білгенін жинақтау. Бірақ, маңызды мәні бар тест жүйесі арқылы оқушылардың білімін бағалау оқыту үдерісіне кері әсерін тигізуі мүмкін. [6, 29]

Мұғалімнің оқушыларды бағалауы - ол оның білімін топтау, белгілі бір шаблонмен салыстыру. Мұғалімнің іс-әрекеттеріне қарай, шеберлігіне қарай оқушыларды бағалауда бірнеше әдістерін қолдана алады: жеке, жұптық, топтық, жиынтық, қателер талдауын, салыстырмалы түрде, өздерін-өздері, кері байланыс, т.б. Оқушының мұғалімге деген сенімі артады, көзқарасы өзгереді.

Оқыту үшін бағалау мен оқуды бағалау модулі бағдарламаның басқа модульдерімен тығыз байланысқан. Бұл модульді пайдаланғанда барлық жаңа тәсілдердің мазмұнын дұрыс игеру керек, орынды пайдалану керек. Оқыту үшін бағалау мен оқуды бағалау модулі оқушылардың білім деңгейін анықтауға, алдағы жұмыстарды қалай жоспарлау керектігі, алға қойған мақсатқа жету алгоритмін құру керек. Барлық модульдер бір-бірімен өте тығыз байланысқан. Сабақ беру кезінде бір модульді пайдаланға басқа модульдің міндетті түрде кірістірілетінін сеземіз. Екінші жағынан, кез келген модульді пайдаланғанда оның нәтижесін біліуіміз керек, яғни қаншалықты сабақ беру кезінде таңдап алынған модульді пайдаланғанымызды бағалауымыз тиіс.

Білім сапасын көтерудің бір үлкен көрсеткіші – бағалау. Бағалаудың белгілі екі түрі бәрімізге аян. Ол – оқушыны бағалау және оқушының өзін-өзі бағалауы. Бұл бағалаудың білім сапасын көтеруде мәні өте зор. Формативті бағалау-оқушының өз бағасына шынайы көзқараспен қарауға мүмкіндік береді. Соның

нәтижесінде бала өз білімінің қаншалықты деңгейінде екеніне көз жеткізе алады. Оқуға деген ұмтылыстары қалыптасады, өз-өзіне деген сенім артады.

Бағалау – оқытудың құрамдас бөлігі және қорытындылау сатысы. Бағалау деп жұмысындағы дербестікті, тапсырманы дұрыс орындау нәтижесін білімнің, іскерліктің және дағдының сапасын анықтауды айтады. Үлгерімді бағалаудың білім беру және тәрбиелік маңызы бар. Білім берудің мағынасы оқушылар объективті білім алады, ой-өрісі кеңиді, ғылыми көзқарасы қалыптасады, іскерлікті, дағдыны игереді. Тәрбиелік мағынасы жағынан объективті бағалау жеке адамның қасиеттерін қалыптастырудың құралы. Білімді, іскерлікті және дағдыны тексеру және бағалау танымдық іс-әрекет кезеңдерінің бірі болады. Бұл жерде негізгі мақсат – оқушылардың оқу жұмысын бақылау, олардың үлгерімін және кері байланысын есепке алу. Мұғалім оқушылардың білімді, іскерлікті, дағдыны игеру сапасын тексеріп қана қоймайды, ол оларды ойлау тәсілдеріне, практикалық жұмысқа үйретеді және біліміндегі кемшілікті жоюдың жолдарын іздестіреді.[7,26]

Қазіргі таңда критериалды бағалау жүйесі бұрынғы бағалауға қарағанда қалыптастырушы және жиынтық бағалаумен ерекшеленетіндігіне көз жеткіздік. Мұнда қалыптастырушы бағалау оқытуды, әдістерді және осы мүмкіндіктерді іске асыру түрлерін жақсарту мүмкіндіктерін анықтауға бағытталған болса, жиынтық бағалау мақсатты баға қою және сертификаттау немесе оқытудың алға жылжуын тіркеу үшін оқыту қорытындысын шығару үшін қажет екен. Жалпы қалыптастырушы бағалау сабақ жүйесінде жеке қарастырылмайтын, сабақпен қатар жүретін үдеріс. Қалыптастырушы бағалаудың (оқыту үшін бағалау) маңызы – білім беруді, әдістерді және осы мүмкіндіктерді іске асыру түрлерін жақсарту, мақсаты–оқытудың қиындықтарын анықтау, оқыту бағдарламасының мазмұнын және білім беру стилін білу, болжау мен сұрыптау, жетістікке жеткендігін көрсететін кері байланыс.

Болашақ бастауыш сынып мұғалімдерін оқушылардың оқу нәтижелерін бағалауға кәсіби тұрғыдан даярлаудың теориялық негіздері анықталып, бастауыш сыныптарда критериалды бағалауды қолдану арқылы оқушылардың оқуға деген қызығушылығын арттыруда тиімді деп саналатын оқыту тәсілдері ұсынылды.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Сабыров Т.С. Бағалау реформасының тобы. Оқыту үшін бағалау: 10 ұстаным. – 2001. 11-24 б.
2. Ильясова А.Н. Сыныпта бағалау және оқыту, білім берудегі бағалау: ұстанымдар, саясат және практика. – 1989. - 5 (1). - 5–75 бб.

3. Беспалько В.П. Оценивание параметров сигналов. Издательство: НГТУ. 2003. 21 – 32 б
4. Холостова Е.М. Методические рекомендации по оцениванию начальной школе. 2009.23 – 34 б
5. Избасар А.Ж. Болашақ бастауыш сынып мұғалімдерін кәсәби тұрғыдан даярлау. Алматы қаласының 1000 жылдығына арналған «Туған өлкенің тірі аңыздары» атты жас ғалымдар форумы материалдары. -Алматы, 2016. 89-91б.
6. Избасар А.Ж. Мұғалімнің кәсіби шеберлігін арттырудың маңыздылығы. Ө.А.Байқоңыров атындағы Жезқазған университетінің Хабаршысы, Ғылыми журнал 1.-Жезқазған, 2017.136-139 б
7. Избасар А.Ж. Бастауыш сынып оқушыларының оқу нәтижелерін бағалаудың қазіргі жағдайы. «Білім және ғылымдағы инновациялар» тақырыбындағы халықаралық ғылыми-әдістемелік конференция материалдары. -Өрлеу, Алматы, 2017.541-545 б.

Жетенова А. К.¹, Темиров Қ.У.²

¹Магистрант 2 курса специальности «Педагогика и методика начального образования»,

²п.э.к., профессор КУ им. Ш. Уалиханова

г. Кокшетау, Республика Казахстан, e-mail: zhetenova.anar@gmail.com

Аннотация. Сегодня оценка учебных достижений учащихся является важной и весомой частью учебного процесса. Поэтому необходима новая система оценки достижений учащихся с широким применением исследовательской деятельности, отвечающая требованиям сегодняшнего дня. Здесь учащиеся могут стать активными участниками учебного процесса в самооценке, оценке друг друга, групповом оценивании. В конце концов, в традиционном процессе оценивания учитель выставляет ученику оценку за то, что он ответил, или за то, что он не усвоил урок. Тогда ученик не будет знать, сколько справедливых оценок он получил, будет скептически относиться. В новом методе оценки учащийся понимает, по каким критериям он получил оценку, на каких критериях следует сосредоточиться на следующих уроках. В этой системе оцениваются действия учащегося вместе с результатами.

Zhetenova A. K.¹, Temirov K.U.²

¹2nd year master's student of the specialty "Pedagogy and methodology of primary education", KSU named after Sh. Ualikhanov

Abstract. Today, the assessment of students' academic achievements is an important and significant part of the educational process. Therefore, we need a new

system for assessing student achievement with a wide application of research activities that meets the requirements of today. Here students can become active participants in the learning process in self-assessment, evaluation of each other, group assessment. After all, in the traditional grading process, the teacher gives the student a grade for what he answered, or for not having learned the lesson. Then the student will not know how many fair grades he has received, he will be skeptical. In the new assessment method, the student understands by what criteria he received an assessment, on which criteria he should focus on the following lessons. In this system, the student's actions are evaluated along with the results.

МРНТИ 14.35:07

И.А. Просандеева¹, Н.М. Стукаленко²

*¹ магистрант кафедры педагогики и психологии
Кокшетауский университет им. Ш. Уәлиханова,
г. Кокшетау, Республика Казахстан, e-mail: happiness.21.12.1.2@gmail.com*

*² доктор педагогических наук, профессор, академик АПН РК, МАИИ,
Кокшетауский университет им. Ш. Уәлиханова,
г. Кокшетау, Республика Казахстан, e-mail: nms.nina@mail.ru*

ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ПЕДАГОГОВ-ПСИХОЛОГОВ

Аннотация. В статье на основе анализа научной литературы, раскрывается смысл понятия «профессиональная компетентность». В данном исследовании описываются основные критерии оценки профессионализма педагога-психолога и необходимые качества для осуществления профессиональной деятельности. Раскрывается важность рассмотрения профессиональной позиции педагога-психолога, которая обуславливается тем, что она выражает способ самоопределения психолога, принятия и реализации им собственной профессиональной и личностной концепции, в рамках которой выстраивается деятельность педагога-психолога и формируется его профессиональная компетентность. Определены методы, технологии и средства обучения, способствующие формированию профессиональных компетенций студентов.

Ключевые слова: компетентность, профессиональная компетентность, профессиональная позиция педагога-психолога, оценка профессионализма, необходимые качества для профессиональной деятельности.

Введение. Важность профессиональной подготовки специалистов определяется социально-экономическими переменами, происходящими в стране. Поэтому важно пересмотреть цели и задачи подготовки будущих специалистов. На первый план должна выдвигаться цель подготовки профессионально компетентного специалиста, обладающего необходимым уровнем профессионально значимых и личностных качеств, который будет конкурентоспособен на рынке труда. Формирование профессиональной компетентности осуществляется во время профессионального обучения в вузе. Будущий педагог-психолог во время обучения овладевает необходимыми знаниями, умениями и навыками. Важно понимать, что мир стремительно развивается и после окончания вуза специалист должен непрерывно повышать уровень своей компетентности, постоянно обновлять свои знания и улучшать свои навыки, чтобы идти в ногу с миром.

Теоретический обзор современного состояния проблемы. Профессиональная компетентность, считается интегральным образованием личности и выражается в ее знаниях, умениях, навыках, опыте, личных свойствах, обуславливающих готовность человека к осуществлению профессиональной деятельности. Профессиональное становление личности включает следующие основные этапы:

- профессиональное самоопределение;
- профессиональная деятельность;
- профессиональный рост в выбранной сфере;
- формирование профессиональной компетентности.

Особое значение в формировании профессиональной компетентности представляет ценностно-смысловая сфера специалиста. Это разъясняется тем, что профессиональная деятельность принадлежит к числу базовых средств создания своего жизненного пути личности. Профессиональная компетентность подразумевает сформированность у специалиста внутренней мотивации к качественному выполнению профессиональных задач, наличие профессиональных ценностей [1].

Функциональное развитие профессиональной компетентности на начальных стадиях профессионального становления специалиста имеет относительную независимость, а на стадии самостоятельного выполнения профессиональной деятельности компетентность все более объединяется с профессионально важными качествами. Основными уровнями профессиональной компетентности субъекта деятельности становятся:

- обученность;
- профессиональная подготовленность;
- профессиональный опыт;
- профессионализм [2].

Профессиональная компетентность – это формирование на основе единого образования таких профессионально значимых для личности и общества качеств, которые дают возможность личности наиболее полно реализовать себя в конкретных видах трудовой деятельности, соответствующих общественно необходимому разделению труда и рыночным механизмам стимулирования [3].

В исследовании В.Я. Адольф, профессиональная компетентность выступает:

- фактором, снижающим психическую напряженность и повышающим эмоциональную устойчивость;
- формой взаимосвязи познавательной и профессиональной активности;
- регулятором и механизмом последовательного превращения учебной деятельности студента в профессиональную деятельность специалиста [4].

Е.М. Фещенко считает, что у выпускников вузов должен быть сформирован целый ряд общепрофессиональных компонентов, таких как:

- формирование целостного восприятия окружающего мира, процесса и результата деятельности;
- овладение технологиями принятия оптимальных решений, умениями адаптироваться к различным изменениям;
- овладение культурой системного подхода в деятельности, овладение принципами конструирования устойчивых систем;
- формирование у выпускника учебного заведения толерантности в суждениях и деятельности и др. [5].

Профессиональная подготовка студента должна предусматривать формирование у него профессионально-важных и личностных качеств, нужных для осуществления профессиональной деятельности:

- устойчивая и адекватная самооценка;
- позитивный взгляд на мир;
- эмоциональная устойчивость;
- способность творчески мыслить и находить нестандартные решения;
- коммуникабельность;
- оптимизм;
- высокий интеллект;
- эмпатия;
- доброжелательность;
- гуманность и т.д.

Профессиональная позиция педагога-психолога - это целостное психическое образование, отражающее стабильную концепцию отношений, содержащее определенные установки и ориентации, систему индивидуальных желаний и оценок внутреннего и окружающего опыта, действительности и перспектив, а также собственные требования, реализуемые (не реализуемые,

частично реализуемые) в выбранном труде. Значимость исследования профессиональной позиции педагога-психолога обуславливается тем, что она показывает метод самоопределения педагога-психолога, принятия и реализации им своей профессиональной и личностной концепции, в рамках которой строится деятельность педагога-психолога и формируется его профессиональная компетентность [5].

Проблема обеспечения частого и интенсивного профессионального саморазвития педагогов-психологов считается одной из главных в рамках модернизации системы образования нашей страны. Успешность решения данного вопроса находится в зависимости от готовности педагога-психолога к профессиональному саморазвитию и от важных условий, созданных для побуждения его вовлеченности в ход профессионального самоопределения. В психологии саморазвитие связано с индивидуальными и профессиональными аспектами и обуславливается как:

- личная динамичность индивида в изменении себя;
- раскрытие своих индивидуальных возможностей;
- процедура активного изменения себя под влиянием общественных воздействий, профессиональной работы и своей активности, нацеленного на самоулучшение;
- понимание, что педагог-психолог сам хочет менять себя;
- целенаправленное изменение своих свойств, которые будут влиять на его работу [6].

Основными критериями оценки профессионализма психолога являются:

- присутствие собственной жизненной и профессиональной позиции в концепции развития психологической службы (я знаю не только то, что я должен делать, но и как я это буду делать);
- осознание важных направлений развития службы в данном образовательном учреждении, с учетом его специфики;
- самостоятельность в формулировке цели и задачи (в данный момент я делаю...); выборе формы работы; умении осуществлять прогностическую функцию (для чего я буду это делать?);
- наличие системы в работе (наличие основополагающих документов в кабинете, наличие и содержательность в ведении документации, грамотность ее заполнения);
- способность педагога-психолога работать с социально-педагогической ситуацией, способствовать оптимизации социально-психологических условий образовательной и воспитательной среды (приблизить среду к ребенку, продуманность зон в кабинете, цветовое решение);

- умение составить профессионально грамотную психологическую характеристику на ребенка (группу детей), обозначить психологическую проблему, выработать пути ее решения;
- знание как организовать взаимодействие со всеми участниками образовательного процесса;
- возможность организовать профессиональное взаимодействие с другими учреждениями родственного профиля (социально-психологические центры и т.д.);
- участие в психологических семинарах, научно-практических конференциях различного уровня (форма участия как пассивная, так и активная);
- востребованность педагога-психолога (по итогам отчетной документации, по количеству проведенных видов работы, по мнению детей, педагогов) [7].

Барышникова Е.В. под профессиональной компетентностью педагога-психолога понимает интегративное качество личности, включающее в себя когнитивный, деятельностный, эмоционально-мотивационный компоненты.

Данные компоненты характеризуют готовность будущего педагога-психолога к осуществлению профессиональной деятельности и определяют основные направления формирования профессиональной компетентности педагога-психолога [8].

Процесс формирования профессиональных компетенций студентов будет наиболее эффективным при условии реализации следующих педагогических условий:

- формирование позитивной мотивации к обучению и саморазвитию личностных качеств;
- использование форм и методов интерактивного взаимодействия;
- обеспечение целостного междисциплинарного содержания и комплексного учебно-методического сопровождения учебных дисциплин [9].

Т.В. Рихтер определены методы, технологии и средства обучения, способствующие формированию профессиональных компетенций студентов:

- методы: дискуссионные (диалог, «мозговой штурм» «круглый стол», кейс-метод); игровые (деловые, ролевые, организационно-деятельностные игры); тренинговые (упражнения, тесты, лабораторные практикумы); проектные;
- технологии: микротехнологии (студент – преподаватель); модульно-локальные (совместные проекты); макротехнологии (дистанционное обучение); метатехнологии (сетевые, телекоммуникационные);
- средства: электронные учебники; компьютерное тестирование; новейшие средства мультимедиа;

- методическое обеспечение: мультимедиа-курсы, видеоматериалы, аудиоматериалы, тренажеры для организации педагогических практик;
- ресурсы сети Интернет [9].

Выводы. Подводя итог вышесказанному, можно сделать вывод, что на формирование профессиональной компетентности педагога-психолога влияет профессиональное самоопределение, которое воздействует на целенаправленное осуществление деятельности, желание самосовершенствоваться, самореализовать себя и увеличивать свои навыки. Педагог-психолог должен осознано подходить к своей деятельности, ощущать заинтересованность в ней, иметь психологическую готовность делать свою работу, которая также стимулирует на профессиональное саморазвитие.

Список литературы:

1. Казакова А.Ю. Формирование профессиональных компетенций у будущих педагогов-психологов // Молодой ученый. - 2020. - № 11 (301). -С. 251-253 [Электронный ресурс]. URL: <https://moluch.ru/archive/301/68079/> (дата обращения: 07.11.2022)
2. Печеркина А.А., Сыманюк Э.Э., Умникова Е.Л. Развитие профессиональной компетентности педагога: теория и практика: Урал. гос. пед. ун-т. – Екатеринбург, 2011. – 233 с. [Электронный ресурс]. URL: <http://elar.uspu.ru/bitstream/uspu/5947/1/mon00069.pdf> (дата обращения: 07.11.2022)
3. Вишнякова С.М. Профессиональное образование: Словарь. Ключевые понятия, термины, актуальная лексика. - М.: НМЦ СПО, 1999. - 538 с. [Электронный ресурс]. URL: https://www.studmed.ru/vishnyakova-sm-professionalnoe-obrazovanie-slovar-klyuchevye-ponyatiya-terminy-aktualnaya-leksika_412b2ec4799.html (дата обращения: 07.11.2022)
4. Адольф В.Я. Профессиональная компетентность современного учителя. - Красноярский гос. ун-т. Красноярск, 1998. - 310 с.
5. Фещенко Е.М. Профессиональная компетентность педагога-психолога в новых образовательных условиях // Вестник Брянского государственного университета. - 2011. - № 1. -С. 253-256 [Электронный ресурс]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/professionalnaya-kompetentnost-pedagoga-psihologa-v-novyh-obrazovatelnyh-usloviyah> (дата обращения: 07.11.2022)
6. Жигулин А.А. Психологические условия профессионального саморазвития педагога-психолога // Территория науки. – 2018. - № 4. – С. 53-58 [Электронный ресурс]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/psihologicheskie-usloviya-professionalnogo-samorazvitiya-pedagoga-psihologa> (дата обращения: 07.11.2022)

7. Профессиональная компетентность педагога - психолога как основа успешного развития психологической службы в условиях модернизации образования [Электронный ресурс]. URL: <https://infourok.ru/professionalnaya-kompetentnost-pedagoga-psihologa-kak-osnova-uspeshnogo-razvitiya-psihologicheskoy-sluzhbi-v-usloviyah-moderniza-3467536.html> (дата обращения: 07.11.2022)

8. Барышникова Е.В. Профессиональная компетентность будущих педагогов-психологов. - Челябинск: Изд-во Юж.-Урал. гос. гуман.-пед. ун-та, 2017. - 239 с. [Электронный ресурс]. URL: <http://elib.cspu.ru/xmlui/bitstream/handle/123456789/4827/Барышникова.%20Профессорная%20компетентность.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата обращения: 07.11.2022)

9. Рихтер Т.В. Формирование профессиональных компетенций студентов педагогического вуза // Перспективы науки и образования. – 2014. - № 3 (9). – С. 73-75 [Электронный ресурс]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-professionalnyh-kompetentsiy-studentov-pedagogicheskogo-vuza> (дата обращения: 07.11.2022)

И. А. Просандеева¹, Н.М. Стукаленко²

*¹педагогика және психология кафедрасының магистранты,
Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университет, Көкшетау қ.,
Қазақстан Республикасы, e-mail: happiness.21.12.1.2@gmail.com*

*² педагогика ғылымдарының докторы, профессор, ПФА ҚР, МАИН,
Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университет, Көкшетау қ., Қазақстан
Республикасы, e-mail: nms.nina@mail.ru*

ПЕДАГОГ-ПСИХОЛОГТАРДЫҢ КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Аңдатпа. Мақалада педагог-психологтардың кәсіби құзыреттілігін зерттеудің өзектілігі көрсетілген. Ғылыми әдебиеттерді талдау негізінде "кәсіби құзыреттілік" ұғымының мәні ашылады. Бұл зерттеу педагог-психологтың кәсібилігін бағалаудың негізгі критерийлерін сипаттайды және кәсіби қызметті жүзеге асыру үшін қажетті қасиеттерді көрсетеді. Мақалада педагог-психологтың кәсіби ұстанымын қарастырудың маңыздылығы ашылады, ол психологтың өзін-өзі анықтау, өзінің кәсіби және жеке тұжырымдамасын қабылдау және жүзеге асыру тәсілін білдіретіндігімен анықталады, оның аясында педагог-психологтың қызметі құрылып, оның кәсіби құзыреттілігі

қалыптасады. Студенттердің кәсіби құзыреттілігін қалыптастыруға ықпал ететін оқыту әдістері, технологиялары мен құралдары анықталды.

Түйінді сөздер: Құзыреттілік, кәсіби құзыреттілік, болашақ педагог-психологтың кәсіби ұстанымы, кәсіби қызметті жүзеге асыру үшін қажетті қасиеттер, кәсібилікті бағалаудың негізгі критерийлері.

I.A. Prosandeeva¹, N.M. Stukalenko²

*¹Master's student of the Department of Pedagogy and Psychology,
Kokshetau University named after Sh. Ualikhanov, Kokshetau, Republic of
Kazakhstan, e-mail: happiness.21.12.1.2@gmail.com*

*²Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Academician of the Academy of
Sciences, ANE RK, MAIN, Kokshetau University named after Sh. Ualikhanov,
Kokshetau, Republic of Kazakhstan, e-mail: nms.nina@mail.ru*

FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF TEACHERS- PSYCHOLOGISTS

Abstract. The article shows the relevance of the study of professional competence of teachers-psychologists. Based on the analysis of scientific literature, the meaning of the concept of "professional competence" is revealed. This study describes the main criteria for assessing the professionalism of a teacher-psychologist and shows the necessary qualities for the implementation of professional activity. The article reveals the importance of considering the professional position of a teacher-psychologist, which is due to the fact that it expresses the way of self-determination of a psychologist, acceptance and implementation of his own professional and personal concept, within which the activity of a teacher-psychologist is built and his professional competence is formed. The methods, technologies and means of teaching that contribute to the formation of professional competencies of students were identified.

Key words: competence, professional competence, professional position of the future teacher-psychologist, the main criteria for assessing professionalism, the necessary qualities for the implementation of professional activity.

МРНТИ 14.35.07

Д.В.Лепешев¹, О.А.Андрюенко²

¹ Кокшетауский государственный университет им. Ш. Уалиханова,
г. Кокшетау, Республика Казахстан, e-mail: d_Lepeshev@mail.ru

² Академия гражданской защиты им.М.Габдуллина МЧС Республики
Казахстан, г. Кокшетау, Республика Казахстан, e-mail: Ole_ole.81@mail.ru

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ОСНОВНЫХ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ТИПОВ ЛИЧНОСТИ КУРСАНТОВ СПОСОБСТВУЮЩИХ УСПЕШНОЙ СЛУЖБЕ В ОРГАНАХ ГРАЖДАНСКОЙ ЗАЩИТЫ

Аннотация: В статье приведены результаты изучения курсантов по определению основных психологических типов личности способных к успешной службе в органах гражданской защиты. На основе современной американской классификация типов человеческого характера, определено 6 основных типов характера имеющих высокий потенциал и устойчивую мотивацию к службе.

Ключевые слова: профессиограмма, психологический портрет, тип личности, методика, профессия, пожарный-спасатель.

Профессиональная деятельность спасателей и пожарных предъявляет высокие требования к их эмоциональной сфере и личностным характеристикам. В исследованиях отечественных психологов были выявлены психофизиологические и характерологические особенности личности спасателей и пожарных, которые обеспечивают надежность и эффективность профессиональной деятельности. Можно говорить о существовании так называемого профессионального характера, наличии определенных профессионально важных качеств, необходимых в нестандартных ситуациях.

Опираясь на базовую профессиограмму пожарного-спасателя, основными личностными качествами определяющими успех в службе являются: устойчивость к стрессу, дисциплинированность, исполнительность, быстрота реакции, память, физическая подготовка, выносливость, способность логически мыслить, анализировать и работать с большим объемом информации, принимать решения в экстремальных условиях [1].

В течение 3 лет нами проводилась работа по определению психологического портрета личности курсантов Академии гражданской защиты им.М.Габдуллина Министерства по чрезвычайным ситуациям Республики Казахстан.

В качестве инновации была использована американская классификация типов характера, в основу которой положены работы по архетипическим образам Карла Густава Юнга, а также исследования школы бихевиоризма (от behaviour),

которая делала ставку на поведение человека, его опыт, привычки, усвоенное знание и т.п.

В 1950 году Катрин Бриггс и Изабель Майерс предложили методику для определения психологических типов личности, которые в последствие стали классическими.

На сегодняшний день стандартом считается методика Кейрси (John Keirsey). Она насчитывает 70 вопросов и позволяет с высокой степенью точности определить один из четырех типов темперамента (SP, SJ, NF и NT), а также один из 16 психологических портретов [2].

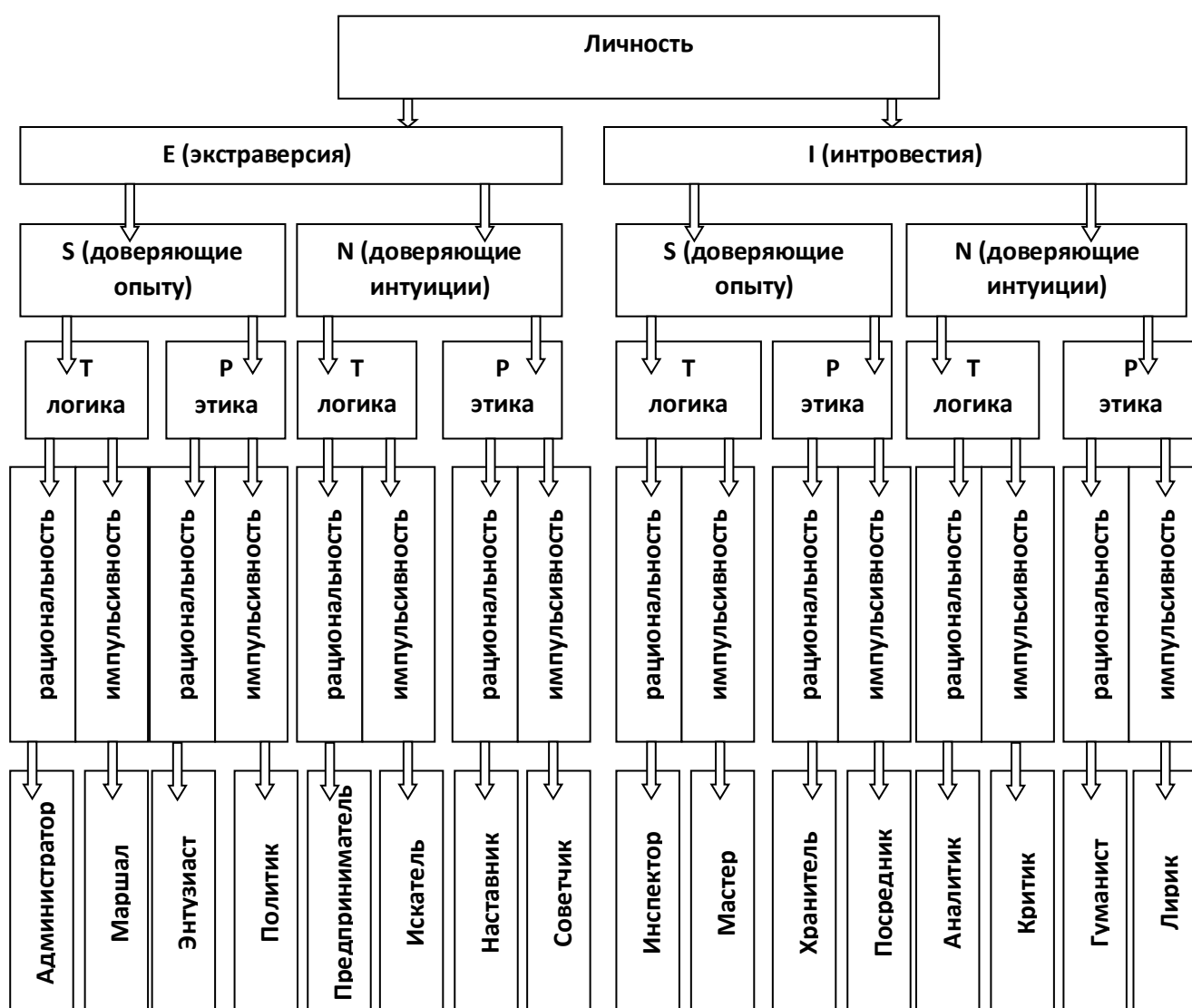

Схема 1: «16 психологических типов личности по Кейрси»

Анализируя психологические характеристики курсантов, полученные в ходе психодиагностического исследования личности с помощью методики

Кейрси, нам удалось выявить частоту проявления определенных психологических типов.

Буквенный код типа	Наименование типа	Частота проявления типа (количество человек)		
		2019 год	2020 год	2021 год
ESTJ	<u>Логико-сенсорный рациональный экстраверт. Администратор</u>	40	72	88
ESFJ	<u>Этико-сенсорный экстраверт. Энтузиаст</u>	15	22	7
ISTJ	<u>Логико-сенсорный рациональный интроверт. Инспектор</u>	18	16	14
ENTJ	<u>Логико-интуитивный рациональный экстраверт. Предприниматель</u>	7	7	11
ENFJ	<u>Этико-интуитивный экстраверт. Наставник</u>	7	6	3
ISFJ	<u>Этико-сенсорный интроверт. Хранитель</u>	5	5	2
INTJ	<u>Логико-интуитивный рациональный интроверт. Аналитик</u>	-	4	3
ENFP	<u>Интуитивно-этический экстраверт. Советчик</u>	1	1	1
INFJ	<u>Этико-интуитивный интроверт. Гуманист</u>	6	-	-
ESFP	<u>Сенсорно-этический экстраверт. Политик</u>	1	-	-
ENTP	<u>Интуитивно-логический экстраверт. Искатель</u>	1	-	1
ESTP	<u>Сенсорно-логический экстраверт. Маршал</u>	-	-	3
INTP	<u>Интуитивно-логический интроверт. Критик</u>	-	-	1

Таблица 1: «Частота проявления психологических типов у курсантов»

Мы наблюдаем, что преобладающее большинство курсантов Академии обладают чертами логико-сенсорного рационального экстраверта (ESTJ). То есть, обладают следующими психологическими качествами:

- деятельный и напористый;
- умеет трезво оценить ситуацию и принять практическое решение;
- способен координировать деятельность разных людей и подразделений;
- прагматичен;
- отличаются высокой работоспособностью и устойчивостью к стрессу;
- идет на оправданный риск;
- обладает развитым чувством долга;
- дисциплинирован;
- приспособляем (высокая способность к адаптации);
- хорошо решает тактические задачи;
- законопослушен (следует букве закона).

Курсанты – обладатели типа ESTJ стабильны в поведении, быстро адаптируются к жизни в военном вузе, хорошая успеваемость в учебе, устойчивая мотивация к службе в органах гражданской защиты.

Курсанты с чертами этико-сенсорного экстраверта (ESFJ) обладают следующими психологическими качествами:

- активный, оптимистичный, доброжелательный;
- внимателен к людям, заботлив;
- хорошо чувствует эмоциональное состояние других людей;
- восприимчивость к перспективным идеям, которые можно применять на практике;
- настойчивость и решительность в действиях, особенно в экстремальной ситуации;
- энергичен, предприимчив;
- в ситуации риска, способен проявить отвагу;
- хорошо решает тактические задачи;
- законопослушен (следует букве закона).

Курсанты – обладатели типа ESFJ эмоциональны и общительны, быстро адаптируются к жизни в военном вузе, активно участвуют в творческой и общественной деятельности Академии, посещают кружки и секции, успешны в учебе, мотивация к службе в органах гражданской защиты не всегда стабильна, в силу их цикличности настроения.

Курсанты с чертами логико-сенсорного рационального интроверта (ISTJ) обладают следующими психологическими качествами:

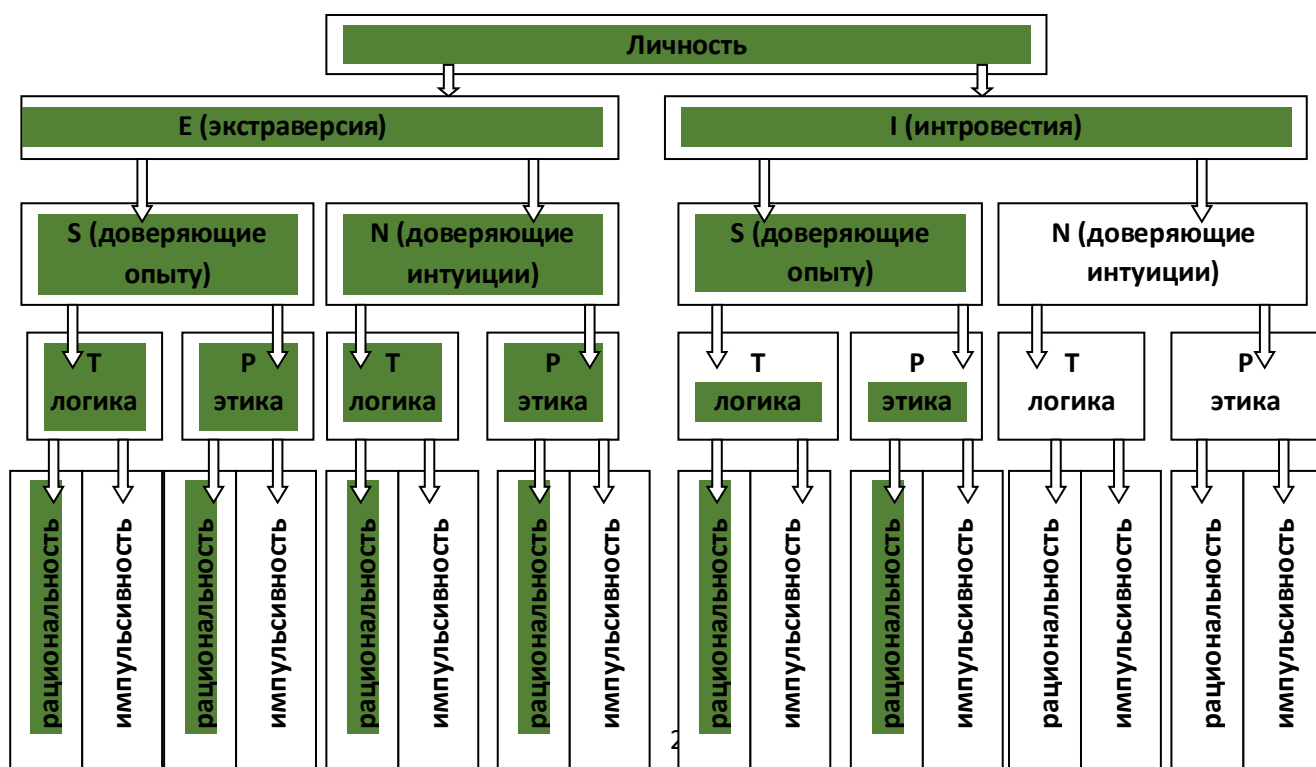
- отличается точностью и конкретностью в деловых отношениях;
- подробно прорабатывает детали, тщательно готовит мероприятия;
- учитывает законы и инструкции;

- стойко переносит жизненные невзгоды;
- человек волевой выдержки — усидчив и вынослив;
- любит во всем порядок, точность и конкретность;
- хороший исследователь узких проблем;
- очень работоспособен;
- обладает развитым чувством долга;
- требователен;
- хорошо решает тактические задачи;
- законопослушен (следует букве закона).

Курсанты – обладатели типа ISTJ сдержанны, законопослушны, часто занимают должности младших командиров, опекают однокурсников, стойко переносят тяготы службы, высокая стабильная мотивация к службе в органах гражданской защиты.

Так же, обратим внимание на тот факт, что у всех типов с выраженной частотой проявления в буквенном коде присутствует «J» (ESTJ, ESFJ, ISTJ, ENTJ, ENFJ, ISFJ и INTJ). Это свидетельствует о наличии таких черт характера как способность к перспективному планированию и контроль своих эмоциональных импульсов. Безусловно данные черты личности являются ключевыми для профессии пожарного-спасателя.

Отметим так же, что курсанты имеющие тип личности с показателем «N» и «P» (Интуитивно-логический интроверт, интуитивно-логический экстраверт, этико-интуитивный интроверт и логико-интуитивный рациональный интроверт), чаще других меняли свое мнение о профессии, имели сложности в адаптации к военной среде, отставали в учебе.

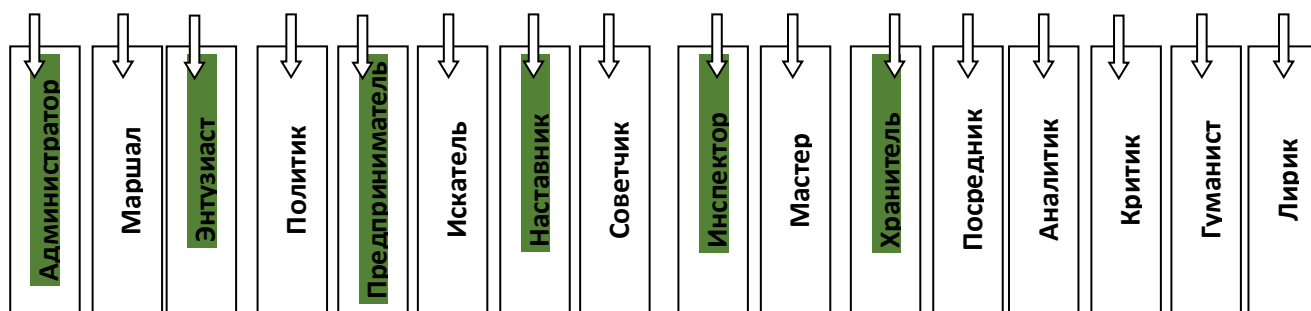

Схема 2: «Психологические типы курсантов с высоким потенциалом»

Таким образом, основываясь на результатах исследования личности курсантов Академии по методике Кейрси, мы пришли к выводу, что курсанты только 6 типов из 16 имеют высокий потенциал к службе в органах гражданской защиты. Причем основной характеристикой можно считать рациональность, которая присуща всем 6 типам. Так же важной составляющей является «доверие опыту». Следует отметить, что курсанты экстраверты имеют более высокий потенциал к службе, наряду с интровертами (см.рис.2).

Список литературы:

1. Романова Е.С. 99 популярных профессий. Психологический анализ и профессиограммы / 2-е изд. СПб.: Питер - 2003. - С.241-243.
2. Креггер О., Тьюсон Дж. М. Типы людей. 16 типов личности, определяющих, как мы живем, работаем и любим / Пер. с англ. М.: Персей: АСТ. - 1995. – С. 67- 81.

Д.В.Лепешев¹, О.А.Андрюченко²

¹Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті

²М.Ғабдуллин атындағы Азаматтық қорғау академиясі ТЖМ ҚР
Көкшетау қ., Қазақстан

АЗАМАТТЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫНДА ТАБЫСТЫ ҚЫЗМЕТ ЕТУГЕ ӘСЕР ЕТЕТІН КУРСАНТТАРДЫҢ НЕГІЗГІ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЖЕКЕ ТИПТЕРІН АНЫҚТАУ

Аңдатпа: Мақалада азаматтық қорғау органдарында табысты қызмет етуге әсер ететін курсанттардың негізгі психологиялық жеке типтерін анықтау бойынша нәтижелері көрсетілген. Адам мінезін анықтау бойынша қазіргі америкалық жіктеу әдісі қолданып қызметте жоғары әлеует және тұрақты мотивацияға ие 6 мінез түрі анықталған.

Түйін сөздер: профессиограмма, психологиялық портрет, тұлға түрі, әдістеме, мамандық, өрт сөндіруші - құтқарушы.

THE MAIN PSYCHOLOGICAL PERSONALITY TYPES OF CADETS CONTRIBUTING TO SUCCESSFUL SERVICE IN CIVIL PROTECTION

Abstract: The article deals with the results of the study of cadets to determine the main psychological types of personality capable to succeed in civil protection. There are identified 6 main types of character with high potential and stable motivation for service based on the modern American classification of types of human character.

Key words: profессиограмма, psychological portrait, personality, technique, profession, fire fighter -rescuer.

МРНТИ 15.21.41

Ракишева Г.М.¹, Магзумов Д.²

¹Доктор-PhD, ассоциированный профессор кафедры «Педагогика и психология», Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова, Кокшетау, Казахстан, e-mail: gulmira_rakisheva@mail.ru

²Магистрант 2 курса специальности «Педагогика и психология» Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова, Кокшетау, Казахстан, e-mail: magzumov_damir@mail.ru

НАУЧНЫЙ ПОДХОД В ИССЛЕДОВАНИИ РАЗВИТИЯ ВЫСШИХ ПСИХИЧЕСКИХ ФУНКЦИЙ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ПОСРЕДСТВОМ ТВОРЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА

Аннотация. В данной статье представлен научно-исторической анализ по изучаемой проблеме, теоретическое обоснование процесса развития высших психических функций у будущих учителей. Рассматривается целостная психическая система, выполняющая определенные функции, которая легла в основу современного личностно-ориентированного подхода. Авторами статьи определяются основные ориентиры развития высших психических функций у будущих учителей посредством творческого освоения общественного опыта и системы общественных отношений. По мнению Л.С. Выготского, личность существует, проявляется и формируется в деятельности и общении. Высшие психические функции: память, внимание, мышление, восприятие, речь,

воображение социальны по своему происхождению, опосредованы по строению и произвольны по характеру регуляции [1]. Сформированность высших психических процессов будущего учителя свидетельствует о его готовности к профессиональной деятельности и состоянию, при котором деятельность может быть выполнена эффективно. Такое состояние определяется совокупностью необходимых знаний, формирующихся в рамках теоретической подготовки, умений и опыта деятельности, которые развиваются в процессе профессиональной подготовки будущих учителей. Глубокому анализу подвергаются вопросы формирования профессиональных качеств личности (С.И.Архангельский, З.И.Васильева, В.И.Загвягинский, М.И.Рахимова, В.А.Сластенин и др.), формирования профессионально-ценностных ориентаций (Г.К.Нургалиева, Е.Н.Шиянов и др.), проблема модернизации профессионального образования на основе компетентностного подхода содержится в работах Б. Байденко. Исходя из этого, мы пришли к выводу о необходимости использования, в образовательном процессе вуза специально разработанной модели развития высших психических функций будущих учителей посредством творческого инструментария. Результаты эмпирического исследования будут отражены в следующих научных работах.

Ключевые слова: развитие, высшие психические функции, модель, творческий инструментарий, будущий учитель, профессиональные качества.

Введение

В основу нашего исследования легли научные труды ученых, изучающие процесс развития высших психических функций с точки зрения культурно-исторического подхода к происхождению высших психических функций человека Л.С. Выготского (А. Р. Лурия, А. Н. Леонтьев, П. Я. Гальперин и др.), синергетического подхода в обучении Г. Хакен, И. Пригожин, Н. Винер, личностно-ориентированного подхода К. Роджерса, психоаналитической теории творчества (З. Фрейд, К. Юнг), теории развития творческой личности (Г. С. Альтшуллер).

Согласно Л.С. Выготскому, человек в процессе своего исторического развития возвысился до создания новых движущих сил своего поведения. Только в процессе общественной жизни у человека возникли, сложились и развились его новые потребности, а сами природные потребности человека в процессе его исторического развития претерпели глубокие изменения [2].

Постановка проблемы. Одним из важных аспектов организации процесса формирования компетентности будущего учителя является учет закономерностей развития высших психических функций и деятельности, а именно развитием творческого мышления, внимания, памяти, восприятия, воображения и т.д. В связи с этим, важно эффективно структурировать

последовательность образовательных методов, инструментариев и ресурсов, которые будут способствовать поступательному развитию высших психических функций и профессиональному совершенствованию будущих учителей [3].

Анализ психолого-педагогической и научно-методической литературы, изучение опыта работы высшей школы позволил выявить противоречия между:

- несоответствием традиционных методов и форм обучения в вузе и нынешним социально-экономическим условиям реформирования общества, которое выдвигает новый социальный заказ;
- насущной потребностью в учителе, способного к творческому и самостоятельному определению профессиональной деятельности и нехваткой творческого инструментария в подготовке будущих учителей;
- необходимостью развития высших психических функций у будущих учителей посредством творческого инструментария и отсутствием структурно - содержательной модели их развития.

Цель - теоретическое обоснование процесса развития высших психических функций у будущих учителей и разработка модели развития высших психических функций у будущих учителей посредством творческого инструментария.

История. Сама проблема исследования мышления и речи присуща ассоциативной психологии, и Выготским заимствуется. Ученый утверждает, что психика и есть сознание, которое определено системой высших психологических функций, в этом выражается принцип сознательности.

Рассматривая воображение как особую форму мышления С. Л. Рубинштейн считал, что воображение- мысленное преобразование действительности в образной форме. Это значит, что «воображение в собственном смысле имеется лишь тогда, когда течение образов перестает быть произвольным изменением, как бы искажением образов-представлений, становясь свободным оперированием образами, не связанными установкой на воспроизведение».

Е. И. Игнатьев дает уже принципиально иное определение воображения как «создания нового в форме образа, представления или идеи». При таком расширенном понимании воображения мышление оказывается лишенным творческого момента, что не соответствует действительности.

По мнению О. Н. Никифоровой, творческий момент не сводится только к преобразованию образов - к нему относится и преобразование понятий, создание новых идей. Психическим продуктом процесса воображения является создание объективно новых или частично новых образов, выражающих желаемое, возможное, будущее, или субъективно новых образов, позволяющих субъекту познать то, чего он сам не воспринимал. При таком понимании воображения оно достаточно четко отделяется от мышления, которое направлено на познание

взаимосвязи явлений и их сущности и которое продуцирует понятия, системы понятий, идеи [4].

Методы исследования. Теоретические (анализ, синтез, классификация, обобщение, дедукция, индукция и пр.), эмпирические (анкетирование, интервью, беседа, эксперимент, анализ продуктов деятельности студентов и пр.), статистические (обработка данных, качественный и количественный анализ результатов исследования).

Результаты/обсуждение. На основе проведенного анализа теоретико-методологических аспектов исследуемой нами проблемы была разработана структурно - содержательная модель развития высших психических функций посредством творческого инструментария, которая рассматривается как способ формирования у будущих педагогов профессиональных компетенций. Она дает целостное представление о компонентном составе и характере связей между отдельными элементами процесса развития высших психических функций посредством творческого инструментария, а также отражает формы и методы содействия оптимизации данного процесса в образовательной среде вуза. Структурно - содержательная модель апробирована в процессе обучения в соответствии с современными дидактическими условиями (единство целей, средств, результата; поэтапный характер процесса; ориентация на уровни развиваемого качества). Так как модель развития высших психических функций будущих педагогов посредством творческого инструментария предстает в виде структурно-содержательной схемы, то целесообразным является последовательное описание ее структурных компонентов (блоков), их функционального назначения, взаимосвязи и содержательного наполнения (Рисунок 1.):

Рисунок 1 – Модель развития высших психических функций будущих педагогов посредством творческого инструментария

Цель модели: развитие высших психических функций будущих педагогов посредством творческого инструментария

Структурно-содержательный блок модели определяется Государственным общеобязательным стандартом образования Республики Казахстан.

Конкретное содержание подготовки специалистов определяется типовыми учебными планами и образовательной программой вуза, указывающей по каждой учебной дисциплине содержание и объем знаний, умений, навыков.

Практика показывает, что большинство выпускников, оканчивающих вуз, подготовлены более в теоретическом плане к профессиональной деятельности, у них, как правило, слабо сформирована практико-ориентированная подготовка. Следовательно, в вузе необходима целенаправленная планомерная работа по практико-ориентированной подготовке, в нашем же исследовании через призму развития высших психических функций будущих педагогов посредством творческого инструментария.

Следующий блок модели – **процессуально-технологический**.

Теоретическое осмысление исследуемой проблемы обратило наше внимание на тот факт, что содействовать развитию высших психических функций будущих педагогов посредством творческого инструментария можно при соблюдении в вузе определенных принципов (методологические, дидактические, культурологические, психологические) условия психолого-педагогического и методического сопровождения студентов в течение обучения в вузе.

Третьим, завершающим, блоком модели является **результативно-критериальный блок**, который создает предпосылки для качественной оценки уровня развития высших психических функций будущих педагогов посредством творческого инструментария и соответственно качества и эффективности процесса ее формирования.

Результативно-критериальный блок включает критерии, показатели и уровни развития высших психических функций будущих педагогов. В соответствии с выделенными критериями и показателями были условно определены три уровня профессиональной подготовки: низкий, средний и высокий.

Мы полагаем, что высокий уровень высших психических функций будущих учителей позволяют говорить о достаточной компетентности к профессиональной деятельности. Педагогическая деятельность специалиста с творческим подходом будет отличаться эффективностью и успешностью.

Выводы.

Таким образом, рассмотрев теоретико-методологические основы развития высших психических функций будущих учителей в процессе подготовки их в вузе, можно сделать следующие *выводы*:

- раскрыты сущность высших психических функций будущих учителей;
- разработана модель развития высших психических функций будущих педагогов, которая включает в себя четыре блока: целевой, содержательный, процессуально-технологический, результативно-критериальный.

Результатом успешности и эффективности развития высших психических функций будущих учителей посредством творческого инструментария будут достаточный и высокий уровни. В таком понимании модель выступает как средство и форма научного знания по развитию высших психических функций будущих педагогов посредством творческого инструментария. Внедрение предложенной модели, структура и содержание опытно-экспериментальной работы раскрываются эмпирической части нашего диссертационного исследования.

Список используемой литературы:

1. Выготский Л.С. Психология развития человека/ Выготский Л.С. — Москва: Смысл, 2005. - 1136 с.
2. Выготский Л.С. История развития психических функций. /Выготский Л.С. – Москва: Смысл, 2002. – 1755 с.
3. Смирнов, А.В. Технологии и метод оценки профессиональной подготовки и компетентности выпускников вуза: метод. пособие / А.В. Смирнов. – Екатеринбург: Урал. гос.пед. ун-та, 2009. – 127 с.
4. Тлеубердиев Б.М., Рысбаева Г.А., Медетбекова Н.Н. Профессиональная компетентность педагога // Международный журнал экспериментального образования. – 2013. – № 10-1. – С. 47-50.

Ракишева Г.М.¹, Магзумов Д.²

¹Доктор-PhD, «Педагогика және психология» кафедрасының қауымдастырылған профессоры, Көкшетау университеті. Ш. Уәлиханов, Көкшетау, Қазақстан, e-mail: gulmira_rakischeva@mail.ru

²«Педагогика және психология» мамандығының 2 курс магистранты Көкшетау университеті. Ш. Уәлиханов, Көкшетау, Қазақстан, e-mail: magzumov_damir@mail.ru

ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ӘЛЕУЕТ АРҚЫЛЫ БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМДЕРДЕ ЖОҒАРЫ ПСИХИКАЛЫҚ ФУНКЦИЯЛАРДЫҢ ДАМУЫН ЗЕРТТЕУДЕГІ ҒЫЛЫМИ ТӘСІЛ

Андапта. Бұл мақалада зерттелетін мәселе бойынша ғылыми-тарихи талдау, болашақ мұғалімдерде жоғары психикалық функцияларды дамыту процесінің теориялық негіздемесі келтірілген. Қазіргі заманғы тұлғаға бағытталған тәсілдің негізін қалаған белгілі бір функцияларды орындайтын тұтас психикалық жүйе қарастырылады. Мақала авторлары болашақ мұғалімдердің жоғары психикалық функцияларын дамытудың негізгі бағыттарын қоғамдық тәжірибе мен қоғамдық қатынастар жүйесін шығармашылық дамыту арқылы анықтайды. Л. с. пікірі бойынша. Выготский, тұлға бар, іс-әрекетте және қарым-қатынаста көрінеді және қалыптасады. Жоғары психикалық функциялар: есте сақтау, зейін, ойлау, қабылдау, сөйлеу, қиял шығу тегі бойынша әлеуметтік, құрылымы бойынша делдалдық және реттеу сипаты бойынша ерікті [1]. Болашақ мұғалімнің жоғары психикалық процестерінің қалыптасуы оның кәсіби қызметке дайындығын және іс-әрекетті тиімді орындауға болатын жағдайды көрсетеді. Бұл жағдай болашақ мұғалімдерді кәсіби даярлау процесінде дамытын теориялық дайындық, Дағдылар мен тәжірибе шеңберінде қалыптасатын қажетті білімдердің жиынтығымен анықталады. Жеке тұлғаның кәсіби қасиеттерін қалыптастыру мәселелері (С.и. Архангельск, З. И. Васильева, в. и. Загвягинский, м. и. Рахимова, В. А. Слостенин және т. б.), кәсіби-құндылық бағдарларын қалыптастыру (г. К. Нұрғалиева, Е. Н. Шиянов және т. б.) терең талдауға ұшырайды, құзыреттілік тәсіл негізінде кәсіптік білім беруді жаңғырту мәселесі мынада жұмыс Б. Байденко. Осыған сүйене отырып, біз университеттің білім беру процесінде шығармашылық құралдар арқылы болашақ мұғалімдердің жоғары психикалық функцияларын дамытудың арнайы әзірленген моделін қолдану қажеттілігі туралы қорытындыға келдік. Эмпирикалық зерттеудің нәтижелері келесі ғылыми еңбектерде көрініс табады.

Түйінді сөздер: Даму, жоғары психикалық функциялар, модель, шығармашылық құралдар, болашақ мұғалім, кәсіби қасиеттер.

Rakishcheva G.M.¹, Magzumov D.²

*¹Ph.D., Associate Professor, Department of «Pedagogy and Psychology», Sh. Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, Kazakhstan,
e-mail: gulmira_rakishcheva@mail.ru*

*²2nd year master's student of the specialty «Pedagogy and Psychology»
Sh. Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, Kazakhstan,
e-mail: magzumov_damir@mail.ru*

A SCIENTIFIC APPROACH TO THE STUDY OF THE DEVELOPMENT OF HIGHER MENTAL FUNCTIONS IN FUTURE TEACHERS THROUGH CREATIVE POTENTIAL

Abstract. This article presents a scientific and historical analysis of the problem under study, a theoretical justification of the process of development of higher mental functions in future teachers. An integral mental system performing certain functions is considered, which formed the basis of the modern personality-oriented approach. The authors of the article define the main guidelines for the development of higher mental functions in future teachers through the creative development of social experience and the system of public relations. According to L.S. Vygotsky, the personality exists, manifests itself and is formed in activity and communication. Higher mental functions: memory, attention, thinking, perception, speech, imagination are social in origin, mediated in structure and arbitrary in the nature of regulation [1]. The formation of the higher mental processes of the future teacher indicates his readiness for professional activity and the state in which the activity can be performed effectively. Such a state is determined by the totality of the necessary knowledge that is formed within the framework of theoretical training, skills and experience of activity that are developed in the process of professional training of future teachers. The issues of formation of professional qualities of a person (S.I.Arkhangel'sky, Z.I.Vasilyeva, V.I.Zagvyaginsky, M.I.Rakhimova, V.A.Slastenin, etc.), formation of professional value orientations (G.K.Nurgalieva, E.N.Shiyanov, etc.), the problem of modernization of vocational education based on the competence approach are analyzed in depth. works of B. Bidenko. Based on this, we came to the conclusion that it is necessary to use a specially developed model of the development of higher mental functions of future teachers through creative tools in the educational process of the university. The results of the empirical study will be reflected in the following scientific papers.

Keywords: development, higher mental functions, model, creative tools, future teacher, professional qualities.

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ И ШКОЛЬНАЯ ПРАКТИКА

ӘӨЖ 3731

Темирханова С. Ж.¹, Жиенбаева С.Н.²

¹ Бастауышта оқыту педагогикасы мен әдістемесі мамандығының
2 курс магистранты

Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті КеАҚ
² п.ғ.д., профессор
Көкшетау, Қазақстан, e-mail: s.t_1998@mail.ru

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ СЫНИ ОЙЛАУЫН ДАМУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа: Мақалада бастауыш сынып оқушыларының сын тұрғысынан ойлауын дамытудың педагогикалық мәселелері мен әдістері қарастырылады. Оқу мен жазу арқылы сын тұрғысынан ойлау бағдарламасын оқушыларға үйрету үшін келесі шаралармен қатар лқушылар мақсат қоюды, әр түрлі идеялармен пікірлерді қабылдауды, сондай-ақ, сабақты ұйымдастыру құралдары кірсе, сыртқы ойлау әрекеттері, есте сақтау процестері және жадымен жұмыс жасау жолдары қарастырылады.

ҚР білімді және ғылымды дамытудың мемлекеттік бағдарламасының мақсаты мен міндеттерінде білім мен ғылымның бәсекеге қабілеттілігін арттыру, адами капиталды дамыту, сапалы білім беруге тең қол жеткізу сапалық құрамын жақсарту мәселелері нақты көрініс табады. Аталған кешенді нәтижеге қол жеткізуде болашақ ұрпақтың күрделі және сан қырлы танымдық іс-әрекетінің жиынтығын құрайтын маңызды кәсіби дағдыларының бірі – сын тұрғысынан ойлау қабілетін дамыту оқыту мақсатына айналуға. Сын тұрғысынан ойлау – Қазақстандағы білім беруді дамыту үшін маңызды болып табылатын қазіргі ең басты педагогикалық түсінік. Бұл үдеріс оқушылардың да, мұғалімдердің де сын тұрғысынан ойлауды дамытуды саналы және оймен қабылдауын көздейді. Сонымен қатар өзара тығыз байланысты әрі күрделі қабілеттілік ретінде маңызды болып табылады.

Сын тұрғысынан ойлау технологиясы стратегиясының басқа оқыту технологиялардың стратегияларынан ерекшелігі оқушылар жеке топта, жұпта ойларын ортақ ортаға салып талдайды. Осы технология бойынша өткізілген барлық сабақтарда оқушыларға өз ойын ашық айтып, өз білімін тек өзі

толықтыруға мүмкіндік туғызады. «Сын тұрғысынан ойлау» технологиясының ішкі құрылымында ерекшелік бар. Бұл құрылым негізінде 3 деңгейден тұратын оқыту мен үйренудің тәсілдері болып келеді. Сын тұрғысынан ойлауды оқу мен жазу арқылы дамытудағы сабақтың 3 кезеңі:

1. *Қызығушылықты ояту* – сын тұрғысынан ояту бағдарламасының бірінші кезеңі. Бұл кезеңде оқушыларға бір проблема қойылып, сол проблеманың басты себебі, маңыздылығы көрсетілуі мүмкін. Мұғалім өзі алдын-ала дайындап келген сөзжұмбақ шешілуі мүмкін немесе бірнеше сұрақтармен жұмыс ұйымдастырылуы мүмкін, сол проблемаға байланысты эссе жазылуы да мүмкін. Оқушы қарастырып отырған тақырыпта әңгіме құрастыра отырып, өз білетінін еске түсіреді, оны қағазға жазады, басқа оқушылармен ой бөліседі. Осы кезең оқушыларды жаңа тақырыпты толық игеруге дайындық кезеңі деп те аталады. Бұл кезеңде сабақ барысында стратегиялардың бірнеше түрі қолданылады. Олар: «ойлану», «түртіп алу», «топтау», «болжау», «миға шабуыл», «жұпта талқылау» т.б.

2. *Мағынаны тани білу* – сын тұрғысынан ойлау бағдарламасының екінші кезеңі. Бұл кезеңде оқушылар барлық қарастырылып отырған материалдарды өздері оқып шығады немесе мұғалім сол материалға деген қосымша баяндау айтуы мүмкін. Бұл кезеңде сын тұрғысынан ойлау технологиясы-стратегиясының «Түртіп алу» және «Топтастыру» түрлері жиі қолданылады. Бұл кезеңде оқушылар өздері қарастырып отырған мәселелерді, сабақты немесе жаңалықтарды олардың сәйкес келмейтін оқиғаларын, түсінбегендерін талқылап, саралайды.

3. *Ой толғаныс* – сын тұрғысынан ойлау технологиясының үшінші кезеңі. Бұл кезеңде оқушылар өздері оқып үйренген материалдарды саралап, оларға бекіту жұмыстарын орындайды. Оқушылар бұл кезеңде «Венн диаграммасы», «Еркін жазу», «Бес жолды өлең» сияқты стратегиялармен өз білімдерін қорытындылай алады [1, 89]. •

Оқу мен жазу арқылы сын тұрғысынан ойлау бағдарламасын оқушыларға үйрету үшін келесі шаралар орындалуы тиіс:

1. Сын тұрғысынан ойлауды тудыру үшін уақыт керек;
2. Оқушыларға ойланып –толғануға, өз ойын ашық айтуға рұқсат беру;
3. Әр түрлі идеялармен пікірлерді қабылдау;
4. Үйрену барысындағы оқушылардың белсенді іс-әрекетін қолдау;
5. Оқушылардың бір-бірінің жауабына жасаған сынының дәлелді, дәйекті болуын талап ету;

Сын тұрғысынан ойлау бағдарламасы балаларға мынандай мүмкіндіктер береді:

- мұғалімге тәуелділіктен айрылып, өзінің білім беру қызметін өздері басқаруға;

- білім қажеттілігі мен маңыздылығын түсініп, іс-әрекетті белсене орындауға;

- жеке ерекшелігі мен қабілетіне сай тапсырмаларды өзі таңдап, іздеп тауып, белсене орындауға;

- ой-өрісі ғана емес, рухани және әлеуметтік жағынан өздерін-өздері дамытып, тәрбиелеуге үйренеді;

Және де осы оқыту технология бойынша оқушылар:

- мақсат қоюға үйренеді;

- әр нәсеге өз көзқарасы қалыптасады;

- бұрыңғы білетіндерін салыстырады; «сын тұрғысынан ойлауды оқу мен жазу арқылы дамыту» жобасының алғашқы нәтижелері:

Оқушы:

- Эссе жазады;

өлең жазады.

Мұғалім:

- зерттеу жүргізеді;

- жұмыс дәптерін жасады;

- мектептен тыс мекемелермен байланыс жасайды.

Ата-аналар:

- қолайлы орта жасалады;

- бірігіп жұмыс жасайды;

- бір-бірімен тіл табысуды үйренеді;

- қорытынды жасап үйренеді [2, 47].

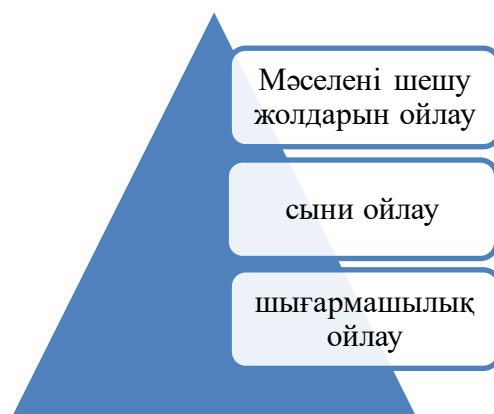
Л.Выгодскийдің пікірінше, «Қатаң ғылыми тұрғыдан қарағанда, басқа адамды тәрбиелеуге емес, оқу өзі тәрбиелейтіндей етіп ұйымдастырылуы керек». Бұның дәлелі сын тұрғысынан ойлау стратегиялары оқушының жеке тұлғасына әсер ролін атқарады. Бұдан шығатын қорытынды, білімгерлер әрқашанда өз білімінің болашақта пайдаға асуын, қажетке жарауын қарастырады. Білімгерлер көп ақпаратты қабылдай, жинақтай отырып ішінен қажеттісін алуға үйренеді [3,172].

Білімді игеру екі жақтың да (шәкірт пен ұстаздың) белсенділігін қажет етеді. Мұнда ұстаз «білім көзі» рөлінен «ұйымдастырушы, сабақты жүргізуші, бағыт-бағдар беруші, талаптандырушы, көмекші» рөлдерімен алмастырады. Проблемаларды шешу үшін адам бірінші кезекте ойлай білуі керек. Қазір ойлау мен ойлай білетін адамдардың маңызы ерекше. Терең ойлай білу – адамның басты қасиеті. Ойлау арқылы ғана адам бұл өмірден өз орнын табады. «Бас адамға есте сақтау үшін берілмей, ойлау үшін берілген!». Қазіргі ойлаудың түрлері: 1. Сыни ойлау; 2. Проблема шешуде қолданылатын ойлау; 3. Шығармашылық ойлау. Оны біз төмендегі 1-кестеден байқаймыз.

Кесте 1. Сыни ойлаудың түрлері

Сыни ойлау	Проблема шешуде қолданатын ойлау	Шығармашылық ойлау
Берілген критерийлер бойынша бағалау - Рефлексия түріндегі күмәндану - Дербес түрде пайымдау, қорытындылау - Сыни талдауды қолдану - Жүйелі түрде ойлау	Аналитикалық ойлау - Эмпирикалық ойлау - Жүйелі түрде ойлау -Эвристиканы қолданады -Алгоритмдерді қолданады - Конвергенттік ойлау -Сызықтық ойлау (проблемалар бірінен соң бірі шешіледі)	- Интуитивтік ойлау - Жорамалдық ойлау - Күмәндану -Әртүрлі тәжірибиелерді жинақтайды, біріктіреді

Сыни ойлау – сенім мен құндылықтарды таңдау, қандай да болмасын мәселе бойынша барлық сұрақтар қарастырылғанша «сыпайы» түрде күмәндану. Проблема шешуде қолданатын ойлау – жүйелі талдауды қажет ететін ойлау процесі, мұнда бұрынғы білім білмейтінді анықтау үшін қолданылады. Мұғалімнің жұмыс әдістемесін жетілдіру мүмкіндіктері оқушылардың ойлау әрекеттерін нығайта отырып, мақсаткерлікпен басшылыққа алу қабілетіне байланысты болады. Мұғалім тек психологиялық-педагогикалық білімге сүйене отырып, қана, яғни психология мен дидактикалық мәліметтермен сәйкес келетін әдістемені математика пәнін үйрету кезінде қолдану жүйесін қамтитын заңдылықтар жүйесіндегі білімге сүйену арқылы ғана бұл басшылықты жүзеге асыра алатындығы анық. Бұл заңдылықтар сабақ әрекеті жүзеге аса алатын сыртқы және дидактикалық жағдайлар мен оқушылардың санасында болатын ішкі танымдық процестердің өзара қатынасын ашады. Ішкі жағдайларда жаттығулардың мазмұндары мен олардың кезектілігі және сабақты ұйымдастыру құралдары кірсе, сыртқыға ойлау әрекеттері, есте сақтау процестері және жадымен жұмыс жасау жатады. Заңдылықтарда оқушылардың білім алу әрекеттерінің сыртқы процестері мен ішкі және дидактикалық жағдайлардың арақатынасы көрінетіндіктен, осы заңдылықтарға сүйену арқылы мұғалім сыртқы жағдайларды өзгертіп, оқушы санасында жүзеге асатын ішкі процестерді үйлестіре алатын болады. «Оқытудың кейбір мәселелері» (2003) кітабында ойлаудың түрлері арасындағы арақатынас схема түрінде берілген. Берілген арақатынасты еске ұстау тек математика пәнін оқыту кезінде ғана емес, кез келген сабақты жоспарлауда басшылыққа алу маңызды деп санаймыз [4, 36].

Ойлау үдерісінің әлемі

Бастауыш білім беру үдерісінде оқушыларды сын тұрғысынан ойлауға үйретуде келесі мәселелерді ескерген жөн: -оқушылардың сын тұрғысынан ойлаулауын дамыту, ой-толғанысқа белсенді араласы, алған білімге жауапкершілікті мойынға алу, жеке пікірлерін қалыптасрыпы, басқаның ойына құрметпен қарауды; Ойлау үдерістерінің әлемі шығармашылық ойлау мәселені шешуші ойлау сыни ойлау -сабақты білім беру кезінде шешім қабылдауға алып келетін фазалық құрылым бойынша құру. Сонымен қатар, сыни тұрғыдан ойлауды дамыту әдістері қолданылған сабақтарда мұғалімдердің әрбір оқушыны қызықтыруына жола ашып, нәтижесінде барлық оқушы сабаққа қамтылады. Сабақта сын тұрғысынан ойлау тәсілдерін қолдану оқушыларда келесідей құндылықтар мен көзқарастарды қалыптастыруға ықпал етеді:

- негізгіні анықтау;
- өзара қолдау көрсету;
- еркін таңдау жасау;
- топпен талқылау;
- ізденіс ;
- өз бетімен жұмыстану;
- жеке пікір;
- тақырыпты өз бетімен үйрену;
- жоғары нәтижеге қол жеткізу [5, 47].

Сын тұрғысынан ойлау, қысқаша, өзін-өзі бағыттаушы, өзін-өзі тәртіпке келтіруші, өзін-өзі қадағалаушы, және де өзін-өзі түзетуші ойлау болып табылады. Ол шеберліктің қатаң стандарттары мен оларды пайдаланудың ойластырылған дағдыларын талап етеді.

Дәстүрлі білім беру кезіндегі оқушыны сын тұрғысынан ойлайтын оқушымен салыстырғанда нәтижесі жақсы болды. Жас балалардың да бұл жұмысты дұрыс ұйымдастырған жағдайда өз даму деңгейіне сәйкес ойы шыңдалып, белгілі бір жетістіктерге жетері сөзсіз.

Сын тұрғысына ойлау сабақтарының алғы шарттары:

- 1) сабақты белсенді өткізіп, әр баладан еркін жауап алуға жағдай жасау.
  - 2) сенімділікке тәрбиелеу үшін баланың жауабын санмен бағаламау.
  - 3) қиялын дамыту үшін «менің ойымша» деген жауапқа дағдыландыру.
  - 4) әр түрлі жауапқа бірдей қарау, жақсысын мадақтап, нашарын сынамау.
  - 5) тіл байлығын дамыту үшін, қалайда жауапты соңына дейін тыңдау.
  - 6) жауап беруге тілек білдірмеген баланы өз еркінсіз, қинап сұрамау
  - 7) баланың дүниетанымының кеңейіп, рухани өсуіне әр сабақта жағдай жасау.
  - 8) жеке тұлға ретінде «мен» деген рөлін көтеру, өз пікірін қалыптастыру.
- Стратегияларды сабақтарда пайдалана отырып өткізу барысында оқушы әрекеті:

- мақсат қоюға үйренеді;
- әр нәрсеге өз көзқарасы қалыптасады;
- бұрынғы білетіндерін салыстырады;
- бірігіп жұмыс жасайды; - бір-бірімен тіл табысады, келісімге келуді үйренеді;
- қорытынды жасай алады.

Жаңа технологияның негізіндегі сабақ процесінде мұғалім ретінде мына нәтижеге қол жеткіздім:

- жүйелі тапсырма беруге ұмтыладым;
- оқушыны басқа жақтарынан тани білдім;
- өзімді жетекші бағыттаушы ретінде таныдым;
- оқушының жұмысын дұрыс бағалауға ұмтылу;

Ал оқушылардан осыған байланысты:

- сенімділікпен жұмыс жасау;
- бар ынтасымен оқуға берілу;
- пікірлерді тыңдау, құрметтеу;
- өз пікірін ашық білдіруді талап етілді [6, 98].

«Оқу мен жазуды сын тұрғысынан ойлауды дамыту» технологиясын сабақта қолдану барысында көрсеткен нәтиже: оқушының оқуға қызығуы артты, іскерлік дағдысы, ойлау белсенділігі, тапқырлығы, өзіне деген сенімі қалыптасты. Сабақ оқушының ой-өрісін дамытып, жан-жақты, терең білім алуына, жағдай жасап қана қоймай, оқушы бірде басқаға көмектесе, бірде басқаның көмегін өзі алады, яғни:

1. Оқушылардың өздігінен жан-жақты білім алуға жағдай жасалады.
2. Сабақ кезінде уақытты ұғымды пайдалану мүмкіншілігі молаяды.
3. Оқушылардың өзара пікір алмасуына мүмкіндік туғызылады.
4. Мұғалім мен оқушылар арасында ізгілік қарым-қатынастар орнайды.

Сонымен, оқушының үлгерімі, білім сапасының жоғары болуы ең алдымен мұғалімнің өз міндетіне, шеберлігіне байланысты. Мұғалім өз міндетін тек оқыту, түсіндіру емес, ең алдымен оқушылардың оқу еңбегін танымдық оқу іс-әрекетін сауатты ұйымдастыру. басқару деп білуі тиіс. Бұрынғы қолданылған оқыту әдістерінде мұғалім басты орын алып оқушы тек тыңдаушы ғана болса, қазіргі сын тұрғысынан ойлаудың арқасында оқушы білім негіздерімен толығып, болашақты ойлауға құлшыныс алады [7, 67].

Сын тұрғысынан ойлауда оқушы болжайды, зерттеп, қорытып, өз ойын жеткізеді, оның негізін ашады, пікірін дәлелдейді, ортақ пікірге келеді, өз мақсатына жетеді, өзін-өзі қызығушылықты арттырады, оқушы кез-келген сабақты меңгеруге үйренеді, өзін-өзі тәрбиелейді. Сын тұрғысынан ойлау технологиясын қолданып жұмыс жасаған кезде, оқушылардың бір-біріне деген сыйластығы артып, пікір айтуға, тыңдауға шығарманың идеясын өзі табуға, өз бетімен тұжырымдар жасауға үйренеді. Осыған байланысты балалардың танымдық әрекетін белсендіру, оны тиімді моральдік-технологиялық тұрғыдан қамтамасыз ету күрделі педагогикалық мәселе ғана емес, маңызды әлеуметтік міндет болып табылады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Таубаева Ш.Т, Барсай Б.Т «Оқытудың қазіргі технологиялары» Бастауыш мектеп №3 2005 жыл
2. Ташенова.А. Сын тұрғысынан ойлауды оқу мен жазу арқылы дамыту //Білім – Образование 2006жыл. №2.15 – 18 бет.
3. Выгодский Л. Мышление и речь. Психологические исследования журнал 2019, 368 бет
4. Мирсеитова С. Әрекеттегі RWCT философиясы мен әдістері. Алматы, 2006ж.
5. Садуақасава.Д., Қазақ тілін сын тұрғысынан оқыту // Қазақ тілі мен әдебиеті орыс мектебінде.№ 9,2006 ж.
6. Кульбаева З.Қ. Ана тілі сабағында «Сын тұрғысынан ойлауды дамыту» технологиясын қолданудың тиімділігі. Бастауыш сынып №7. 2013, 2 бет
7. Жакенова Ж. «Деңгейлеп оқыту технологиясы», «Білімдегі жаңалықтар журналы», Алматы, 2003

Темирханова С. Ж.¹, Жиенбаева С.Н.²

¹ Магистрант 2 курса специальности «Педагогика и методика
начального обучения»,

НАО Кокшетауский университет имени Ш. Уалиханова

² п.э.д., профессор

Көкшетау, Қазақстан, e-mail: s.t_1998@mail.ru

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация. В статье рассматриваются педагогические проблемы и методы развития критического мышления младших школьников. Для обучения учащихся программе критического мышления посредством чтения и письма, наряду со следующими мерами, изучаются способы постановки целей, восприятия мнений с различными идеями, а также средства организации урока, внешние мыслительные действия, процессы памяти и работы с памятью.

Temirkhanova S. Zh.¹, Zhienbayeva S.N.²

¹2nd year master's student of the specialty

"Pedagogy and methods of primary education",

NAO Kokshetau University named after Sh. Ualikhanov

e-mail: s.t_1998@mail.ru

Abstract. The article deals with pedagogical problems and methods of developing critical thinking of younger schoolchildren. To teach students the program of critical thinking through reading and writing, along with the following measures, methods of setting goals, perception of opinions with various ideas, as well as means of organizing the lesson, external mental actions, memory processes and working with memory are studied.

FTAMP 14.29.01

Оразбаева К.О.¹, Абидинова А.У.²

¹Доктор (PhD), қауым.профессоры Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті Көкшетау қ. Қазақстан
e-mail: guldarhan-771@mail.ru

²«Педагогика және психология» кафедрасының магистранты Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті. Көкшетау қ. Қазақстан
e-mail: abidinovaau@gmail.com

«ТӘУЕКЕЛ» ТОБЫНДАҒЫ ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ ТҮЛҒААРАЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТҮЗЕТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Андатпа: Бұл мақалада «тәуекел» тобындағы жасөспірімдердің тұлғааралық қарым-қатынасы бүгінде педагогика мен психология саласында кеңінен қарастырылуда. Себебі, бұл өмірдің белгілі бір жағдайларына байланысты басқа санаттарға қарағанда қоғам мен оның теріс сыртқы факторларға көбірек ұшырайтынын және әсер ететіндігімен түсіндіріледі. Автор қазақстандық және шетелдік ғылыми еңбектерді кеңінен қолданып, тұлғааралық қарым-қатынастың психологиялық-педагогикалық түзету мәселелері көтерілген. Қазіргі ғылыми әлемінде жасөспірімдер арасындағы психологиялық-педагогикалық зерттеулер айтарлықтай өстіп отырғаны байқалады. Сондықтан қоғамның даму ерекшеліктерін ескере отырып, жаңа ұрпақты қалыптастыруды жүзеге асыруға қажетті әлеуметтік-психологиялық-педагогикалық деңгейлері қарастырылған.

Түйін сөздер: тәуекел, жасөспірім, тұлғааралық, қарым-қатынас, психологиялық-педагогикалық, түзету.

Кіріспе: Бүкіл дүниежүзілік қоғамдастықты шарпыған қазіргі дағдарыс әртүрлі елдер үшін жастар арасындағы әлеуметтік оқшауланудың күшеюі, оның өсуіне әкелетін «Тәуекел» тобына жататын жасөспірімдер - бұл өмірінің белгілі бір жағдайларына байланысты басқа санаттарға қарағанда қоғам мен оның қылмыстық элементтерінің теріс сыртқы әсерлеріне көбірек ұшырайтын, кәмелетке толмағандардың бейімделуінен туындаған балалар санаты деуге болады. Жасөспірімдік кезең - адамның физикалық және әлеуметтік дамуының кең ауқымды кезеңі. Әдетте бұл олардың өміріндегі екінші онжылдық ретінде анықталады Коулеманның пікірінше, жасөспірімдік шақ - бұл мен тұжырымдамасына қатысты өзгеру және тұрақтандыру кезеңі. Жасөспірімдік кезеңде: жасөспірімдік кезінде өзін ыңғайсыз сезінетін және өзін-өзі ұстаудың

физикалық тұжырымдамасын өзгертуге ықпал ететін физикалық өзгерістер орын алады [1] психосинтезде, көзқараста, сенімде және жасөспірімдердің өздерін қабылдауында нәтиже беретін өзгерістерді тудыратын эмоционалдық өзгерістер [2]. Сонымен қатар, жасөспірімдік кезеңде жас адамдар ересек өмірге сәтті өту үшін өмірлік маңызды дағдыларды дамытады. Жасөспірімдер өздерінің психикалық дамуы мен автономиясының жоғарылауына байланысты өздерінің күрделі және негізгі бейнесін қалыптастырады [3].

Бұл мәселе әсіресе 10 жастан 14-15 жасқа дейінгі балаларға қатысты. Жасөспірімдердің психикалық денсаулығына, сондай-ақ әртүрлі ауытқуларды дер кезінде анықтауға және алдын алуға ерекше назар аудару үш себеп бойынша қажет. Біріншіден, жыныстық жетілу кезеңінде болатын морфологиялық және физиологиялық өзгерістер жасөспірімнің денесін осал етеді және соматикалық аурулардың қаупін арттырады. Екіншіден, көптеген жүйке және психикалық аурулар жасөспірімдік кезеңде пайда болады. Үшіншіден, бұл жас үшін табиғи болып табылатын қоғамдық қатынастар аясының кеңеюі жасөспірімге жаңа әлеуметтік тәжірибе береді, оны игеру өте қиын.

Бұл жағдайда психологиялық-педагогикалық түзету тек церебральды сал ауруын, вегетативтік дистонияны төмендететін техникалық қызмет көрсету деп аталатын дәрілік терапиямен ғана табысты болуы мүмкін. Ерте және тұрақты микроәлеуметтік және педагогикалық немқұрайлылық жағдайында психологиялық-педагогикалық түзетуді нашар прогресті жою әрекеттерімен бастау мүмкін емес, бұл одан да үлкен наразылыққа әкелуі мүмкін.

Жеке қасиеттерді қалыптастыруға бағытталған неғұрлым өзекті тәсілдер – өзін-өзі дұрыс бағалау, жауапкершілік пен борыш сезімі, мақсатты белсенділік. Аффективті қозғыштық құбылыстары басым «тәуекел тобының» жасөспірімдері. Олардың мектептегі дезадаптациясының орталық көрінісі құрбылары мен ересектерге бағытталған аффективті разрядтар болып табылады. Қақтығыстарды агрессия арқылы шешуге бейімділік мұндай жасөспірімді басқаларға қауіпті етеді [4].

Жасөспірімдердің тұлғааралық қарым-қатынас мәселесі қазіргі ғылымның өзекті мәселелерінің бірі ретінде танылды. Қарым-қатынас өзінің ең қарапайым түрлерінен адамға өзінің нақты қажеттіліктерін қанағаттандыруға мүмкіндік берді. Қарым-қатынасты кең мағынада қарым-қатынастың белгілі бір түрі деп түсіндіріледі [5].

Негізгі бөлім: Жасөспірімдік жаста маңызды рөлді мектеп оқушыларының тұлғааралық қарым-қатынас жүйесі алады, бұл олардың мәртебесі мен жасөспірімдердің жеке ерекшеліктеріне байланысты.

Қарым-қатынас туралы алғашқы ғылыми идеялар Сократ пен Платонның көзқарастарында антикалық философияда пайда болды, олар қарым-қатынасты ақиқат іздестіру тұлғасын тәрбиелеу және үйлестіруді жетекші мақсаты бар

адамдар арасындағы байланыстар ретінде қарастырды. Бұл түсінік біздің заманымыздың жетекші ғалымдары - диалогты зерттеуге негіз болды.

Жасөспірімдермен психокоррекциялық жұмысты ұйымдастырудың заманауи бағыты балаларды оқыту мен тәрбиелеу тәжірибесінде түзету әдістемесі мен әдістерін сауатты қолдану туралы көзқарастардың дамуының нәтижесі болып табылады. Шетелдік зерттеуші философтары А.Маслоу, Р.Мэй, К.Роджерс, Э.Фромм және т.б. Ресейлік Г.С. Абрамова, және т.б. қарастырған.

Жасөспірімдердің жасына байланысты дамуындағы өзгерістердің теориялық талдауы бұл жас кезеңдері балалар үшін ең маңызды және ересектерден, мұғалімдерден және психологтардан ерекше назар аударуды қажет етеді деп тұжырымдауға болады. Бұл зерттедің міндеттері: оқушылар мен жасөспірімдермен жүргізілетін психокоррекциялық жұмыстың мазмұнын, ұйымдастырушылық және әдістемелік ерекшеліктерін анықтау, оқушылардың осы жас топтармен психологиялық-педагогикалық түзету ерекшеліктерін салыстырмалы түрде талдаған [6].

Жасөспірімдермен жүргізілетін психокоррекциялық жұмыс балалардың жас ерекшеліктеріне сәйкес, ерекше рөл мен мәнге ие болады. Психологтың жасөспірімдермен түзету жұмысы және мұғалімдерге білім мен тәрбиенің мектеп оқушыларының психикалық дамуына әсері туралы кеңес беру білім берудің денсаулық сақтау әлеуетін іске асырудың маңызды құрамдас бөлігі болып табылады [7].

Болашақ педагогтар мен психологтарды даярлауда кіші мектеп оқушылары мен жасөспірімдермен диагностикалық және психокоррекциялық жұмыстардың әдістемелерін меңгеруге көмектесетін интерактивті әдістерді қолданудың маңызы зор [8].

1920-1950 жылдардағы отандық кеңестік педагогикада жиі қолданылатын термин («қауіп тобындағы балалар» анықтамасы пайда болғанға дейін) «қиын балалар» деп саналды. Мұғалімдер «қиын балаларды» тәрбиелеу үшін қоғамдастықтарды құрды, оларда жасөспірімдер арасындағы құқық бұзушылыққа бейімділік көріністерінің формалары белсенді түрде зерттелді. Сухомлинский В.А. «Қиын бала – ата-ананың жамандығынан, отбасылық өмірдің зұлымдығынан туған бала, ол – жүрексіздік, өтірік, қулық, бекершілік, адамдарды менсінбеу, қоғамдық парызға немқұрайлы қарау атмосферасында жайқалған гүл» деп жазды, бұл ата-ананың бала туып, тәрбиелеуге моральдық тұрғыдан дайын еместігінің және баласы...» деген тұжырымға келеді [9, 79 б.].

Дегенмен, әртүрлі белгілеулер мен түсініктердің фрагменттелуімен авторлар тәуекел тобындағы балалар «жалпы қабылданған әлеуметтік нормалардан ауытқу және әртүрлі оқу ақауларының болуы, мінез-құлық, даму» деп қарастырған [10, 6 б.].

Л.Н. Антонова, «тәуекел тобының» балалары мен жасөспірімдері – бұл қиын жағдайда немесе өмір сүру үшін қолайсыз жағдайларда, әлеуметтік бейімделудің белгілі бір нысандарын бастан кешіретін, қоғамға қарсы мінез-құлықтың әртүрлі формаларын көрсететін адамдар; бұл дамуында ауытқуы бар балалар мен жасөспірімдер - деп қарастырған [11].

Д.Б. Воронцов «Тәуекел тобы» түсінігін анықтаудың тәсілін көрсетеді:

– медициналық көмекке мұқтаж балалар. Оларға байланысты білім беру мекемесінде кемінде екі міндет қойылады және шешіледі: жасөспірімдердің қалыпты жағдайға сәйкес дамуына көмектесу; денсаулық жағдайы мен жұмысының ықтимал теріс салдарын барынша азайту;

– педагогикалық назардан тыс қалған балалар, бұл өз кезегінде қоғамға бейімделмеген, девиантты және қылмысқа дейінгі мінез-құлқы бар, яғни мінез-құлқы әлеуметтік норманың шегінен едәуір асып түсетін және мұғалімдердің тәрбиелік ықпалына белсенді қарсы тұратын балалар мен жасөспірімдерді қамтиды және де ата-аналар. Олар үшін тәуекел заңсыз әрекеттер жасау қаупі;

– үлгермейтін балалар – оқу бағдарламасын немесе белгілі бір пәнді меңгеруде тұрақты қиындықтарды бастан кешіретіндер. Сол санатқа көбінесе оқу нәтижелері үстірт, сапасыз және мектеп пәндеріне нашар бағдарланған мектеп оқушылары жатады;

– тәртіпсіз балалар, олардың мінез-құлқын ересектер нашар деп санайды, дегенмен, көптеген авторлардың тұжырымдары көрсеткендей, әрбір жасөспірімде мұның артында өзіндік ерекше себептер мен мақсаттар бар. Бұл құқық бұзушылықтардың көрінетін қарапайымдылығына қарамастан, көбінесе мұндай фактілер мектеп оқушыларының нақты өмірге нашар бейімделуін, жағдайды талдай, бағалай алмауын және өсудің белгілі бір кезеңінде дұрыс мақсатты жете алмауын көрсетеді. Іс-әрекеттегі белгісіздік, көптеген әлеуметтік жағдайларда нашар бағдарлану оларды оңай болжамдауға және соған тәуелді етеді [12].

Ғалым психолог В.М. Бехтерев психология ғылымында қарым-қатынас мәселесіне алғашқылардың бірі болып назар аударған. Автор қарым-қатынастың әлеуметтік аспектісін, яғни адамдардың әлеуметтік топтарға бірігуін және тұлғаның әлеуметтенуіндегі коммуникацияның рөлін қарастырды. Ол әлеуметтенудің жетекші механизмдері ретінде ұсыныс пен еліктеуді атады. Адамдар арасындағы қарым-қатынастың нәтижелі болуының шарттары ретінде ғалым мақсаттардың, көңіл-күйлердің, көзқарастардың ортақтығын, олардың психологиялық ұқсастығын көрді [13].

В.М. Бехтерев идеяларының шәкірті В.Н. Мясищев объективті зерттеу принципін тәжірибеге енгізу және ұжымдағы қарым-қатынасты зерттеу үшін экспериментті қолдану. Ғалым бұл тәсілді клиникалық психологияда қолданып, психотерапиядағы қарым-қатынастың рөлін атап көрсеткен [14].

Л.С. Выготскийдің тұжырымдамасындағы қарым-қатынас, психиканың «бірлігіне» айналады: қарым-қатынас генетикалық тұрғыдан жоғары психикалық үдерістерден бұрын жүреді; құрылымдық жағынан (белгілер арқылы) оларды анықтайды; сайып келгенде, бұл олардың әмбебап құрамдас бөлігі психикалық үдерістер әрқашан қарым-қатынасқа анық немесе жанама түрде кіреді. Сонымен бірге бұл «бірлік» – қарым-қатынас – өзі ашылмаған күйде қалады - деп көрсеткен [15].

А.Ю. Коджаспиров., Г.М. Коджаспированың пікірлері бойынша, «Тәуекел тобы – бұл басқаларға қарағанда девиантты немесе делинквентті әрекеттерге (яғни, девиантты немесе қылмыстық жазаланатын әрекеттерге) бейімді қоғамдық санаты» - деп түсіндіреді [16, 68 б.]. Бұл анықтаманы негіздей отырып, кәмелетке толмағандар және мектепшілік есепке алу бойынша есепте тұрған құқық бұзғандар немесе қауіп төндірулері мүмкін деген қорытынды шығаруға болады.

Л.Я. Олиференко пікірі бойынша «Тәуекел тобына жататын балалар – бұл өмірінің белгілі бір жағдайларына байланысты басқа санаттарға қарағанда қоғам мен оның қылмыстық элементтерінің теріс сыртқы әсерлеріне ұшыраған, кәмелетке толмағандардың бейімделуінің бұзылуына себеп болған балалар санаты» деп қарастырады [17, 59 б.]. Бір жағынан, бұл осы санаттағы балалар қоғамға қауіп төндірсе, екінші жағынан олардың қоғамда үнемі ұшырайтын қауіпі: өмірінен, денсаулығынан, толыққанды даму үшін қалыпты жағдайларынан айырылу [18].

Г.Д. Гриценко айтуынша тәуекел тобына жататын жасөспірімдер – бұл мүшелері осал немесе белгілі бір әлеуметтік жағдайлардан немесе қоршаған ортаның әсерінен зардап шегуі мүмкін топ - дейді [19, 8 б.].

Шульга Т.И. және т.б. кәмелетке толмағандар тәуекелге ұшырайды деп есептейді: «әртүрлі жағдайларға байланысты ата-анасының қамқорлығынсыз және қараусыз қалған және өмірлік қиын жағдайға тап болғандар өмірге теріс жолға түскендер өзін және өз мүмкіндіктерін бағалау тәжірибелерінің жоқтығы, мектепте нашар оқиды, әртүрлі жарақаттарға ұшырауы (физикалық, психикалық, жыныстық), осындай әлеуметтік отбасында өмір сүретіндер» - деп көрсетілген [20].

Қазіргі ғылымда «қауіп тобындағы балалар» анықтамасына қатысты бірыңғай көзқарас жоқ. Бұл белгісіздік жасөспірімдердің белгілі бір санаттарына тағайындалудың біркелкі еместігіне, басым өмірлік жағдайларға және т.б. байланысты туындайды. Алайда, айырмашылықтарға қарамастан, кәмелетке толмаған тәуекел топтары әлеуметтік және макрофакторлардың, мезофакторлардың және микрофакторлардың әсеріне ұшыраған педагогикалық назардан тыс қалған балалар; өзін-өзі қамтамасыз ете алмайтын және қоғамда жалғыз бейімделе алмайтын кәмелетке толмағандар. «Тәуекел» ұғымының оның

дамуы мен қолданылуы саласында өзіндік мәні бар, жалпы алғанда, ол қоғамда қабылданған мінез-құлық нормаларынан ауытқуды білдіреді, біздің ойымызша, тым тар, өйткені жасөспірімдер қоғамға ғана емес, өздеріне де зиянын тигізетін қауіп-қатер, сонымен қатар дарындылық тұрғысынан да оң үдеріс бермеуі мүмкін.

Тәуекел тобындағы кәмелетке толмағандар біздің қоғамның жаңа жағдайларды іздейтін бет-бейнесі деп есептейміз. Тәуекел тобындағы кәмелетке толмағандардың мінез-құлқында конформизмнің болуы айқын, кәмелетке толмаған адам өзі кірген топтың пікірін қабылдағанда (мойынсұнғанда), бұл пікірдің дұрыстығына немесе сенімсіздігіне қарамастан (тіпті кәмелетке толмаған бала бұл пікірдің түбегейлі қате екенін түсінсе де, топтан оқшауланып қалу қорқынышын ескере отырып, оны ұстануды жалғастырады) [20].

Демограф Е.Б.Бреева үйден қашқан балалардың тек 25%-ы толық отбасында тұратынын анықтаған [21]. Алайда, қайта тұрмысқа шыққан отбасылардың панасыз балалары арасында қиын жағдай байқалады: үйден кеткендердің үштен бірінен астамы анасымен және өгей әкесімен бірге тұрады.

Ғалым И.Т. Хайруллин АҚШ-да «тәуекел» балалар және олардың отбасыларымен жұмыс туралы «Сравнительная педагогика» атты кітабында ашып көрсетті. АҚШ-да мектептерінде әлеуметтік педагогтың басты назары баланы бейімдеу мәселелеріне аударылады. Сондай-ақ психикалық денсаулық мәселелерімен айналысады. «Тәуекел» балаларымен жұмысты шартты түрде үш үлкен бөлікке бөлуге болады:

- балалармен жұмыс;
- ата-аналармен жұмыс;
- балалармен және ата-аналармен бірлескен жұмыс – деп автор өз еңбектерінде көрсеткен [22].

Теоретик Л. Б. Филонов дезадаптацияланған жасөспірімдермен байланыс орнату технологиясын әзірледі. Ол онымен сөйлесуде бірнеше сатыны бөліп қарастырады (көзқарас арқылы келісімдердің жинақталуы, жасөспірім тарапынан келісімге ынта):

- оның қызығушылықтарын іздестіру және мінез-құлқы мен қызуғышылықтарының ерекшелігін түсіну;
- оның жеке басының теріс қасиеттерін және бөгде ықпалдыққа реакциясын анықтау;
- мінез-құлқтың және өзара іс-қимылдың жалпы нормаларын әзірлеу.

Мысалы, С.А. Беличева тәуекел тобына әлеуметтендіру институттарының (отбасы, мектеп және т.б.) функцияларын орындайтын жақын ортаның нормалары мен талаптарына сәйкес келмейтін мінез-құлықпен көрінетін психикалық және әлеуметтік бейімделуінің әртүрлі нысандары бар балалар

кіреді деп санайды, балалар мен жасөспірімдер тәрбиелік қиыншылықтар түрінде көрінеді [23, 24 б.].

Қызықты нәтижелер Миннесотадағы «Тәуекел және бейімделу» бойлық зерттеуі барысында алынған: алынған нәтижелерге сүйене отырып, жасөспірімдік кезеңдегі тұлғааралық қарым-қатынастардың қолайлы дамуы мен психологиялық деңгейі арасындағы маңызды және статистикалық маңызды корреляцияның болуы туралы айтуға болады, ересек жастағы субъектілердің әлауқаты - деп көрсетілген [24].

Психологиялық тұрғыдан алғанда, виртуалды әлемде тұлғааралық қарым-қатынасты құрудағы мұндай тенденциялар жасөспірімдегі терең дағдарысты, оның шынайы бейнесі мен оларды қанағаттандыруға мәжбүр болатын үлкен диссонансты көрсетеді. Педагогикалық тұрғыдан алғанда, аталған тенденция жасөспірімде адамгершілік пен имандылықтың қалыптасуына, жеке қасиеттердің көрінуіне негіз жасайды, үйлесімді тұлғалық даму және табысты әлеуметтік бейімделу.

Қорыта келе, психологиялық-педагогикалық түзету қазіргі мектептегі педагогикалық іс-әрекеттің маңызды бағытына айналуға болады. Сонымен қатар түзеу жұмыстарының міндеттерінде түбегейлі өзгерістердің болуы - ақауларды, қалыпты даму шегінен тыс жатқан ауытқуларды түзетуден, қалыпты дамудың күшеюінен, ең жоғары деңгейлерді құрудан, жасөспірімдердің қалыпты толық психикалық дамуы үшін қолайлы жағдайлар жасау керектігі.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Coleman, J. S. (2013). *Psychology of adolescence* (translated into Greek by M. Kouliantou). Athens: Gutenberg.
2. Geldard, K., Geldard, D., & Foo, R. Y. (2017). *Counselling children: A practical introduction*. London: Sage.
3. Anastasia Botou, Konstantinos Karakiozis, Georgia Korakidi. The influence of interpersonal relations in teenagers' self-esteem during the economic crisis in Greece /*Journal of Educational Sciences and Psychology* IX/LXXI(2): 27-40. 2019; <https://www.researchgate.net/publication/340776963>
4. <http://www.vashpsixolog.ru/documentation-school-psychologist/88-information-for-school-psychologist/1045-problema-qgruppy-riskaq-sredi-podrostkov>
5. Леонтьев А.А. Психология общения: учебное пособие. М.,1997. -168с.
6. Кобышева Л.И. Психолого-педагогические особенности психокоррекционной работы с детьми и подростками// Интернет-журнал «Мир науки» 2016, Том 4, номер 4 <https://mir-nauki.com/PDF/43PSMN416.pdf>
7. Molodtsova T.D., Ephraim O.I., Varaksin V.N. Cherevik KS et al.

Psychological and educational support maladjusted children and adolescents in educational institutions / Ed. O.I. Efremova. Taganrog: Publishing House of the Taganrog State Pedagogical Institute, 2008.

8. Кобышева Л.И. Пути и средства личностной подготовки школьников к вузовскому социуму // Научные труды SWorld. 2012. Т.15. №3. С. 71-76.
9. Сухомлинский В.А. Трудные судьбы (Очерки). – М.: Знание, 1967. - 79с.
10. Гриценко Г.Д., Часовская Л.А. Подростающее поколение как группа риска в современном российском обществе: монография – Ставрополь: Изд-во СГПИ, 2009. – 145с.
11. Антонова, Л.Н. Дети группы риска как социально-педагогический феномен/ Л.Н. Антонова // Педагогика 2010. №9. С.28-33.
12. Воронцов, Д.Б. Формирование социальной компетентности подростков "группы" риска". Автореф. дисс... канд. пед. наук, Кострома, 2006.
13. Бехтерев В.М. Внушение и его роль в общественной жизни. -СПб.: Питер, 2001. – 256 с.
14. Мясищев В.Н. Психология отношений: Избранные психологические труды / под ред. Бодалева А. А. - М.: Модэк МПСИ, 2004.- 356 с.
15. Выготский Л.С. Психология развития человека. – М.: Смысл, 2005. – 1136 с.
16. Коджаспирова Г.М., Коджаспиров А.Ю. Словарь по педагогике. М.: ИКЦ «МарТ»; Ростов н/Д: Издательский центр «МарТ», 2005. С.68.
17. Олиференко Л.Я. Социально-педагогическая поддержка детей группы риска: Учеб.пособие для студ.высш.пед.учеб.заведений. -М.: Издательский центр «Академия», 2004. С. 59.
18. Антонова, Л.Н. Дети группы риска как социально-педагогический феномен/ Л.Н. Антонова // Педагогика 2010. №9. С.28-33.
19. Гриценко Г.Д., Часовская Л.А. Подростающее поколение как группа риска в современном российском обществе: монография – Ставрополь: Изд-во СГПИ, 2009. – 145с. -8с.
20. Простакишина Ю.А. Обоснование понятия группы риска несовершеннолетних //Международный студентческий научный вестник. – 2018. -№3-5. URL: <https://eduherald.ru/ru/article/view?id=18475>
21. Бреева, Е. Б. Основы демографии: учебное пособие / Е. Б. Бреева. — М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и Ко», 2005. - 352 с.
22. Хайруллин И.Т. Сравнительная педагогика: Краткий конспект лекций /И.Т. Хайруллин - Каз.федер.ун-т. – Казань, 2013. – 118 с. [https://melimde.com/teukel-tobindafi-balalar-bl-kejbir-jafimsiz-faktorlardi-
eserin.html?page=2](https://melimde.com/teukel-tobindafi-balalar-bl-kejbir-jafimsiz-faktorlardi-eserin.html?page=2)
23. Беличева С.А. Основы превентивной психологии. – М.: Консорциум «Социальное здоровье России», 1994, - 278с.

Оразбаева К.О.¹, Абидинова А.У.²

¹Доктор философии (PhD), ассоц.профессор Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова, г. Кокшетау,
e-mail: guldarhan-771@mail.ru

²Кокшетауский университет им.Ш.Уалиханова, г.Кокшетау, Казахстан.
e-mail: abidinovaau@gmail.com

ПРОБЛЕМЫ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ КОРРЕКЦИИ МЕЖЛИЧНОСТНЫХ ОТНОШЕНИЙ ПОДРОСТКОВ В ГРУППЕ «РИСКА».

Аннотация: В данной статье межличностные отношения подростков группы «риска» широко рассматриваются сегодня в области педагогики и психологии. Это связано с тем, что общество и его негативные внешние факторы более подвержены влиянию, чем другие категории, в силу определенных условий жизни. Автором широко использованы казахстанские и зарубежные научные труды, подняты проблемы психолого-педагогической коррекции межличностных отношений. В современном научном мире можно увидеть, что психолого-педагогические исследования среди подростков значительно растут. Поэтому с учетом особенностей развития общества обеспечиваются необходимые социально-психолого-педагогические уровни для формирования нового поколения.

Ключевые слова: риск, подросток, межличностный, общение, психолого-педагогическая, адаптация.

Orazbayeva K.O.¹, Abidinova A.U.²

¹Doctor (PhD), associate professor Kokshetau University named after Sh.Ualikhanov, Kokshetau.
E-mail: guldarhan-711@mail.ru

²Kokshetau University named after Sh.Ualikhanov, Kokshetau.
e-mail: abidinovaau@gmail.com

PROBLEMS OF PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL CORRECTION OF INTERPERSONAL RELATIONS OF ADOLESCENTS IN THE "RISK" GROUP.

Abstract: In this article, the interpersonal relations of adolescents of the "risk" group are widely considered today in the field of pedagogy and psychology. This is due to the fact that society and its negative external factors are more susceptible to influence than other categories due to certain living conditions. The author widely used

Kazakhstani and foreign scientific works, raised the problems of psychological and pedagogical correction of interpersonal relations. In the modern scientific world, one can see that psychological and pedagogical research among adolescents is growing significantly. Therefore, taking into account the peculiarities of the development of society, the necessary socio-psychological and pedagogical levels are provided for the formation of a new generation.

Key words: risk, adolescent, interpersonal, communication, psychological and pedagogical, adaptation.

IRSTI 37.047

N.M. Stukalenko¹, S.K. Moldabekova², I.A. Prosandeeva³

¹Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Academician of the Academy of Sciences, ANE RK, MAIN, Kokshetau University named after Sh. Ualikhanov, Kokshetau, Republic of Kazakhstan, e-mail: nms.nina@mail.ru

²PhD, lecturer of the Department of Pedagogy and Psychology Kokshetau University named after Sh. Ualikhanov, Kokshetau, Republic of Kazakhstan, e-mail: smoldabekova@shokan.edu.kz

³Master's student of the Department of Pedagogy and Psychology, Kokshetau University named after Sh. Ualikhanov, Kokshetau, Republic of Kazakhstan, e-mail: happiness.21.12.1.2@gmail.com

CAREER GUIDANCE ACTIVITIES OF A TEACHER-PSYCHOLOGIST WITH SENIOR CLASSES

Abstract. This article is devoted to the consideration of the features of professional self-determination of high school students in school. It is noted that the senior school age is considered the main stage of professional self-determination, which accounts for the formation of professional goals and initial orientation in various fields of work. The article reveals the main factors influencing the correct choice of profession by students. The main directions of a teacher-psychologist on professional self-determination of high school students are described.

Key words: senior school age, self-determination, professional self-determination, career guidance activity of a teacher-psychologist, professional orientation.

Introduction

To date, the Kazakh society is setting new conditions for the education system: an educational institution should not only organize the educational process and provide knowledge, but also prepare its graduates for future life and professional activity in new economic conditions. Due to the great competition in the labor market, the problem of self-determination of students is very important. School graduates either do not understand who they want to be in the future, or they cannot make a final choice from the already available options. For this reason, the support of schoolchildren in choosing a profession acquires a special role [4].

Problematic issues on this topic are covered mainly in the works of psychologists (N.S. Pryazhnikova, E.A. Klimova, E.F. Zeer, E.A. Zaborskaya, A.D. Sazonova, L.K. Artemov, L.A. Yovaisha, and others).

The main part

The formation of professional self-determination begins already at preschool age, manifesting itself in selective interest in plot-role-playing games, in primary school - in educational and cognitive interest, in adolescence - in inclinations and abilities for academic subjects, and at the age of early youth professional self-determination acquires the greatest importance and becomes one of the central psychological neoplasms [9].

The senior school age (from 12 to 17-18 years) is called adolescence – this is the period of subsequent improvement of the physiological functions of organs and systems. It is determined by rapid changes in the functions of the endocrine glands. This is the period of active puberty in girls and its beginning in boys. There is a prepubertal growth spurt with some disharmony inherent in it, the emergence and development of traits characteristic of gender. This is the most difficult time of psychological development, the formation of will, consciousness, morality, the revision of the entire system of life values, attitudes towards oneself, parents, peers and society as a whole. There are extreme judgments, extreme actions, the desire for self-affirmation and conflicts [2].

In comparison with previous ages, early youth has its own development situation, high school students face new life tasks, in solving which their psychosocial development takes place. First of all, it is a difficult choice of the future path of life. In this regard, the situation of interaction of a high school student with the social environment is also changing. Important persons are being replaced and relations with elders are being changed. There is a special interest in communicating with elders. At this time, life prospects, mainly professional ones, are discussed with parents [7].

Choosing a profession is a very difficult task. The number of specialties nowadays is measured by a five-digit number, and their world is a moving picture. A high school student choosing a profession, as a rule, focuses on his needs, predispositions, without taking into account his own adequacy to the requirements of a particular field of

professional activity: the presence of psychophysiological capabilities, mental potential, professional and personal personality traits. But in order to make a decision about choosing a profession, a student must determine what he is [3].

High school students in individual formation increasingly receive qualities associated with adulthood. Early youth is characterized by a focus on the future. In this relatively short period of time, it is necessary to create a life plan - to solve the questions of who to be (professional self-determination) and what to be (personal and moral self-determination). A high school student should not just imagine his future in general terms, but be aware of ways to achieve his life goals [7].

One of the main issues that high school students and their parents are trying to solve is not to make a mistake in choosing a profession. For all people, activity has a significant place. Career guidance in an educational institution is considered a difficult and responsible task, during which students acquire the opportunity to fully independently, creatively use their knowledge and skills in practice, to test their readiness to choose a profession. This problem is especially significant for teenagers. Growing up of a person is inevitably accompanied by the question of choosing a profession [3].

One of the important tasks of the work of a teacher-psychologist in high school is to assist high school students in professional self-determination. This task is solved through the implementation of a system of psychological and pedagogical support for professional self-determination of students. It includes the interaction of teachers and a school teacher-psychologist and implies the organization and conduct of psychological and pedagogical consultations, round tables based on the results of psychological monitoring of students, psychological classroom hours, career guidance games, and psychological lectures for parents [5].

Professional self-determination is a multidimensional and multi-stage process, viewed from different sides, from different positions and points of view. On the one hand, professional self-determination can be considered as a task put forward by society to a specific person (a sociological approach). On the other hand, professional self-determination can be considered as a process of making a series of successive decisions, while the individual tries to maintain a balance between his desires, capabilities and the needs of society (socio-psychological approach). Another approach considers professional self-determination as a process of developing an individual lifestyle, an important part of which is professional activity [8].

Professional self-determination is a form of personal choice, reflecting the process of searching, also obtaining a specialty. Self-determination is carried out in the course of consideration of individual abilities, opportunities in relation to professional requirements. Now the understanding of professional self-determination provides for the difficulties of the relationship with the life self-determination of the individual, and also includes the impact of the impact on the individual of the social environment and

his active position. In a market economy, the problem of freedom of choice of profession and ensuring the competitiveness of the employee is acute [6].

Professional self-determination is more depending on external conditions, personal self-determination - from the person himself. A person's personal self-determination is carried out on the basis of the acquisition of socially developed ideas about ideals, norms of behavior and activity. The process of professional self-determination includes the development of self-awareness, the formation of a system of value orientations, modeling your future, building standards in the form of an ideal image of a professional. Now public orientation is largely determined by the professional self-awareness of a person, his professional self-determination and professional choice [4].

Psychologists identify three main factors that influence the right choice of profession:

- adequate self-assessment of the individual, analysis of their abilities, interests, inclinations, opportunities, desires and limitations;
- the presence of initial knowledge and skills in the field in which the chosen profession is located;
- the ability to correlate the results of self-assessment with the requirements of certain professions [8].

There are various approaches in professional self-determination:

- sociological (when society sets tasks for a person);
- socio-psychological (phased decision-making by person, as well as coordination of the needs of society and personal preferences);
- differential-psychological (the formation of an individual system of life) [5].

A psychologist needs to carry out work on the professional orientation of high school students in three main areas:

- professional education (acquaintance of high school students with the world of professions);
- psychodiagnostics (studying the personality of students for the purpose of professional orientation);
- professional consultation (designing a future profession with the participation of a professional consultant);
- development of interests, inclinations of schoolchildren in various types of activities.

One of the important factors of professional self-determination of high school students is psychological and pedagogical support. To date, psychological and pedagogical support for high school students is assistance in profile orientation and professional self-determination, support in solving problems such as self-knowledge, the search for the meaning of life and the achievement of personal identity. The

development of time perspective and psychosocial competence, also the development of goal-setting abilities [10].

It is especially important to convey to the consciousness of high school students the main content of activities in professions of interest to them, requirements for employees, where and how these professions can be mastered, as a result of psychological and pedagogical support for professional self-determination. The main value for students is information about how professional skills and creativity are manifested, what is the professional ethics of a specialist, what moral qualities are necessary for him. In order to have an objective view of the profession, it is necessary to familiarize teenagers with its difficulties, as well as with development trends in the future. They also need to know about medical contraindications to a particular profession [1].

Conclusions

A comprehensive analysis allowed us to draw the following conclusions that the current economic and political situation forces us to place ever higher demands on individual psychophysiological characteristics of a person. The "market relations" developing in the country require self-determined school graduates to be ready to independently solve their career issues and the ability to build their lives consciously and independently. In this regard, one of the most important areas of activity of a teacher-psychologist in a general education institution is career guidance work with students, which is designed to help solve issues of socialization and career choice by a high school student.

The career guidance work of the teacher-psychologist with the high school will allow students to get ideas about life, social values, including related to professional formation, the development of a wide range of cognitive and professional interests, key competencies that ensure success in future professional activities, will form the ability to make a conscious decision on the choice of further direction of education, ways to obtain a profession.

References

1. Balakireva N.A. Psychological and pedagogical work with high school students on career guidance in a comprehensive school // Problems of modern pedagogical education. – 2018. – 318-323 [Electronic resource] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/psihologo-pedagogicheskaya-rabota-so-starsheklassnikami-po-proforientatsii-v-usloviyah-obscheobrazovatelnoy-shkoly/viewer> (accessed: 11.09.2022)
2. Zolotareva I.L. A healthy person and his environment [Electronic resource] URL: <https://nsportal.ru/npo-spo/zdravookhranenie/library/2020/10/04/zdorovyy-chelovek-i-ego-okruzhenie-lektsiya-12-starshiy> (accessed: 11.09.2022)

3. Peshkova A.D. Organization of career guidance work with high school students in a general education organization. – Yekaterinburg, 2017. – 98 p.

4. The program of career guidance activities of a teacher-psychologist using game forms of work "Your future profession" [Electronic resource] URL: <https://nsportal.ru/vuz/psikhologicheskie-nauki/library/2012/11/14/programma-proforientatsionnoy-deyatelnosti-pedagoga> (accessed: 11.09.2022)

5. Program of psychological and pedagogical support of professional self-determination of high school students [Electronic resource] URL: <https://infourok.ru/programma-psihologo-pedagogicheskogo-soprovozhdeniya-professionalnogo-samoopredeleniya-starsheklassnikov-4182122.html> (accessed: 11.09.2022)

6. Professional self-determination [Electronic resource] URL: <https://psihomed.com/professionalnoe-samoopredelenie/> (accessed: 11.09.2022)

7. Psychological and pedagogical features of high school students [Electronic resource] URL: <https://infourok.ru/statya-psihologopedagogicheskie-osobennosti-starsheklassnikov-3728770.html> (accessed: 11.09.2022)

8. Sekretareva V.O. Model of professional self-determination of high school students: dissertation of the Candidate of Pedagogical Sciences. – Yekaterinburg, 2019. – 84 p.

9. Soboleva N.V. Psychological support of professional self-determination, pre-professional training and specialized training of high school students [Electronic resource] URL: <https://multiurok.ru/index.php/files/psikhologicheskoe-soprovozhdenie-professionalnogo.html> (date of application: 11.09.2022)

10. Tretyakova E.V. Psychological and pedagogical support of professional self-determination of high school students. – Yekaterinburg, 2018. -108 p.

Н. М. Стукаленко¹, С.К. Молдабекова², И. А. Просандеева³

*¹педагогика ғылымдарының докторы, профессор, ПФА ҚР, МАИН,
Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университет, Көкшетау қ., Қазақстан
Республикасы.*

*²PhD докторы, педагогика және психология кафедрасының оқытушысы,
Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университет, Көкшетау қ., Қазақстан
Республикасы.*

*³педагогика және психология кафедрасының магистранты,
Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университет, Көкшетау қ., Қазақстан
Республикасы.*

ПЕДАГОГ-ПСИХОЛОГТЫҢ ЖОҒАРЫ СЫНЫПТАРМЕН КӘСІБИ БАҒДАРЛАУ ҚЫЗМЕТІ

Аңдатпа. Бұл мақала мектептегі жоғары сынып оқушыларының кәсіби өзін-өзі анықтау ерекшеліктерін қарастыруға арналған. Жоғары мектеп жасы кәсіби

мақсаттарды қалыптастыруға және еңбек қызметінің әртүрлі салаларында бастапқы бағдарлауға тура келетін кәсіби өзін-өзі анықтаудың негізгі кезеңі болып саналатыны атап өтілді. Мақалада студенттердің дұрыс мамандық таңдауына әсер ететін негізгі факторлар ашылады. Жоғары сынып оқушыларының кәсіби өзін-өзі анықтауы бойынша педагог-психологтың негізгі бағыттары сипатталған.

Түйінді сөздер: Жоғары мектеп жасы, өзін-өзі анықтау, кәсіби өзін-өзі анықтау, педагог-психологтың кәсіптік бағдарлау қызметі, кәсіптік бағдарлау.

Н. М. Стукаленко¹, С.К. Молдабекова², И. А. Просандеева³

*¹ доктор педагогических наук, профессор, академик АПН РК, МАИИ,
Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау, Республика
Казахстан.*

*² доктор PhD, преподаватель кафедры педагогики и психологии
Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау, Республика
Казахстан.*

*³ магистрант кафедры педагогики и психологии,
Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау, Республика
Казахстан.*

ПРОФОРИЕНТАЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПЕДАГОГА-ПСИХОЛОГА СО СТАРШИМИ КЛАССАМИ

Аннотация. Статья посвящена рассмотрению особенностей профессионального самоопределения учащихся старших классов в школе. Отмечено, что старший школьный возраст считается главным этапом профессионального самоопределения, на который приходится формирование профессиональных целей и первоначальная ориентировка в разных сферах трудовой деятельности. В статье раскрываются основные факторы, влияющие на правильный выбор профессии учениками. Описываются основные направления педагога-психолога по профессиональному самоопределению обучающихся старших классов.

Ключевые слова: старший школьный возраст, самоопределение, профессиональное самоопределение, профориентационная деятельность педагога-психолога, профессиональная ориентация.

ӘӨЖ 3731

Ахметкалиева М. О.¹, Какабаева Д.С.²

*¹Бастауышта оқыту педагогикасы мен әдістемесі мамандығының
2 курс магистранты*

Абай Мырзахметов атындағы Көкшетау университеті

² п.ғ.м., лектор

Көкшетау қ., Қазақстан, e-mail: m.akhmetkalieva@gmail.ru

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ БЕЛСЕНДІЛІГІН ЖЕТІЛДІРУДЕ ДИДАКТИКАЛЫҚ ОЙЫНДАРДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Аңдатпа. Мақалада бастауыш сынып оқушыларының оқу-тәрбие үдерісінде дидактикалық ойындарды қолданудың маңыздылығын теориялық негіздерін анықтау, оның әдістемесін жасау жайлы айтылып отыр. Сондықтан, оқушылардың оқу үрдісінде білім алу кезіндегі белсенділігі, өз беттерімен білімді игеру дәрежелері дидактика мен мектеп практикасында үнемі басты проблемалардың бірі болып қала береді. Себебі, оқытушының әрекеті оқушыларына сүйенбей іске асуы мүмкін емес. Оқу іс-әрекеті адамның одан кейінгі саналы өмір сатысындағы басты әрекет – еңбекке даярлаудың алғашқы кезеңі ретінде қарастырылады. Сондықтан да оқу іс-әрекетінің қоғамдық талаптарға сай ұйымдастырылуы, өз мәнінде жүзеге асырылуы маңызды.

Балалар ойынын бүге – шүгесіне дейін зерттеуді қолына алған К. Гросс өзінің *Die Spiele der Menschen* атты үлкен кітабында – ойын балалар дамуына шын мәнінде үлкен ықпал етеді деп дәлелдеген. Сырт көзге үстіртін қарағанға мақсатсыз болып көрінетін ойындар, жоғарыда айтылған фактілер бойынша жоғары мақсатты көздеген әрекет түрі болып есептелінеді.

Әйгілі голландия зерттеушісі Йохан Хейзинганың пікірінше, «кез келген ойын, ең алдымен, еркін іс-әрекет болып табылады. Бұйрық бойынша ойнау, ойын емес». Ойын бұл «тұрмыстық шектеуден шығып, өзіндік бағыты бар, уақытша іс-әрекет саласына ену».

Ересектер мен балалар ойын ойнайды. Бала ойын барысында тұлға ретінде дамиды, оның өз-өзімен және оны қоршаған адамдармен қатынасының табысты болуына байланысты психикалық қасиеттері қалыптасады. Ойын болмысы ерекше құбылыс: ортақ іс-әрекет қызметтестігі, ұжымдық табыс әкелетін ортақ қуаныш және ортақ жеңіліс реніші кезіндегі бірлесуі.

Ойында мұғалім мен оқушылар арасында ерекше қатынас түрі құрылады, және ол өз алдына шығармашылық іс-әрекет ретінде ойын табиғатының өзімен айқындалады [1, 21].

Ойын әрқашан ең тиімді және әмбебап оқыту тәсілдерінің бірі болып табылатыны белгілі. Ол оқыту үрдісін белсендіріп, оның продуктивтілігін жоғарлатуға, сонымен қатар оқу түрткісін қалыптастыру және одан әрі дамыту үшін жаралған. Жақсы ойластырылған және әдістеме бойынша сауатты ұйымдастырылған ойын, тәжірибелік, сонымен қатар тәрбиелік, дамытушылық және білім берушілік міндеттерді кешенді түрде шешуге мүмкіндік беретін оқыту тәсілі болып табылады. Оқыту ойыны – бұл мәселенің болуын және оның ықтимал шешу жолдарының болуын ұйғаратын ерекше түрде ұйымдастырылған оқыту іс-әрекеті (әсіресе сауықтыру формасына ие). Оқыту ойынын нақты өзге тілдік материалды терең және бөлшектеп оқуға мүмкіндік беретін, ерекше түрде ұйымдастырылған жаттығу ретінде қарастыруға болады. Көбінесе оқыту ойыны білім алушылардың шығармашылық іс-әрекетін тереңдетуге ұйғарылған, яғни оқу ойыны оқушылардың интеллектуалды қабілеттерінің қалыптасуы мен дамуына себеп болатын белгі арқылы оқыту үрдісіне енгізіледі.

Бастауыш сыныптарда үнемі дамыту сабақтарын өткізу, балаларды ізденіске жұмылдыру бастауыш білім беруді айтарлықтай ізгілендіреді. Мұндай тәсіл балалардың танымдық қызығушылықтарын дамытуға жағдай жасайды, баланы ойлануға және ізденіске ынталандырады, оның өз күшіне ақыл-ойының мүмкіндіктеріне сену сезімін оятады. Осындай сабақтар кезінде оқушыларда саналылық пен өзін-өзі бақылау формалары қалыптасып, дамиды, жаңылып қалу қорқынышы жоғалады, қобалжу мен орынсыз мазасыздану сезімі төмендейді, соның салдарынан оқыту үрдісінің келесі кезеңдерінде табысты болуы үшін қажет тұлғалық және интеллектуалдық жағдайлар жасалады [2,32].

Бастауыш сынып мұғалімдері оқушылардың интеллектуалдық дамуын мақсат қойып ұйымдастыра алатын ойындар.

Құрама ойындар: танграм, таяқша қолданылатын ойындар, логикалық есептер, шахмат, дойбы, басқатырғылар және тағы басқа – белгілі заттар, элементтер мен бөлшектерден жаңа комбинациялар құрастыруға арналған.

Тәжірибеде бала үшін оқытудың неғұрлым оңтайлы формасы дидактикалық ойын болып табылады. Дегенмен, дидактикалық ойындарды өткізу үрдісінде қандай міндеттер шешілетінін және кіші мектеп сатысында жаттығуларды өткізудің ерекшеліктерін айқын елестетсең ғана жақсы нәтижеге жетуге болады. Психологтардың дәлелдеуінше ешбір қызығушылықсыз, көңіл-күйсіз игерілген білімнің пайдасы жоқ.

Бастауыш мектеп оқушысы жазады, оқиды, сұрақтарға жауап береді, бірақ бұл жұмыс оның ойын ауламайды, қызығушылығын оятпайды. Сөзсіз ол бір нәрсені меңгеруі мүмкін, бірақ еріксіз қабылдау, мықты білімге тірек бола алмайды. Балалар ақпаратты естеріне нашар сақтайды, себебі оқу оларды терең деңгейде қызықтырмайды.

Күтпеген жерден сұрақ қойып, проблемалық жағдаят туғызып, сабақты дәстүрден тыс өткізу формасымен балаларды белгілі бір іске жұмылдыруға болады. Өмірде әрқашанда қызықты және оқушыларды еліктіретін нәрсені шығармашылықпен қарастыруға болады. Оны тек іздеп тауып, балаларға қызықтырып беру керек.

Бастауыш мектептің сабақтарына қойылатын негізгі міндет – «бала тұлғасының бастапқы үйлесімді құрылуын қамтамасыз ете отырып, оның сабаққа деген қабілеттерін анықтау және дамыту. Оқыту мен тәрбиені жағымды түрткімен оқу іс-әрекетіндегі дағдыларға (оқу дағдысы, жазу, санау, шығармашылық өзін-өзі шыңдау тәжірибесі) бағдарлау керек». Сондықтан да қазіргі білім беру үрдісі оқушылардың жас және психофизиологиялық ерекшеліктеріне, мүмкіншіліктеріне және қабілеттеріне сәйкес ұйымдастырылу қажет.

К.Фабрдың пікірінше «Дұрыс басқарылған ойын мектебі оқудан гөрі, әлем терезесін берік және кеңірек ашады. Адам тәрбиелеу, баламен бірге болу, ойын кезінде де, тек бала ересекті бақылаушы ретінде емес, өз досын көргендей болып, сол ойынды басқару маңызды».[3,28]

Сол себептен бұл мәселе қазіргі кезде балалар психологиясы мен педагогикасында көкейкесті мәселеге айналып отыр. Сондықтан біз курстық жұмысымызда осы тақырыпты қарастырамыз.

Осыған итермелеген екі себепті атауға болады. Бір жағынан Қазақстанның бастауыш мектебінде әр түрлі оқыту бағдарламаларының көбеюі, оқушылардың ойын ойнауға, құрдастарымен қарым-қатынас жасауға аз уақыт қалатыныны белгілі. Екінші жағынан, көбінесе педагог ойын ұйымдастыруда мазмұнын түсініп, оқушының ойын іс-әрекетінің қатал регламентін ескертіп, оны шығармашылықтан, бастамашылдықтан, қиялдаудан айырады. Шығармашылық анализ бен тәжірибені игерудің бастапқы нысаны ретінде, дидактикалық ойынды таңдау, мынадай жағдайлармен байланысты, тек ойын ғана оқушының танымдық қызығушылығын арттырып, күрделі оқыту үрдісін жеңілдететін қызметін атқара алады.

Сөйтіп, бастауыш мектеп оқушыларына оқу үрдісін дидактикалық ойындар арқылы сабақты жаңаша ұйымдастыру және дидактикалық ойындардың педагогикалық құндылық мәселесі қазіргі таңдағы білім беру жүйесінде маңызды міндет болып табылады.

Қарастырылған тақырып бойынша психологиялық, педагогикалық, әдістемелік әдебиеттердің, рефераттық, курстық, дипломдық жұмыстарды талдау нәтижелері көрсеткендей бастауыш сынып мұғалімдерінің дидактикалық ойындардың педагогикалық құндылығын, оларды сабақтарда қолданудың жаңаша жолын қарастыратын арнайы зерттеудің жоқтығы анықталды.

Жалпы дидактикалық ойындарды зерттеумен О.С.Газман, Е.М.Минский, Т.К.Жикалкина, П.М.Эрдниев, Н.Е.Харитоновна, Б.П.Никитин, Ш.А.Амонашвили, С.Н.Лысенкова, Л.С.Выготский, сонымен қатар Ш.А.Сырбаева, А.А.Бектурова және тағы басқалары айналысқан.

Е.М.Минский өз еңбегінде балалардың оқу-тәрбие үрдісін ұйымдастыруға бастауыш сынып мұғаліміне көмектесуге мақсат қойған. Ғалымның пікірінше, педагогикалық мақсаттарға жету үшін мұғалім ойынның мазмұнын, оны жүргізу әдістемесін білу керек, және оларды балалардың жас ерекшеліктері мен сабақтың тақырыбына сәйкес іріктеп алу керек.

Аталған жұмыстардан белгіленген мәселенің жете зерттелмегенін байқаймыз. Дидактикалық ойындардың педагогикалық құндылығы және оларды сабақтарда қолданудың жаңаша жолы толық зерттелмеуі, осы салада бастауыш сынып мұғалімдерінің дайындық дәрежесінің төмендігі арасында объективті құрылған қарама-қайшылықты шешуге бағдарланған, кешенді шаралар жүйесін жетілдіру және қолдану қажеттілігі туады.

Дидактикалық ойын – бұл оқыту мақсаттары үшін арнайы құрылған немесе сәйкестендірілген ойындар. Мектепке дейінгі тәрбие үшін бірінші болып ойындарды зерттеуге кіріскен Ф.Фребель және М.Монтессори, бастауыш мектеп үшін – О.Декроли (XIXғ. – XXғ. басы). Өткен ғасырдың ортасында дидактикалық ойындар, алдымен – бастауыш сыныптарда, кейінірек – жоғарғы сыныптарда қолданыла бастады. Дидактикалық ойындардың ерекше бір белгісі оқушылар іс-әрекетінің шартты ойын жоспары мен оқуға бағдарлануының үйлесуі. Ойындардың уақыты шектеулі және барлығы белгіленген ережелерге бағынады. Дидактикалық ойындардың оқыту және дамыту қасиеті бар, оқушылардың ой-өрісін кеңейтіп, танымдық қызығушылықтарын ынталандырады, икемділіктер мен дағдыларды қалыптастырады және балалардың психофизиологиялық дамуына себеп болады. Есте сақтайтын жайт, тікелей қызығушылықты оятпайтын заттарға да оқушылардың зейінді болуға баулу керек [4,26].

Есте сақтау керек заттарға баланың назарын аударту үшін, қызықты, ашық түсті көрнекі құралдар дайындап, сабақ барысында тек 1-2 минутқа ғана шығарып көрсетуге болады.

Егер көрнекі құрал ұзақ уақыт балалардың көз алдында тұрса, олар соған әдеттеніп, ешқандай көңіл аудармайды, олай болса, есте сақтау процесі жүрмейді.

Есте сақтау қабілетін жаттықтыру мен зейінді дамыту жұмысы жүйеде жүргізіледі. Ойын тапсырмалары күрделенеді. Мысалы, «Минут» қуыршағын қатыстырып «1 минут ішінде есіңе сақта» ойынын өткізуге болады. Бұл ойын көз арқылы есте сақтау қабілетін дамытады. «Неше сан есіңе сақтадың? (тақтада 10 сан берілген) сұрағынан басталады. «Сиқырлы сандықтан ең көп сөзді кім есіне

сақтайды?» (сәлеметсізбе, қайырлы күн, кешіріңіз, мархаббат, рахмет, өтінемін, айып етпеңіз). «Кім басқаларға қарағанда көбірек мысықты бейнелейтін сөздерді есіне сақтайды?» (жүні сұр, жұмсақ, тегіс, үлпілдек, жылы; ақырын, естіртпей жүреді, тырнайды, секіреді)

Сөйлеу мәдениеті мен есте сақтау қабілетін дамытуда «Келесісін қос» ойыны тиімді. Оқушы бір затты атап, эстафеталық таяқшаны көршісіне береді. Көршісі сол заттар тобына жататын екінші сөзді ойлап тауып екі сөзді рет-ретімен айтады. Келесі ойыншы екі сөзді атайды және өзі бір сөз қосады да, ойын ары қарай жалғасады.

Балалар кішкентай болсын ұтылуды көтере алмай, өте сезімтал және әсершіл келеді, сол себептен түрлі жарыстарды бетімен қолдана беру және «екіліктерді» қоя беру дұрыс емес. Баға мұғалім мен оқушының арасында тек іскерлік қатынастың көрсеткіші ғана болу керек.

Балалардың ерік-жігері мен саналылығы әлсіз дамыған. Бірақ оларды сол үшін кінәлауға бола ма? Егер айналадағылардың барлығы мұғалім де, ата-анасы да, өзі де – «сен міндеттісің», - деп қайталай берсе, жақын арада тежелу (көзді жұмбай қалғып отыру) немесе қозу (селтендеп, көршісінің мазасын алып, табиғи импульсивтілігі көрінеді) басталуы мүмкін. Мұндай жұмыс түрін өзгертіп, ойын өткізуге болады.

Оқыту үрдісінде дидактикалық ойындардың құндылығы, оқыту мақсаттарына сәйкес жасалып, білім беру, тәрбиелеу және дамыту үшін қызмет атқаратынында. Бастауыш сыныптың математика сабағында дидактикалық ойындарды қолдана отырып берік және саналы білім, дағды мен икемділіктерге жетуге болады. Ойын барысында оқушылар көптеген математикалық әрекеттер, жаттығулар орындағанын, санауға жаттыққанын, есептер шығарағанын және сол сияқтыларды байқамай қалады. Баланың зейіні ойынға қадалады, сонымен қатар ол математикалық сипаты бар білімдерін жаңа жағдайға бейімдейді. Дидактикалық ойын балаға жақын болғандықтан оның қиялын оятып, көңіл күйін жоғарлатады.

Ойын барысында пайда болатын жағымды эмоциялар, оның іс-әрекетін белсендіріп, ырықты зейіні, есте сақтау қабілеті, ассоциативті іс-әрекетінің дамуымен және салыстыру, қорытынды жасау мен жалпылау қабілеттерінің қалыптасуына байланысты міндеттердің шешілуін қамтамасыз етеді.

Дидактикалық ойындар сабақта жұмысты индивидуалдандыруға, әр оқушының ақыл-ой және психофизиологиялық мүмкіндіктеріне сәйкес тапсырмалар беріп, қабілеттерін барынша дамытуға арналған.

Оқушылардың тұлғалық қасиеттері әсіресе ұжымдық ойындарда қалыптасады. Олар өз жолдастарының қызығушылықтарын ескеруге, өз мүдделерін тоқтатуға үйренеді. Оқушының жауапкершілік сезімі дамып, ерік-жігері мен мінезі тәрбиеленеді [5,19].

Дидактикалық ойындарды білім беру, тәрбиелеу және дамыту тәсілі ретінде кеңінен қолдануға болады. Негізгі оқыту әсері баланың белсенділігін белгілі арнаға бағыттап, оқыту процесін автоматты түрде жетелейтін дидактикалық материал мен ойын әрекеттеріне қатысты.

Дидактикалық ойындарды жалпы ойыннан және сабақтағы ойын формасынан ажырата білу керек, бірақ бұл тек шартты түрде ғана.

Сабақтағы ойын формасы оқушылардың математикалық іс-әрекетке ынталандырушы құрал ретінде көрінетін ойын мен жағдаяттары арқылы жасалады.

Сабақ формасындағы ойын тәсілдері мен жағдаяттары келесі негізгі бағыттар арқылы жүзеге асырылады: дидактикалық мақсат оқушылар алдына ойын шарты формасында қойылады; оқушылардың оқу іс-әрекеті ойын ережелеріне бағынады; оқу материалы ойын құралы ретінде қолданылады; оқу іс-әрекетіне дидактикалық міндетті ойын міндетіне ауыстыратын жарыс элементтері енгізіледі; дидактикалық тапсырманы орындау табыстылығы ойын нәтижесіне байланысты болады.

Зерттеулердің көрсеткіші бойынша, бағдарлама материалын қолданатын ойын тәсілдері мен бастауыш сынып оқушыларының ойын ерекшеліктері олардың ақыл-ой іс-әрекетінің белсенділігін арттырып, оқуға деген ішкі түрткілерінің пайда болуына әсер етеді.

Ойын формаларын сабақтың әр түрлі кезеңдерінде қолдануға болады. Мұғалім «Диалог» ойынын ұсынады. Ол оқушылардың жаңа білім игеру үрдісіндегі белсенділікті жоғарлатуға бағдарланған. Ойын идеясы мұғалім оқу мәселесін немесе проблемалық жағдаят туғызып, оқушылар бұл мәселені шешуге тырысуынан тұрады. Олар мәселені шешу үшін бар білімдерінің жеткіліксіз екенін түсінеді. Ойынның ережелері бойынша әр команда мұғалімге минималды түрде сұрақ қоя отырып, оның жауаптарынан қойылған мәселені шешу үшін барынша ақпарат жинау керек. Ойында мұғалім ақпаратты бергісі келмейтін кейіп келтіреді, ал оқушылар епті құрылған сұрақтарымен ақпаратты суырып алуға тырысады. Егер осындай диалогта оқушылар аз мөлшерде қойылған сұрақтар арқылы шешуін тауып алса, мұғалім шығармашылық ойлауды дамыту міндетін атқарды деп айтуға болады [6,34]. Ғылыми әдебиеттерде педагогикалық шарттар деп қажет болатын сыртқы талаптардың жиынтығын айтады, ал оларды қанағаттандыру қалаған нәтижеге қол жеткізуді қамтамасыз етеді. Біздің зерттеуімізде көздеген педагогикалық нәтиже, осылар:

1) Ойын мақсаты, математика сабағында балалардың ойын процесінде игерілген дағды мен икемділіктері, ойын жүргізу барысында қандай тәрбиелік мақсаттар көзделетіні.

2) Ойын мазмұны қызықты болу керек. Қызығушылық туралы айтқанда, балаларға жай ғана қызықты болу емес, математикалық тапсырмалардың мазмұны немесе олар енетін форманың қызықты болуы.

3) Ойлау операциялары – анализ, синтез, салыстыру, жалпылау, абстракция ойынды қолдану барысында қалыптасып дамиды.

Дидактикалық ойында тәртіп маңызды рөл атқарады. Көптеген мұғалімдердің пікірінше, егер оқушылар жинақталған, зейінді, белсенді, тек индивидуалды өздік жұмыспен айналысатын болса, математика тәртіп бойынша идеалды болып есептеледі. Оларға өз ойын қол көтеру арқылы және мұғалімнің рұқсатымен ғана өз пікірін айтып, ұсыныстар жасауға болады.

Дидактикалық ойынның негізі танымдық мазмұны болып табылады. Танымдық мазмұн ойын арқылы берілген оқу мәселесін шешуде қолданылатын білім мен біліктерді игеру.

Дидактикалық ойынның құрал-жабдықтары едәуір мөлшерде сабақтың құрал-жабдықтарын өзіне қосады. Бұл оқытудың техникалық құралдарының болуы. Сонымен қатар мұнда түрлі көрнекілік құралдары кіреді: кестелер, модельдер, дидактикалық таратпа материалдары, жеңімпаз командалар марапатталатын жалаушалар.

Дидактикалық ойынның шарықтау шегі болып табылатын, ойынды толықтыратын, белгілі нәтижесі болады. Бәрінен бұрын, ол қойылған оқу міндетінің шешуі ретінде көрініп, оқушыларға ақыл-ой және моральдық қанағат береді. Мұғалім үшін әрқашан ойын нәтижесі оқушылардың білім игерудегі немесе оны қолданудағы жетістік деңгейінің көрсеткіші болып табылады [7,31].

Дидактикалық ойынның барлық құрылымдық элементтері бір-бірімен өзара байланысты және олардың негізгілерінің болмауы ойынды бұзады. Мақсатсыз, ойын әрекеттерінсіз, ойынды ұйымдастыратын ережелерсіз, дидактикалық ойынның болуы мүмкін емес, не ол өзіне ғана тән қалпын жоғалтып, бұйрық пен жаттығуларды орындауға айналады. Сондықтан да дидактикалық ойыны бар сабаққа дайындалған кезде, ойын жүрісінің қысқаша сипаттамасын құру, ойынның уақыт өлшемін белгілеу, оқушылардың білім деңгейі мен жас ерекшеліктерін есекеру және пәнаралық байланыс орнату керек.

Барлық ойын элементтерінің үйлесуі мен олардың өзара әрекеттесуі, ойын ұйымдастырылуын, тиімділігін жоғарлатып, жоспарланған нәтижеге әкеледі.

Дидактикалық ойындардың құндылығы ойын үрдісінде балалардың едәуір мөлшерде жаңа білімді өз бетімен игеріп, бір-біріне белсенді түрде көмектеседі.

Дидактикалық ойындарды қолданғанда оқушылардың ойынға деген қызығушылықтарының сақталуын қадағалау өте маңызды. Қызығушылықтың болмауы немесе жоғалуында балаларды ойынға күштеп қатыстыруға болмайды, өйткені міндет бойынша ойналған ойын өзінің дидактикалық, дамытушылық мағынасын жоғалтады; бұл жағдайда ойын әрекетінен ең құнды нәрсе – оның

эмоционалды бастамасы жойылады. Ойынға деген қызығушылық жоғалған кезде, мұғалімге мезгілімен жағдайды өзгертуге әкелетін әрекеттер жасау керек. Бұған эмоционалды сөйлеу, ақ жарқын қатынас, үлгермеушілерге болысу қызмет ете алады. Қызығушылық бар болғанда балалар үлкен ынтамен оқиды, ал бұл олардың білімді меңгеруіне орасан зор ықпал етеді

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Базарбекова Р. Математика сабағында дидактикалық ойындарды қолдану // Қазақстан мектебі. 2005, №7. – 11-14б.
2. Духавнева А.В, Кукушин В.С, Сучков Г.В. Педагогические технологии. Серия «Педагогическое образование». – Ростов-на-Дону.: Издательский центр «МарТ», 2002. – 221б.
3. Кенжебекова Р. Математика сабағында ойын элементтерін қолдану // Бастауыш мектеп. 2004, №2. – С 8-10б.
4. Смағұлова Қ.Р. Математика сабағында дидактикалық ойындарды пайдалану// Бастауыш мектеп. 2006, №1. – 21-22б.
5. Смоленцева А.А. Сюжетно – дидактические игры с математическим содержанием. – М.: Просвещение, 1987. – 328б.
6. Таубаева Ш.Т, Барсай Б.Т «Оқытудың қазіргі технологиялары» Бастауыш мектеп №3 2005 жыл
7. Шакирова Д.М., Сибгатуллина И.Ф., Сулейманов Д.Ш. Мышление, интеллект, одаренность: вопросы теории и технологий / Под ред. М.И. Махмутова. Казань: Центр инновационных технологий, 2006. – 465б.

Ахметкалиева М. О.¹, Какабаева Д.С.²

¹Магистрант 2 курса специальности

Кокшетауский университет имени Абая Мырзахметова,

² п.ғ.м., лектор

Көкшетау қ., Қазақстан. e-mail: m.akhmetkalieva@gmail.ru

Аннотация. В статье речь идет об определении теоретических основ значимости использования дидактических игр в учебно-воспитательном процессе младших школьников, разработке его методики. Поэтому активность учащихся при получении знаний в учебном процессе, степень самостоятельного усвоения знаний всегда остаются одной из главных проблем дидактики и школьной практики. Дело в том, что действия преподавателя не могут быть реализованы, не опираясь на учеников. Учебная деятельность рассматривается как основная деятельность человека на последующем этапе сознательной жизни-первый этап трудовой подготовки. Поэтому важно, чтобы учебная деятельность была организована в соответствии с общественными требованиями, осуществлялась по-своему.

Akhmetkalievava M. O.¹, Kakabaeva D.S.²

*¹2nd year master's student Abai Myrzakhetov Kokshetau University,
e-mail: m.akhmetkalieva@gmail.ru*

Abstract. The article deals with the determination of the theoretical foundations of the importance of the use of didactic games in the educational process of younger schoolchildren, the development of its methodology. Therefore, the activity of students in obtaining knowledge in the educational process, the degree of independent assimilation of knowledge always remain one of the main problems of didactics and school practice. The fact is that the actions of the teacher cannot be implemented without relying on the students. Educational activity is considered as the main activity of a person at the subsequent stage of conscious life-the first stage of labor training. Therefore, it is important that educational activities be organized in accordance with public requirements, carried out in their own way.

МРНТИ 371.78

Т.П.Искакова

*КГУ «Общеобразовательная школа №12»
г.Кокшетау отдела образования по городу Кокшетау
управления образования Акмолинской области",
г. Кокшетау, Республика Казахстан, e-mail:iskakovatp@mail.ru*

ВНЕДРЕНИЕ ПРОГРАММЫ ПРЕВЕНЦИИ СУИЦИДА, КАК ОДИН ИЗ МЕТОДОВ ПРОФИЛАКТИКИ АУТОДЕСТРУКТИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ УЧАЩИХСЯ В ОРГАНИЗАЦИЯХ ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация: В статье рассматривается вопрос внедрения программы по профилактике аутодеструктивного поведения учащихся в школе. Обращается внимание на статистику по Казахстану и причины суицидов.

Снижение уровня физического и психического здоровья детей, степени устойчивости подростков к сильному, а иногда и агрессивному, воздействию образовательной, семейной, информационной среды часто приводит к развитию аутодеструктивного или суицидального поведения.

Аутодеструктивное поведение — это поведение, связанное с разными формами саморазрушения: от высокорискованных действий, нацеленных на поиск новых ощущений, до самоповреждений и суицидальных актов. Чаще всего под этим понятием подразумевают суицидальное и самоповреждающее

поведение, реже — алкогольную и наркотическую зависимость, расстройства пищевого поведения, аутоагрессию, рискованное сексуальное поведение. [1]

Одной из наиболее радикальных форм аутодеструктивного поведения является суицид. В информационном бюллетене ВОЗ (август, 2015), посвященном проблеме самоубийства, отмечается, что самоубийства являются второй ведущей причиной смерти среди молодых людей 15–29 лет, причем на страны с низким и средним уровнем дохода приходится 75% самоубийств в мире. [1]

Суицид формируется рядом взаимодействующих культурных, социальных, психологических, биологических факторов в сочетании с проблемами психического здоровья. 90 % всех самоубийств совершаются лицами, страдающими проблемами психического здоровья.

В связи с этим возникает необходимость проведения профилактических мероприятий через внедрение информационных программ.

Ключевые слова: аутодеструктивное поведение, суицид, подросток, факторы, профилактика, программа, психическое здоровье, «вахтеры», выявление, «группа психологического сопровождения», перенаправление.

Введение: Проблема суицида с каждым годом приобретает все большие масштабы. В Казахстане неутешительная динамика в части совершенных самоубийств за последние годы. В период с 2015 по 2021 год в стране отмечается увеличение количества суицидов и суицидальных попыток среди всего населения. Суицидов на 27,6%, попыток суицида – на 10,1%. Динамика количества суицидов и суицидальных попыток среди детей и подростков до 18 лет выявляет за последние годы тенденцию к снижению: суицидов - на 13,7%, попыток суицидов – на 23,1%. Отмечается, что количество суицидов в возрасте 15-17 лет по регионам колеблется от 1 до 27 случаев. [2]

По данным Всемирной организации здравоохранения, Казахстан в 2019 году занимал 20-ю строчку среди всех стран по количеству суицидов. [2]

Статистика говорит о том, что в стране возникает острая необходимость проведения профилактических мероприятий.

Подростковый и юношеский возраст рассматривают в качестве фактора риска различных проявлений аутодеструктивного поведения, и прежде всего таких форм, как суициды, самоповреждения и аддикции. Этот критический период, определяющий поведение во взрослой жизни в отношении табакокурения и употребления алкоголя, питания и физической активности, оказывается переломным для многих подростков и юношей, вынужденных делать жизненно важные выборы в ситуации чрезмерного давления, пренебрежения или завышенных ожиданий со стороны общества. [3]

Несомненно, усугубляющими тяжесть аутодеструктивного поведения являются социально-экономическая нестабильность, стремительное развитие новых технологий и неконтролируемое их использование во всех важных сферах жизни общества. Нам приходится наблюдать, как неограниченная в условиях интернет - технологий доступность информации способствует формированию деструктивных и аутодеструктивных сообществ анонимных пользователей интернета.

Для того, чтобы организовывать профилактические мероприятия по предупреждению склонности к аутодеструктивному поведению, следует остановиться на причинах его формирования.

Основная часть: Исследователи, занимающиеся проблемой аутодеструктивного поведения детей и подростков причину объясняют в том, что молодые люди, не имея достаточного опыта в жизни, не в состоянии определить цель своей жизни и наметить пути ее достижения. И.П. Павлов объяснял самоубийство утратой «рефлекса цели». [4]

Д.Д.Федотов отмечает, что суицидальные попытки и намерения чаще возникают у подростков в ответ на систематическое словесное унижение, игнорирование их мнения близкими, ущемление самостоятельности, в ответ на конфликтные ситуации, связанные с злоупотреблением алкоголем и приемом наркотических средств.

А.А.Султанова, среди причины суицида у практически здоровых подростков и юношей выделяет три основные группы факторов: 1) дезадаптация, связанная с нарушением социализации, когда место молодого человека в социальной структуре не соответствует уровню его притязаний; 2) конфликты с семьей, чаще всего обусловленные неприятием системы ценностей старшего поколения; 3) алкоголизация и наркотизация как почва для возникновения суицидальной ситуации и предпосылок для быстрой ее реализации. [5]

Р.Комер под профилактикой понимает ключевую особенность программы психического здоровья сообщества, заключающуюся в предупреждении психических расстройств или снижении их числа. [6]

Профилактика аутодеструктивного поведения – это система государственных, социально-экономических, психологических, медицинских, педагогических и других мероприятий, направленных на предупреждение развития суицидального поведения (тенденций, попыток и завершенных суицидом).

Выделяют следующие уровни профилактики: первичная (универсальная), вторичная (селективная) и третичная (индивидуально показанная) профилактика.

Первичная профилактика действует на универсальном уровне, будучи направлена на каждого жителя определенной группы населения, независимо от риска самоубийства, например, в школах, на уровне сообществ. Вторичная преимущественно направлена на повышение осведомленности о проблеме и о возможности получения помощи. Селективная профилактика направлена на подгруппы с определенным риском суицида.

В 2004 году Всемирная организация здравоохранения (ВОЗ) подтвердила, что «школы являются одним из самых важных мест для укрепления здоровья и проведения профилактических мероприятий для молодых людей». Школа – это место, где подростки проводят большую часть своего бодрствования вне дома, это особая обстановка, где происходит развитие личных навыков и прививается здоровый образ жизни.

Было показано, что информационные программы на базе школ эффективны в предотвращении попыток самоубийства среди подростков. Поэтому с 2017 по 2022 г. в школах Казахстана была введена программа по превенции суицида «Формирование здоровья и жизненных навыков, а также превенция суицида среди несовершеннолетних», которая направлена на повышение грамотности подростков и педагогов в отношении психического здоровья и формирование у учащихся навыков обращения за помощью в случае кризисных ситуаций. Программа реализовывалась на основании совместного приказа трех министерств: «О поэтапном внедрении проекта по превенции суицидов среди несовершеннолетних в Республике Казахстан» министерств образования и науки РК от 02.03.2015 года № 95, здравоохранения и социального развития 27.02.2015 года № 102, внутренних дел РК от 11.03.2015 года № 201, Письмо МОН РК о программе и вопроснике № 3906-4-1077-Д/12-3 от 17.08.2015 года и т.д.

Цель программы - улучшить психическое здоровье подростков и профилактика деструктивного поведения подростков.

Программа превенции суицида ориентирована на учащихся 8-10 классов и 1-го курса колледжей.

Этапы программы:

1. На первом этапе - повышение осведомленности учащихся. Школьные психологи проводили с учениками серию интерактивных занятий, на которых учащиеся ознакомились о том, что такое психическое здоровье, стресс, депрессии и кризис; обсуждали распространенные ситуации, которые могут повлиять на эмоциональное состояние подростков и как его улучшить. По завершению занятий каждый ученик получил брошюрку «Повлияй на свое настроение и улучши его» содержащую информацию всех трех лекций и с контактами телефонов доверия. Благодаря данному этапу ученики повысили

уровень своих знаний в области психического и физического здоровья, перестали бояться обращаться за помощью к специалистам.

2. На втором этапе - обучение «вахтеров» суицида. «Вахтером» является любой, кто в состоянии определить у человека кризисное состояние и опасные признаки суицидального мышления. В отношении подростков, ключевыми потенциальными «вахтерами» могут быть учителя и другие сотрудники школы. Для педагогов и работников школ проводились лекции, нацеленные на обучение как распознавать учеников, находящихся в группе повышенного риска саморазрушающего поведения, и как предоставить им необходимую поддержку, чтобы убедить их обратиться за помощью. Все участники получали информационные буклеты, резюмирующие содержание лекций и контактную информацию о службах оказания услуг и консультативной помощи.

В 2017 – 2018 учебном году на базе КГУ «Средняя школа №12» города Кокшетау было обучено 78 учителей и работников школы, а в последующие годы их количество увеличилось до 150. Эффективность работы с «вахтерами» была доказана тем, что многие учителя и работники школы благодаря полученным знаниям на лекциях смогли распознать и поддержать подростков с риском суицида. В 2018 г. «вахтерами суицида» было выявлено 3 ребенка, в 2019 – 2020 г.г. более 7 детей.

3. Третий этап - выявление учеников группы риска в отношении суицидального поведения и перенаправление к специалистам. С учениками 8 -10 классов проводилось онлайн тестирование с целью выявления учащихся, находящихся в состоянии психологического стресса и группе повышенного риска суицидального поведения. По результатам опроса ученикам с высоким уровнем суицидального мышления, депрессии или с другими психологическими проблемами было предложено пройти полуструктурированное интервью с психологом школы. Если в результате этого интервью выяснялось, что ребенок нуждается в дополнительной помощи, психолог информировал родителей и убеждал их о необходимости обращения к специалистам.

В 2017- 2018 учебном году (в Средней школе №12 г.Кокшетау) в исследовании приняло участие 74 ученика. Результат опроса показал следующее: 5 учащихся с высоким риском (это те ребята, у которых были суицидальные попытки); у 9 учащихся подтвердилось наличие проблем во взаимоотношениях с родителями или ровесниками; стрессовые и тревожные симптомы. 14 учеников вошли в состав «группы психологического сопровождения» (ГПС). Всего 2 ученика были перенаправлены к специалистам, так как не все родители согласились обратиться за помощью к специалистам. В 2018 -2019 учебном году было продиагностировано 78 учеников. Выявлено у 3 учеников высокий риск суицидального поведения, которые в дальнейшем были перенаправлены к специалистам; у 7 учащихся по результатам интервью

подтвердилось наличие проблем в психическом здоровье. 10 учащихся вошли в «группу психологического сопровождения» В 2019 - 2020 учебном году в опросе приняли участие 77 ученика. Результат опроса показал: 2 ученика с высоким риском (перенаправлены к специалистам) у 4 –х учеников подтвердились тревожные и стрессовые симптомы. Всего 6 учеников находились в «группе психологического сопровождения» (ГПС).

Мониторинг диагностики за три учебных года в средней школе №12 г.Кокшетау показывает, что количество учащихся с «высоким риском» постепенно снижается, также же, как и количество учащихся «группы психологического сопровождения». Результаты опроса показаны в Диаграмме 1.

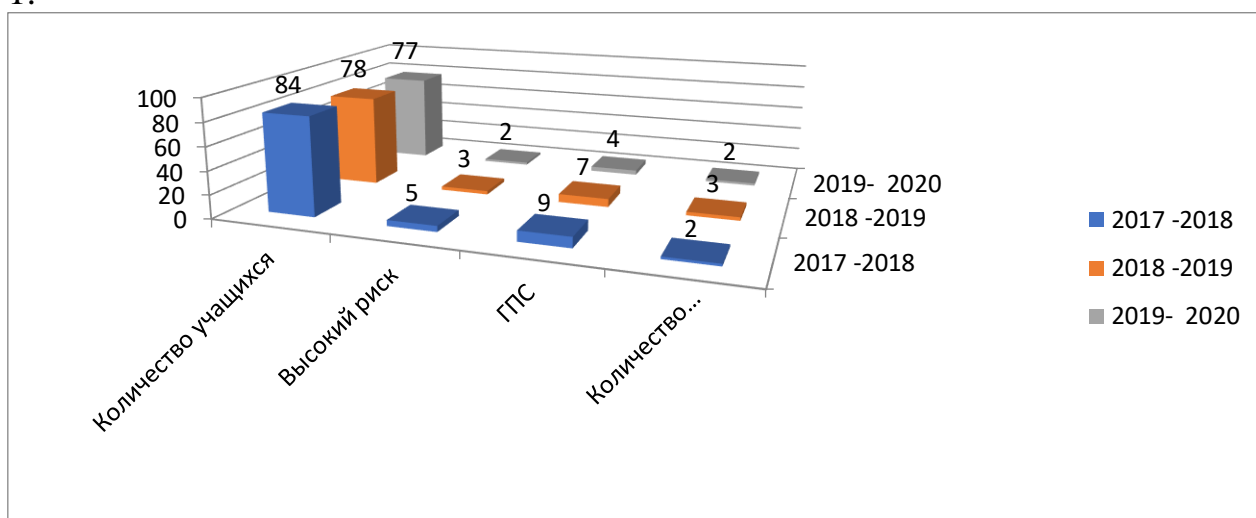

Диаграмма 1. Мониторинг результатов опроса на выявление суицидального риска у подростков.

Так как объектами опроса являлись несовершеннолетние, от их законных представителей, было получено информированное согласие на участие учеников в данной программе. С каждым годом количество отказов родителей сократилось с двадцати отказов (2017 – 2018 учебный год) до четырех (2019 -2020 учебный год).

Заметив результативность работы по проекту, родители стали чаще обращаться за помощью к психологу, перестали бояться ходить к специалистам (психиатру, врачу общей практики). Вследствие этого количество согласий на участие детей в проекте увеличилось, а отказов сократилось.

Заключение: Проект превенции суицида, зарекомендовал себя с положительной стороны. Учителя и родители узнали больше новой информации о суициде, факторах риска, как заметить и помочь ученику с риском суицида. У психологов получилось выявить учащихся группы высокого риска и

психологического сопровождения и направить их в сектор здравоохранения. Подростки повысили уровень своих знаний о психическом здоровье.

Несмотря на эффективную работу семьи и школы, все же ощущалась серьезная нехватка медицинской помощи и лечения. Психиатры и врачи общей практики, к которым мы перенаправляли учеников и их родителей, неохотно принимали пациентов и отправляли заново к школьным психологам. Следовательно, врачи остро нуждаются в усовершенствовании своих навыков и повышении уровня знаний о проблеме суицида и оказанию помощи суицидальным пациентам.

В связи с высокими показателями суицида в Казахстане, профилактика суицида, безусловно, является приоритетной задачей. Реализация различных проектов и программ требует дополнительной поддержки от сектора здравоохранения, который должен быть в состоянии принять подростков которые будут направляться по результатам опроса. А информирование общественности и повышение общего уровня осведомленности о проблемах психического здоровья, приведет к повышению бдительности, активности и ответной реакции лиц, у которых наблюдаются аутодеструктивные наклонности.

Список литературы:

1. Пэрри Ж.С., Ван дер Кольк В.А «Травма и исцеление. Последствия насилия» , 1991. – 495 с.
2. Статья « В Казахстане продолжает расти число суицидов» от 07.04.2022 г. из газеты «Спутник Казахстан» (<https://ru.sputnik.kz/20220407/v-kazakhstan-prodolzhaet-rasti-chislo-suitsidov-24046926.html>)
3. Амбрумова А.Г., Трайнина Е.Г., Уманский Л.Я. Аутодеструктивное поведение подростков // Сравнительно-возрастные исследования в суицидологии / М. 1989. С. 52—62.
4. Павлов И.П. Рефлекс цели / в СБ: Павлов И.П., Двадцатилетний опыт объективного изучения высшей нервной деятельности (поведени) животных, М.: «Медгиз», 1951 г. – 470 с.
5. Кондрашенко В.Т. Девиантное поведение у подростков. МН.:, 1988 – 350 с.
6. Комер Р. Патопсихология поведения: нарушения и патология психики: пер. с англ. – 4 – е изд., междунар. С-П. Прайм –Еврознак . М.:, 2005 – 250 с.

Т.П.Искакова

*«Ақмола облысы білім басқармасының Көкшетау қаласы бойынша білім бөлімі Көкшетау қаласының №12 жалпы орта білім беретін мектебі»
коммуналдық мемлекеттік мекемесі», Көкшетау қ., Қазақстан
e-mail: iskakovatp@mail.ru*

Аннотация: Мақалада мектепте оқушылардың аутодеструктивті мінез-құлқының алдын алу бағдарламасын енгізу мәселесі қарастырылады. Қазақстан бойынша статистикаға және суицидтің себептеріне назар аударылады.

Балалардың физикалық және психикалық денсаулық деңгейінің төмендеуі, жасөспірімдердің күшті, кейде агрессивті, білім беру, отбасылық, ақпараттық ортаға төзімділік дәрежесі көбінесе аутодеструктивті немесе суицидтік мінез-құлықтың дамуына әкеледі.

Аутодеструктивті мінез-құлық-бұл өзін-өзі жоюдың әртүрлі түрлерімен байланысты : жаңа сезімдерді іздеуге бағытталған жоғары қауіпті әрекеттерден бастап, өзіне-өзі зиян келтіру мен суицидтік әрекеттерге дейін баратын мінез-құлық . Көбінесе бұл тұжырымдама суицидтік және өзіне — өзі зиян келтіретін мінез-құлықты білдіреді, сирек-алкоголь мен есірткіге тәуелділік, тамақтанудың бұзылуы, аутоагрессия, қауіпті жыныстық мінез-құлық. [1]

Аутодеструктивті мінез-құлықтың ең радикалды түрлерінің бірі-суицид. ДДҰ-ның суицид мәселесіне арналған ақпараттық бюллетенінде (тамыз, 2015) суицид 15-29 жас аралығындағы жастар арасындағы өлімнің екінші себебі болып табылады, әлемдегі суицидтің 75% - ы табысы төмен және орташа елдерге тиесілі. [1]

Суицид бірқатар өзара әрекеттесетін мәдени, әлеуметтік, психологиялық, биологиялық факторлармен, психикалық денсаулық проблемаларымен бірге қалыптасады. Барлық суицидтердің 90 % - псих психикалық денсаулық проблемалары бар адамдар жасайды.

Осыған байланысты ақпараттық бағдарламаларды енгізу арқылы алдын алу шараларын жүргізу қажеттілігі туындайды.

Түйінді сөздер: аутодеструктивті мінез-құлық, суицид, жасөспірім, факторлар, алдын алу, бағдарлама, психикалық денсаулық, "күзетшілер", анықтау, "психологиялық қолдау тобы", қайта бағыттау.

T.P.Iskakova

KSU "Secondary school No. 12" in Kokshetau of the education department for the city of Kokshetau of the education department of the Akmola region", Kokshetau, Republic of Kazakhstan.

Annotation: The article deals with the implementation of a program to prevent self-destructive behavior of students in school. Attention is drawn to the statistics for Kazakhstan and the causes of suicides.

A decrease in the level of physical and mental health of children, the degree of resistance of adolescents to the strong, and sometimes aggressive, impact of the educational, family, information environment often leads to the development of self-destructive or suicidal behavior.

Self-destructive behavior is behavior associated with various forms of self-destruction, from high-risk actions aimed at seeking new sensations, to self-harm and suicidal acts. Most often, this concept means suicidal and self-damaging behavior, less often - alcohol and drug addiction, eating disorders, auto-aggression, risky sexual behavior. [1]

One of the most radical forms of self-destructive behavior is suicide. A WHO fact sheet on suicide (August 2015) notes that suicide is the second leading cause of death among young people aged 15–29, with low- and middle-income countries accounting for 75% of suicides worldwide. [1]

Suicide is shaped by a number of interacting cultural, social, psychological, biological factors, combined with mental health issues. 90% of all suicides are committed by people with mental health problems.

In this regard, there is a need for preventive measures through the introduction of information programs.

Key words: self-destructive behavior, suicide, adolescent, factors, prevention, program, mental health, "watchmen", identification, "psychological support group", redirection.

МРНТИ 14.35.07

Д.В.Лепешев¹, О.А.Андрюченко²

*¹ Кокшетауский государственный университет им. Ш. Уалиханова,
г. Кокшетау, Республика Казахстан, e-mail: d_Lepeshev@mail.ru*

*² Академия гражданской защиты им.М.Габдуллина МЧС Республики
Казахстан, г. Кокшетау, Республика Казахстан, e-mail: Ole_ole.81@mail.ru*

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ПОРТРЕТ СКУЛШУТЕРА

Аннотация: В статье рассматриваются особенности подросткового возраста, обобщаются специфические психологические характеристики скулшутера. Отмечается роль средовых и личностных аспектов становления деструктивного поведения скулшутеров. С учетом ключевых детерминант скулшутинга предлагаются пути его профилактики.

Ключевые слова: подростковый возраст, кризис, скулшутинг, буллинг, подростковая депрессия, психологический портрет, профилактика.

Ситуация в современном мире такова, что уже мало кого удивляют сообщения в СМИ о случаях скулшутинга, когда подросток принес в учебное заведение оружие.

Специалистами в области возрастной, экстремальной и кризисной психологии разрабатываются рекомендации по поведению школьников в ситуации нападения скулшутера – с целью минимизировать последствия. Но при этом до сих пор не уделяется должного внимания причинам создавшейся ситуации.

Кризисная психология насчитывает в жизни человека более восьми сложных возрастных периодов. И кризис подросткового возраста один из наиболее сложных возрастных переходов человека, когда переживается гормональный сбой, сопровождающийся непослушанием, депрессиями и повышенной эмоциональностью.

Таким образом, в обществе укоренилась установка о том, что подростковый возраст – «трудный возраст». И самым распространенным методом воспитательного взаимодействия родителей, учителей и общества в целом избран метод своеобразного невмешательства. Красочной иллюстрацией данного метода и являются участившиеся случаи скулшутинга, когда подростки и старшие школьники приносят в школу различные виды оружия и совершают нападение на детей, одноклассников и учителей.

Кроме того, следует учесть тот факт, что для подростковой среды характерен так называемый синдром или эффект Вертера. Ученые привыкли данным эффектом называть волну подражающих, чаще всего подростковых, самоубийств. Однако мы, взглянув на данную проблему более широко, предполагаем, что ключевым явлением данного эффекта является именно подражание, которое находит широкое распространение в подростковой среде.

Чрезвычайная ситуация, когда подросток приносит оружие и совершает открытые агрессивные действия, находит широкий общественный резонанс и обсуждение в СМИ. Постепенно формируется определенная “мода” среди подростков. Не все дети могут критически оценить данную ситуацию. Они романтизируют образ агрессора, подражают ему, желая повторить подобный опыт.

Подростки начинают исследовать данный вопрос в интернет пространстве, включаться в активные сообщества пропагандирующие агрессию и анархию (например, NBK (Natural Born Killers, отсылка к фильму Оливера Стоуна) социальной сети ВК).

Сам феномен «Скулшутинг» (англ. -school shooting) возник в начале XX в., но получил распространение в конце XX в. в связи с Колумбайн-эффектом - массовой волной подражающих инцидентов в результате широкого и интенсивного освещения в СМИ.

Отметим что пассивно-агрессивное поведение, негативизм, конфликтность, эмоциональность, перестройка системы интересов, непостоянство свойственно подростковому периоду. Таким образом, данные проявления нормальны.

Но открытое проявление агрессии - признак психологического неблагополучия, и этому необходимо уделять пристальное внимание.

Наша многолетняя практика психологического консультирования родительско-детских отношений показывает, что большинство родителей и, к сожалению, учителей считают, что гнев в подростковом возрасте – явление ненормальное.

Гнев как нормальное явление способен зародиться в любом человеке, в любом возрастном периоде. Вопрос в том, насколько у человека высоко умение управлять гневом. Подростковый возраст – это тот период, когда начинают закладываться основные навыки эмоционального самоконтроля. Таким образом, пассивно-агрессивное поведение в подростковом возрастном периоде проявляется достаточно часто. Это делается неосознанно и является следствием непроявленного гнева. Если подросток к 16-17 годам не обучится зрелому отношению к гневу и не освободится от пассивно-агрессивного поведения, то это может стать основой значительного числа проблем, от плохих оценок, до наркомании, самоубийств и открыто агрессивных нападениях с оружием.

Еще одним признаком психологического неблагополучия в данном возрастном периоде является подростковая депрессия.

Симптомы депрессивного состояния подростков сильно отличаются от классического проявления депрессии у взрослых, и как следствие их трудно распознать.

Ученые выделяют три степени проявления депрессии у подростков:

- легкая степень подростковой депрессии проявляется в пессимистичных мечтаниях и фантазиях наяву и в сновидениях. Причиной ее возникновения могут стать болезнь, отъезд или смерть значимого для подростка человека, а так же конфликт в семье, развод родителей или переезд на другое место жительства;

- при средней степени депрессии подросток ведет себя как обычно, но содержание его разговоров окрашено максимально негативно;

- умеренная степень подростковой депрессии проявляется воздействием на ход мышления. Подросток утрачивает способность отчетливо, рационально, логично мыслить. Может потребоваться медицинская поддержка.

Большинство подростков стремятся выйти из депрессивного состояния. Оставшись без помощи родителей и учителей, они избирают негативные пути. Юношей зачастую привлекают асоциальные методы. Они делают попытки справиться с симптомами депрессии через кражи, мошенничество, драки, взломы, проникновением в дома, самоубийство.

Девушки, стараются найти выход из депрессивного состояния менее буйным способом, но под влиянием СМИ и интернета, прибегают к беспорядочным половым связям. Однако когда отношения заканчиваются девочки-подростки чувствуют себя еще хуже.

Таким образом, с позиции скулшутинга в зоне риска находятся юноши с симптомами депрессии, не умеющие контролировать свои агрессивные эмоции.

School shooting редко бывает внезапным, импульсивным. К нему стрелок готовится. По статистике в 80% случаев минимум один человек знал о планах нападавшего и в 60% двое имели информацию об этом.

После трагедии общество обвинило в случившемся видеоигры, жестокие фильмы и агрессивную музыку. Но согласно современным исследованиям, все зависит от уровня насилия и особенностей самих подростков.

В 75% случаев малолетние преступники говорили и том, что были жертвами издевательств в школе.

Национальный центр общественного здравоохранения провел опрос среди казахстанских учеников 11-15 лет. Результат: каждый пятый школьник в Республике Казахстан становится жертвой травли или ее участником. При этом в Казахстане нет национальной антибуллинговой программы.

Грамотная работа со скулшутингом, говорят эксперты, должна начаться с создания условий, исключая буллинг и любой дискомфорт в школьной среде. Это касается не только взаимоотношений между учениками и педагогами, но и самой организации школьного пространства.

Понятие «буллинг» было введено в правовое поле, в том числе благодаря проекту ЮНИСЕФ «Be kind» («Будь добрее»). Это единственный антибуллинговый проект в республике, суть которого – обучить для работы в школах волонтеров, которые способны легко объяснить, что делать, когда тебя травят. В современной школе как никогда важен индивидуальный подход, учитель должен чувствовать и уважать ребенка. И дети должны отвечать учителю взаимностью.

Что же касается воспитания в семье, то по данным исследователей нет определенно прямой зависимости формирования скулшутера в неполной семье. Некоторые подростки, взявшие в руки оружие, воспитывались в полных, материально благополучных семьях.

Очевидно, что ключевым в понимании «неблагополучности» воспитания в семье скулшутера, можно выделить безучастность родителей, эмоциональное равнодушие к проблемам подростка, грубость и даже жестокость с применением мер физического воздействия.

Такой подросток не чувствует себя уверенным, у него большая потребность в безопасности, контроле проявления эмоций, признаки депрессии. Данные признаки прослеживаются и внешне, в неуверенной походке, слабой фигуре,

несформированной речи и пр. нередко такие юноши становятся объектами буллинга.

И желая отомстить обидчикам (одноклассникам, родителям учителям, а иногда и всем сразу), показать свою силу и значимость, подросток принимает решение взять в руки оружие, окончательно превращаясь в скулшутера.

Можно ли этого избежать?

Решение любой социальной проблемы должно начинаться с превентивных мер. Скулшутинг не исключение.

Во-первых, необходимо через создание автоматизированной системы интернет мониторинга подростковой среды закрыть возможность радикализации и продвижения идей скулшутинга злоумышленниками нашей страны.

Во-вторых, СМИ должны быть ответственными в представлении фактов, которые провоцируют эффект заражения молодежи деструктивными идеями. Не надо называть имени преступника, делая ему прямую рекламу и тем самым способствуя созданию героизированного образа для подражателей. Информация в СМИ должна быть построена на трех блоках с минимальными подробностями: где и как атака была совершена, почему (мотивация, идеология), кто (только о жертвах и пострадавших).

В-третьих, вовремя заметить признаки психологического неблагополучия подростка и принять соответствующие коррекционные меры.

Как мы уже обращали внимание выше, существует ряд признаков, которые может заметить любой взрослый, не имеющий психологического образования:

- Склонность к агрессивному самовыражению;
- Импульсивные действия, направленные на привлечение внимания;
- Сложности в выражении и контроле эмоций;
- Обидчивость и подозрительность;
- Ненависть к другим людям;
- Агрессия в интернете;
- Замкнутость, необщительность;
- Зажатость даже на физическом уровне;
- Демонстрация собственной никчемности;
- Сложности в общении с одноклассниками;
- Низкая самооценка.

Список литературы:

1. Карпова А.Ю. 2019. Механизмы индивидуальной радикализации в процессе самоорганизации молодежи. — Молодежь и молодежная политика: новые смыслы и практики (под ред. С.В. Рязанцева, Т.К. Ростовской). М.: Экон-информ. С. 69-81;

2. Карпова А.Ю., Савельев А.О., Вильнин А.Д., Чайковский Д.В. 2020. Изучение процесса онлайн радикализации молодежи в социальных медиа (междисциплинарный подход). — Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены. № 3(157). С. 159-181.
3. Карпова А.Ю., Чайковский Д.В. 2019. «Пост-Колумбайн эффект»: стохастический терроризм. — Вестник Национального антитеррористического комитета. № 2(22). С. 45-53;
4. Повторяя имя убийцы, мы делаем из него звезду. Автор книги «Колумбайн» - о том, как массовое убийство в американской школе влияет на подростков по всему миру. - Medusa. 19.01.2018. Доступ: <https://meduza.io/feature/2018/01/19/povtoryaya-imya-ubiytsy-my-delaem-iz-nego-zvezdu>;
5. Новожилов Д. Вербовка, агрессия и атаки: как скулшутинг «призывает» подростков. - Вести. Дежурная часть. 05.11.2020. Доступ: <https://www.vesti.ru/video/2238073>.

Д.В.Лепешев¹, О.А.Андриенко²

*¹Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті
Көкшетау қ., Қазақстан*

*²М.Ғабдуллин атындағы Азаматтық қорғау академиясі ТЖМ ҚР
Көкшетау қ., Қазақстан*

МЕКТЕП АТҚЫШЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ПОРТРЕТІ

Аңдатпа: Мақалада жасөспірімдік кезеңнің ерекшеліктері қарастырылады, мектептегі атқыштың нақты психологиялық ерекшеліктері жинақталған. Мектеп атқыштарының деструктивті мінез-құлқын қалыптастырудың экологиялық және тұлғалық аспектілерінің рөлі атап өтілді. Мектептегі атыстың негізгі детерминанттарын ескере отырып, оның алдын алу жолдары ұсынылады.

Түйін сөздер: жасөспірімдік шақ, дағдарыс, мектептегі атыс, қорқыту, жасөспірімдер депрессиясы, психологиялық портрет, алдын алу.

PSYCHOLOGICAL PICTURE OF A SCHOOL SHOOTER

Abstract: the article discusses the features of adolescence, summarizes the specific psychological characteristics of the school shooter. The role of environmental and personal aspects of the formation of the destructive behavior of school shooters is noted. Taking into account the key determinants of school shooting, ways of its prevention are proposed.

Key words: adolescence, crisis, school shooting, bullying, teenage depression, psychological portrait, prevention.

ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В ОБРАЗОВАНИИ

УДК 37.032

Уайсова С.К.¹. Наумова А.В.²

¹КГУ «Школа –лицей № 6» г. Кокшетау, Республика Казахстан,
e-mail:uaissova_s@mail.ru

²КГУ «Школа –лицей № 6» г. Кокшетау, Республика Казахстан,
e-mail:Nacc@mail.ru

БУЛЛИНГ И КИБЕРБУЛЛИНГ В ПОДРОСТКОВОЙ СРЕДЕ

Аннотация: В данной статье рассмотрена теоретическая составляющая проблемы буллинга в школьной среде. Раскрывается характеристика данного явления, рассмотрены виды буллинга и факторы риска развития травли детей в школьной среде. Основной идеей утверждения Министра просвещения Республики Казахстан Правил профилактики травли (буллинга), что согласно правилам администрация организации образования обеспечивает деятельность по профилактике и предупреждению травли (буллинга) ребенка и создает условия в образовательной среде, направленные на формирование уважения прав и интересов участников образовательного процесса, культуры нулевой терпимости к травле ребенка.

На сегодняшний день по профилактике травли среди несовершеннолетних уделяется много мероприятий не только с учащимися, но и с родителями и педагогами. Проводятся различные вебинары, мастер-классы и т.д.

В данной статье также описаны исследования которое проводится совместно с НАО КУ им. Ш. Уалиханова по проекту «Укрепление психологического здоровья казахстанских школьников как фактор снижения рисков кибербуллинга в процессе сетевой социализации». В рамках данного проекта были проведены анонимные анкетирования с учащимися 3-11 классов. Руководителем проекта является доктор PhD, ассоциированный профессор Кокшетауского университета им.Ш.Уалиханова Ракишева Г.М

Ключевые слова: буллинг, кибербуллинг, травля, жертва, агрессор, наблюдатель.

Одной из распространённых проблем среди подростков является буллинг

Буллинг (от английского bullying — «запугивание», «издевательство», «травля») — это агрессия одних детей против других, когда имеют место неравенство сил и жертва показывает, как сильно её это задевает.

Кибербуллинг - это травля, оскорбления или угрозы, высказываемые жертве с помощью средств электронной коммуникации, в частности, сообщений в социальных сетях, мгновенных сообщений, электронных писем и СМС.

Это проблема существует давно, и к сожалению она остается актуальной в современном обществе.

Причины травли могут служить разные поводы, например необычная внешность, фамилия, несоответствие какому-либо стандарту, то есть под буллинг может попасть любой подросток, если он не будет соответствовать взглядам большинству. Достаточно незначительного отличия от окружения, чтобы стать жертвой «заклевательского» отношения. Буллинг не всегда выражается в физическом нападении. Чаще происходит психологическое насилие в форме:

- словесной травли (оскорбления, злые и непристойные шутки, насмешки и прочее);
- распространения слухов и сплетен;
- бойкота (одна из самых опасных форм буллинга, так как чаще остальных приводит к суициду).

В процессе буллинга выступают три стороны **агрессор, жертва и наблюдатель**.

Обычно **агрессоры или зачинщики** - это инициаторы травли, которые идут против одного или двух людей, причиной которой могут служить неприятие или неприязнь. В начале это безобидные шутки, они начинают дразнить, задирать, высмеивать, демонстративно избегать, не принимать в игры, затем это перерастает в систематические действия, также зачинщики могут настраивать весь класс, против жертвы. Таким образом, зачинщик пытается самоутвердиться или привлечь к себе внимания за счет другого человека. Согласно Альфреду Адлеру, «часто комплекс неполноценности скрывается за комплексом превосходства, который служит в качестве компенсации. В этом случае в человеке присутствуют надменность, навязчивость, самодовольство, высокомерие и т.п.»¹. Они бывают настолько уверены в своем превосходстве, что считают себя вправе насмехаться над другими и преследовать чем-то не угодивших им сверстников.

Итак, **инициаторами травли** могут стать:

- активные, общительные дети, претендующие на роль лидера в классе;
- агрессивные дети, нашедшие для самоутверждения безответную жертву;
- дети, стремящиеся любой ценой быть в центре внимания;

- дети, привыкшие относиться к окружающим с чувством превосходства, делящие всех на «своих» и «чужих» (подобный шовинизм или снобизм является результатом соответствующего семейного воспитания);
- эгоцентрики, не умеющие сочувствовать окружающим, ставить себя на место других;
- максималисты, не желающие идти на компромиссы дети (особенно в подростковом возрасте).²

Жертва буллинга – это человек, который подвергается систематическому эмоциональному или физическому насилию.

В первую очередь в роль жертвы попадают дети с низким уровнем самооценки, неуверенные в себе с повышенной тревожностью; дети с физическими недостатками или особенностями развития (сниженный слух или зрение, ДЦП и др.); с низким интеллектом и проблемами в учебе; «любимчики» учителей или наоборот изгой.

Наблюдатели - это те люди, которые оказываются вовлечены в ситуацию травли. Здесь, как правило, три варианта развития событий.

1. Либо наблюдатель встает на защиту жертвы, сам оказываясь под ударом и рискуя стать новой жертвой (вспомните мальчика из фильма «Чучело», защищавшего Лену Бессольцеву).
2. Либо наблюдатель занимает пассивную позицию, никак не вмешиваясь в конфликт.
3. И третий вариант, когда наблюдатель активно поощряет агрессора и спустя какое-то время присоединяется к нему.³

В 1970-

х годах Дэн Олвеус провёл систематическое исследование издевательств над детьми, которое вылилось в труд под названием «Агрессия в школах: хулиганы и мальчики для битья». Эта работа была опубликована в Скандинавии в 1973 году, а в 1978 году - в США и считается первым научным исследованием издевательств в мире. С начала 1990-х годов автор уделял серьезное внимание разработке профилактических мер и мер борьбы с буллингом и антисоциальным поведением, результатом чего стало опробование и оценка эффективности разработанной им программы «Olweusprogramme». На сегодняшний день, Д. Олвеус является признанным мировым авторитетом в вопросах буллинга и моббинга как такового.⁴

По данным ЮНИСЕФ за последние 1-2 года, провели опрос в 30 странах мира, в том числе и в Казахстане, больше трети подростков хотя бы раз в жизни подвергались кибербуллингу. По данным Минздрава, почти 7% детей за последние два месяца подвергались буллингу в школе два-три раза а то и чаще. Жертвами кибербуллинга хотя бы раз в месяц становились 13% подростков.

При этом чаще всего в интернете травят мальчиков, и они же чаще всего участвуют в кибертравле своих сверстников.⁵

Последствия буллинга (травли) для подростков могут отразиться в учебе, то есть у ученика снижается учебная мотивация, он ищет всевозможные способы чтобы не ходить на учебу. Если даже идет в школу, то старается приходить позже (опаздывает), тем самым у него появляются конфликты с учителями, с родителями. Это вызывает у жертвы буллинга низкую самооценку, тревожное состояние и безвыходность. Если данное состояние длится более месяца оно переходит в депрессивные расстройства. Если такому ребенку не оказать своевременную психолого-педагогическую помощь, он может жить с таким состоянием долгие годы и привести его в более тяжелые формы депрессии.

Одной из задач учебно-воспитательного процесса в школе, это профилактические мероприятия и своевременное выявление детей которые попали в трудные жизненные ситуации. В начале учебного года заместителями директора по учебной и воспитательной работе планируются мероприятия куда входят темы по «Профилактики правонарушений среди несовершеннолетних», лекции «Нет насилию», родительские собрания «Буллинг и кибербуллинг среди подростков». «Кибербуллинг: как вести себя, если есть нападки в сети?». Также проводятся методические объединения классных руководителей, мастер классы для учителей, где обучают педагогов ранней диагностики детей попавших в трудные ситуации.

В школе работает социально-психологическая служба в состав которой входит педагог-психолог, социальный педагог и заместитель директора по воспитательной работе. У каждого специалиста имеются свои права и обязанности. Педагог-психолог работает с несовершеннолетним только с согласия родителей или законных представителей.

21 декабря 2022 года вышел Приказ Министра просвещения Республики Казахстан под № 506 Об утверждении Правил профилактики травли (буллинга) ребенка. В главе 3 п.2 говорится о том, что в течение 1 (одного) рабочего дня после поступления информации проводит беседу с ребенком, подвергшемся травле (буллингу), с инициатором/зачинщиком травли (буллинга), их законными представителями с привлечением классного руководителя, педагога-психолога.⁶

Педагог-психолог после выявления факта о буллинге должен поговорить с ребенком, выяснить его психологическое состояние и по результатам диагностики дать соответствующие рекомендации по стабилизации его состояния. Кроме того, беседа проводится не только с жертвой, но и с инициатором то есть агрессором для того, чтобы выявить причину данного конфликта.

Социальный педагог изучает социальные положения (семейные, классное) всех участников травли.

Заместитель директора по воспитательной части совместно с классными руководителями работают над развитием межличностных отношений в классе или коллективе.

В 2022-2023 году КГУ «Школы-лицей № 6» с НАО КУ Ш.Уалиханова был заключен меморандум по сотрудничеству. В рамках данного сотрудничества под руководством проекта доктора PhD Ракишева Г.М. проводится проект «Укрепление психологического здоровья казахстанских школьников как фактор снижения рисков кибербуллинга в процессе сетевой социализации». В рамках данного проекта были проведены анонимные анкетирования с учащимися 3-11 классов.

До проведения данного анкетирования были изучены с помощью комплекса психодиагностических методик маркеры кибербуллинга в подростково-юношеской среде.

Анализируя, можно сказать что, психологическое состояние зависит от совместной работы учителей, родителей и администрации школы. Ребенок должен чувствовать себя в безопасности как дома, так и в школе и понимать если, он сам не может себе помочь, то нужно и можно подключать взрослых, при этом не испытывать чувство вины за какие-либо действия.

С утверждением приказа по профилактике травли каждый несовершеннолетний должен понимать, что закон может защитить его при любых обстоятельствах если кто-то угрожает его жизни в прямом или в косвенном виде.

Таким образом, на данном этапе исследования, можно сделать вывод, что в наше время кибербуллинг является действительно актуальной проблемой, ведь сейчас информационное поколение, и люди не могут находиться без гаджетов, ноутбуков, и сотовых телефонов. Нужно принимать меры для решения этой проблемы и соблюдать меры предосторожности, которые помогут не стать жертвой кибербуллинга детям и подросткам, сидящим в интернете ежедневно.

Список литературы:

1. Адлер А. Наука жить. Киев: «Port-royal», 1997. С. 154
2. Кравцова М.М. Дети-изгой. Психологическая работа с проблемой. — (Психолог в школе). — М.: Генезис, 2005. — 111 с.
3. <https://borov.schools.by/pages/bulling-v-podrostkovej-srede-prichiny-i-posledstvija>

4. <https://infourok.ru/statya-bulling-problemy-21-veka-5234608.html>
5. <https://otyrar.kz/2023/02/kazahstanskije-deti-vse-chashhe-stalkivayutsya-s-bullingom/>
6. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200031180>

Уайсова С. К.¹, Наумова А.В.²

¹"№ 6 мектеп - лицейі" КММ педагог-психологы, пед.ғылымдар магистр.
Көкшетау қ., Қазақстан Республикасы

²"№ 6 мектеп-лицейі" КММ химия пәнінің мұғалімі, директордың тәрбие жұмысы жөніндегі орынбасары, Көкшетау қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация: Бұл мақалада мектеп ортасындағы қорқыту мәселесінің теориялық құрамдас бөлігі қарастырылады. Бұл құбылыстың сипаттамасы ашылып, қорқыту түрлері мен мектеп жағдайында балаларды қорлаудың даму қаупі факторлары қарастырылады. Қазақстан Республикасы Білім министрінің қорқытудың (буллинг) алдын алу қағидаларын бекітудің негізгі идеясы білім беру ұйымының әкімшілігі ережеге сәйкес оның алдын алу және алдын алу жөніндегі іс-шараларды қамтамасыз етеді, баланы қорлауды (буллинг) және білім беру ортасында білім беру процесіне қатысушылардың құқықтары мен мүдделерін құрметтеуді, балалар қорлауына мүлдем төзбеушілік мәдениетін қалыптастыруға бағытталған жағдай жасайды.

Бүгінгі күні кәметке толмағандар арасындағы бұзақылықтың алдын алу мақсатында оқушылармен ғана емес, ата-аналармен де, ұстаздармен де көптеген шаралар атқарылуда. Түрлі вебинарлар, шеберлік сабақтары өтеді.

Бұл мақалада сонымен қатар олар Ш. Уалиханова атындағы бірлесіп жүргізіліп жатқан зерттеу «Қазақстандық мектеп оқушыларының психологиялық денсаулығын нығайту желілік әлеуметтендіру үдерісінде кибербуллинг тәуекелдерін төмендету факторы ретінде» жобасы сипатталған. Бұл жоба аясында 3-11 сынып оқушыларымен анонимді сауалнамалар жүргізілді. Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университетінің доценті Рақышева Г.М жобаның жетекшісі.

S. K. Uaisova¹, A.V. Naumova²

¹teacher-psychologist of MSI "School-lyceum №6", Master of pedagogical Sciences. Kokshetau, Republic of Kazakhstan

²chemistry teacher of MSI "School-Lyceum No. 6", Deputy Director for educational work of Kokshetau, Republic of Kazakhstan

Abstract: This article discusses the theoretical component of the problem of bullying in the school environment. The characteristic of this phenomenon is revealed, the types of bullying and risk factors for the development of bullying of children in the school environment are considered. The main idea of the approval of the Minister of Education of the Republic of Kazakhstan of the Rules for the Prevention of Bullying (bullying) is that, according to the rules, the administration of the educational organization ensures activities for the prevention and prevention of bullying (bullying) of the child and creates conditions in the educational environment aimed at building respect for the rights and interests of participants in the educational process, culture zero tolerance for child bullying

To date, many activities are focussed on the prevention of bullying among minors not only with students, but also with parents and teachers. Various webinars, workshops, etc. are held.

This article also describes the research carried out jointly with the NAO CU named after Sh. Ualikhanov on the project "Strengthening the psychological health of Kazakhstani schoolchildren as a factor in reducing the risks of cyberbullying in the process of network socialisation". Within the framework of this project, anonymous questionnaires were conducted with students in grades 3-11. The project manager is Doctor PhD, Associate Professor of Kokshetau University named after Sh. Ualikhanov Rakishev G.M.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ – СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ – INFORMATION ABOUT AUTHORS

Абидинова А.У., КеАҚ Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университетінің «Педагогика және психология» кафедрасының 1-курс магистранты, Көкшетау қ., Қазақстан.

Абидинова А.У., Магистрант 1-курса НАО КУ им. Ш. Уалиханова. г.Кокшетау, Казахстан.

Abidinova A.U., Magistrate Sh. Ualikhanov Kokshetau University, Kazakhstan.

Андрієнко О.А., тәрбие жұмысы бөлімінің аға инспектор-психологі, М.Габдуллин атындағы Азаматтық қорғау академиясы ТЖМ ҚР, Көкшетау қ., Қазақстан.

Андрієнко О.А., старший инспектор-психолог отдела воспитательной работы Академии гражданской защиты им.М.Габдуллина МЧС Республики Казахстан, г. Кокшетау, Республика Казахстан.

Andrienko O.A., senior inspector of the department of educational work, M.Gabdullin Academy of Civil Protection of MES of the Republic of Kazakhstan, Kokshetau, the Republic of Kazakhstan.

Ахметкалиева М. О., Бастауышта оқыту педагогикасы мен әдістемесі мамандығының 2 курс магистранты Абай Мырзахметов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ., Қазақстан.

Ахметкалиева М. О., Магистрант 2 курса специальности «Педагогика и методика начального обучения», Кокшетауский университет имени Абая Мырзахметова, г. Кокшетау, Республика Казахстан.

Akhmetkalievava M. O., 2nd year master's student of the specialty "Pedagogy and methodology of primary education", Kokshetau University named after Abai Myrzakhmetov, Kokshetau, Republic of Kazakhstan.

Искакова Т.П., педагог – психолог, «Ақмола облысы білім басқармасының Көкшетау қаласы бойынша білім бөлімі Көкшетау қаласының №12 жалпы орта білім беретін мектебі» коммуналдық мемлекеттік мекемесі», Көкшетау қ., Қазақстан.

Искакова Т.П., педагог – психолог, КГУ «Общеобразовательная школа №12» г.Кокшетау отдела образования по городу Кокшетау управления образования Акмолинской области", Кокшетау, Республика Казахстан.

Iskakova T.P., teacher - psychologist, KSU "Secondary school No. 12" in Kokshetau of the education department for the city of Kokshetau of the education department of the Akmola region", Kokshetau, Republic of Kazakhstan.

Лепешев Д.В., педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор, " Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университетінің педагогика және психология кафедраның бастығы, Көкшетау қ., Қазақстан.

Лепешев Д.В., кандидат педагогических наук, профессор, заведующий кафедрой педагогики и психологии КГУ им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау, Республика Казахстан.

Lepeshev D.V., Candidate of pedagogical Sciences, Professor, head of the department «Pedagogy and Psychology», Sh.Ualikhanov Kokshetau State University Kokshetau,

Мағзумов Д., «Педагогика және психология» мамандығының 2 курс магистранты Көкшетау университеті. Ш. Уәлиханов, Көкшетау қ., Қазақстан.

Мағзумов Д., Магистрант 2 курса специальности «Педагогика и психология» Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау, Республика Казахстан.

Magzumov D., 2nd year master's student of the specialty «Pedagogy and Psychology» Sh. Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, Kazakhstan.

Молдабекова С.К., PhD докторы, педагогика және психология кафедрасының оқытушысы, Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университет, Көкшетау қ., Қазақстан Республикасы.

Молдабекова С.К., доктор PhD, преподаватель кафедры педагогики и психологии, Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау, Республика Казахстан.

Moldabekova S.K., PhD, lecturer of the Department of Pedagogy and Psychology, Kokshetau University named after Sh. Ualikhanov, Kokshetau

Наумова А. В., "№ 6 мектеп-лицейі" КММ химия пәнінің мұғалімі, директордың тәрбие жұмысы жөніндегі орынбасары, Көкшетау қ., Қазақстан Республикасы.

Наумова А.В., учитель химии КГУ «Школы-лицей № 6», заместитель директора по воспитательной работе г. Кокшетау, Республика Казахстан.

Naumova A.V., chemistry teacher of MSI "School-Lyceum No. 6", Deputy Director for educational work of Kokshetau, Republic of Kazakhstan.

Оразбаева К.О., Доктор (PhD), КеАҚ Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университетінің «Педагогика және психология» кафедрасының кауым.профессоры, Көкшетау қ. Қазақстан.

Оразбаева К.О., Доктор (PhD), асс. профессор кафедры «Педагогика и психологии», НАО КУ им. Ш. Уалиханова. г.Кокшетау, Казахстан.

Orazbayeva K.O., Doctor (PhD), Associate Professor of "Pedagogy and Psychology", Sh. Ualikhanov. Kokshetau University, Kazakhstan.

Просандеева И.А., педагогика және психология кафедрасының магистранты, Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университет, Көкшетау қ., Қазақстан Республикасы.

Просандеева И.А., магистрант кафедры педагогика и психологии, Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау, Республика Казахстан.

Prosandeeva I.A., Master's student of the Department of Pedagogy and Psychology, Kokshetau University named after Sh. Ualikhanov, Kokshetau, Republic of Kazakhstan.

Ракишева Г.М., Доктор-PhD, «Педагогика және психология» кафедрасының қауымдастырылған профессоры, Көкшетау университеті. Ш. Уәлиханов, Көкшетау, Қазақстан.

Ракишева Г.М., Доктор-PhD, ассоциированный профессор кафедры «Педагогика и психология», Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова, Кокшетау, Казахстан.

Rakisheva G.M., Ph.D., Associate Professor, Department of «Pedagogy and Psychology», Sh. Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, Republic of Kazakhstan.

Стукаленко Н.М., педагогика ғылымдарының докторы, профессор, ПФА ҚР, МАИН, Көкшетау университеті. Ш. Уәлиханов, Көкшетау қ., Қазақстан Республикасы.

Стукаленко Н.М., доктор педагогических наук, профессор, академик АПН РК, МАИН, Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова, г. Кокшетау, Республика Казахстан.

Stukalenko N.M., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Academician of the Academy of Sciences, ANE RK, MAIN, Kokshetau University named after Sh.Valikhanov, Kokshetau, Republic of Kazakhstan.

Уайсова С. К., "№ 6 мектеп - лицейі" КММ педагог-психологы, пед.ғылымдар магистр. Көкшетау қ., Қазақстан Республикасы.

Уайсова С. К., педагог- психолог КГУ «Школы-лицей № 6», магистр пед.наук. г. Кокшетау, Республика Казахстан.

Uaisova S. K., teacher-psychologist of MSI "School-lyceum №6", Master of pedagogical Sciences. Kokshetau, Republic of Kazakhstan.

МАЗМҰНЫ–СОДЕРЖАНИЕ – CONTENT

МЕТОДОЛОГИЯ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ	
<i>Жетенова А. К., Темиров Қ.У.</i> ОҚУШЫЛАРДЫҢ ОҚУ НӘТИЖЕЛЕРІН БАҒАЛАУДЫҢ МӘНІ МЕН МАЗМҰНЫ	3
<i>Просандеева И.А., Стукаленко Н.М.</i> ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ПЕДАГОГОВ-ПСИХОЛОГОВ	12
<i>Лепешев Д.В., Андриенко О.А.</i> ОПРЕДЕЛЕНИЕ ОСНОВНЫХ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ТИПОВ ЛИЧНОСТИ КУРСАНТОВ СПОСОБСТВУЮЩИХ УСПЕШНОЙ СЛУЖБЕ В ОРГАНАХ ГРАЖДАНСКОЙ ЗАЩИТЫ	20
<i>Ракишева Г.М., Магзумов Д.</i> НАУЧНЫЙ ПОДХОД В ИССЛЕДОВАНИИ РАЗВИТИЯ ВЫСШИХ ПСИХИЧЕСКИХ ФУНКЦИЙ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ПОСРЕДСТВОМ ТВОРЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА	26
ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ И ШКОЛЬНАЯ ПРАКТИКА	
<i>Темирханова С. Ж., Жиенбаева С.Н.</i> БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ СЫНИ ОЙЛАУЫН ДАМУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ	35
<i>Оразбаева К.О., Абидинова А.У.</i> «ТӘУЕКЕЛ» ТОБЫНДАҒЫ ЖАСӨСПІМДЕРДІҢ ТҮЛҒААРАЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТҮЗЕТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ	43
<i>Stukalenko N.M., Moldabekova S.K., Prosandeeva I.A.</i> CAREER GUIDANCE ACTIVITIES OF A TEACHER-PSYCHOLOGIST WITH SENIOR CLASSES	52
<i>Ахметкалиева М. О., Какабаева Д.С.</i> БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ БЕЛСЕНДІЛІГІН ЖЕТІЛДІРУДЕ ДИДАКТИКАЛЫҚ ОЙЫНДАРДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ	59
<i>Искакова Т.П.</i> ВНЕДРЕНИЕ ПРОГРАММЫ ПРЕВЕНЦИИ СУИЦИДА, КАК ОДИН ИЗ МЕТОДОВ ПРОФИЛАКТИКИ АУТОДЕСТРУКТИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ УЧАЩИХСЯ В ОРГАНИЗАЦИЯХ ОБРАЗОВАНИЯ	67
<i>Лепешев Д.В., Андриенко О.А.</i> ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ПОРТРЕТ СКУЛШУТЕРА	75
ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В ОБРАЗОВАНИИ	
<i>Уаисова С.К., Наумова А.В.</i> БУЛЛИНГ И КИБЕРБУЛЛИНГ В ПОДРОСТКОВОЙ СРЕДЕ	81
АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ – СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ – INFORMATION ABOUT AUTHORS	88